

Rapport 2007:27

Organiserat svartarbete i byggbranschen

brå

brottsförebyggande rådet

Organiserat svartarbete i byggbranschen

RAPPORT 2007:27

Brå – centrum för kunskap om brott och åtgärder mot brott

Brottsförebyggande rådet (Brå) verkar för att brottsligheten minskar och tryggheten ökar i samhället. Det gör vi genom att ta fram fakta och sprida kunskap om brottslighet, brottsförebyggande arbete och rättsväsendets reaktioner på brott.

Denna rapport kan beställas hos bokhandeln eller hos
Fritzes Kundservice, 106 47 Stockholm. Telefon 08-690 91 90,
fax 08-690 91 91, e-post order.fritzes@nj.se

Produktion: Brottsförebyggande rådet, Information och förlag,
Box 1386, 111 93 Stockholm. Telefon 08-401 87 00,
fax 08-411 90 75, e-post info@bra.se Brå på Internet www.bra.se

Författare: Anna Carlström, Henrik Lantz Hedström, Anita Heber

Omslag: Anna Gunneström

Omslagsillustration: Gösta Adrian-Nilsson (GAN): Bygget,
foto moderna Museet, Stockholm

© Gösta Adrian-Nilsson/BUS 2007

Tryck: Edita Norstedts, Västerås 2007

© Brottsförebyggande rådet 2007

ISSN 1100-6676, ISBN 978-91-85664-83-2

Innehåll

Föroord	5
Sammanfattning	7
Branschvillkor	7
Svart möter vitt – anpassningar till den legala byggbranschen	9
Roller och funktioner i handeln med svart arbetskraft	9
Nätverksanalys av fixare och kriminella entreprenörer	10
Penningmaskering – brottsverktyg och upplägg	10
Otillåten påverkan	10
Förebyggande åtgärder	11
Inledning	12
Syfte och frågeställningar	12
Disposition	13
Metod	14
Teori – modellens utgångspunkter	20
Historien om Danne. Från svartarbete på marginalen till kriminell entreprenör	29
Branschvillkor	30
Projektformen	31
Sammanfattning: Projektformens betydelse för handeln med svart arbetskraft	35
Historien om Danne. Inhyrd svart arbetskraft i liten skala	36
Informella nätverk	36
Sammanfattning: Nätverkens betydelse för handeln med svart arbetskraft	42
Historien om Danne. ”Firman” utvidgar	43
Kultur	44
Sammanfattning: Branschkulturens betydelse för handeln med svart arbetskraft	57
Små skuttar och stora drakar – motsättningar mellan stora och små företag	58
Sammanfattning: Små skuttars och stora drakars betydelse för handeln med svart arbetskraft	61
Svart möter vitt – anpassningar till den legala byggbranschen	62
Vilka tjänster erbjuder den svarta byggsektorn?	62
Metoder för att dölja svart verksamhet	64
Sammanfattning – svart möter vitt	67
Historien om Danne. Fixaren fixar faktura	68
Roller i den organiserade handeln med svart arbetskraft	70
Sammanfattning – roller i och kring handeln med svart arbetskraft	76
Historien om Danne. Fullfjädrad kriminell entreprenör	76

Nätverksanalys av fixare och kriminella entreprenörer	78
Fixaren	78
Den kriminella entreprenören	82
Jämförelse	87
Analys och slutsatser	88
Sammanfattning: Nätverksanalysen av fixare och kriminella entreprenörer	95
Historien om Danne. Själv är bäste dräng	95
Penningmaskering – brottsverktyg och upplägg	97
Penningmaskering	97
Sammanfattning – penningmaskering	99
Verktyg för penningmaskering	100
Sammanfattning – verktyg för penningmaskering	105
Upplägg för penningmaskering	105
Sammanfattning – upplägg	111
Historien om Danne. Muta och kör	112
Otillåten påverkan	113
Motiv för otillåten påverkan	113
Former av otillåten påverkan	114
Konsekvenser av otillåten påverkan i byggranschen	118
Sammanfattning – otillåten påverkan	120
Historien om Danne. Skatteverket lägger pussel	121
Åtgärder mot den organiserade handeln med svart arbetskraft	122
Historien om Danne. Karriären tar slut	129
Referenser	131

Förord

På senare år har Brottsförebyggande rådet (Brå) genomfört en rad studier i syfte att på djupet förstå den organiserade brottsligheten och dess logistik.¹ Om vi har kunskap om hur brottsligheten fungerar ger det samtidigt nyckeln till hur kriminaliteten ska kunna förebyggas och bekämpas. Det är skillnad mellan att motverka traditionella brott och att motverka en kriminell affärsverksamhet, där många aktörer är utbytbara och brottsligheten fortsätter trots att enskilda gärningspersoner grips. Inriktningen i det brottsförebyggande och brottsbekämpande arbetet måste därför vara att fokusera på nätverk och funktioner, identifiera centrala personer och fästa större vikt vid att spåra och återföra utbyte av brott, det vill säga kriminella vinster.

Det är med samma inriktning som Brå nu undersöker den organiserade handeln med svart arbetskraft i byggbranschen. Syftet med studien är att öka kunskapen om denna handel och vilka egenskaper hos byggbranschen som möjliggör denna typ av brott. Utifrån denna kunskap ges i rapporten förslag till hur dessa brott kan förebyggas.

Projektet är unikt eftersom arbetsmarknadens parter i byggbranschen gått samman med myndigheterna för att göra något radikalt åt den organiserade handeln med svart arbete. Bakgrunden är att parterna ser att problem med det svarta arbetet inte enbart hämmar konkurrensen och försvårar för de seriösa aktörerna, utan också leder till att branschen riskerar att få sitt rykte skadat. Det kan i sin tur medföra problem med att rekrytera framtidens arbetskraft, minska intresset för nyetableringar och verka återhållande på efterfrågan på branschens tjänster. Kriminaliteten kan således ha en vidare negativ inverkan på hela branschen, förutom att den medför en rad enskilda allvarliga konsekvenser.

Projektet har initierats av Byggbranschen i samverkan², och Ekobrottsmyndigheten, som också medverkat till att finansiera arbetet. ”Policygruppen mot svart arbete inom byggbranschen”, som består av representanter för Byggbranschen i samverkan och Skatteverket samt med observatör från Ekobrottsmyndigheten, har fungerat som

¹ *Narkotikabrottslighetens organisationsmönster* (Brå 2005:11), *Häleri – den organiserade brottslighetens möte med den legala marknaden* (Brå 2006:6), *Vart tog alla pengarna vägen? En studie av narkotikabrottslighetens ekonomihantering* (Brå 2007:4) och *Narkotikadistributörer. En studie av grossisterna* (Brå 2007:7).

² Byggcheferna/Ledarna, Byggnadsarbetareförbundet, Elektriska Installatörsorganisationen (EIO), Glasbranschföreningen (GBF), Maskinentreprenörerna (ME), Målareförbundet, Målaremästarna, Plåtslageriernas Riksförbund (PLR), SEKO, Svenska Elektrikerförbundet, Sveriges Byggindustrier (BI) och VVS-Installatörerna (VVS).

referensgrupp i projektet.³ Vid sidan av kontinuerliga möten och presentationer för referensgruppen har två åtgärdsseminarier hållits på Brå⁴. Ett seminarium vid Finanspolisen där även representanter för Skatteverket närvarade har också legat till grund för delar av åtgärdsförslagen.

Rapporten har skrivits av utredarna Anna Carlström, fil. dr Anita Heber och Henrik Lantz Hedström vid Brå:s enhet för forskning om ekonomisk och organiserad brottslighet under ledning av jur. dr Lars Korsell. Detta är den andra rapporten inom projektet om handeln med svart arbetskraft inom byggbranschen. Rapporten bygger delvis på samma material som webbpublikationen *Fina Fasader med Fixade Fakturor* (Brå 2007:18), men utgör både en utökning och en fördjupning av denna.

Brå riktar ett tack till de personer som på olika sätt bidragit till projektet, inte minst de intervjupersoner som har delat med sig av sina erfarenheter. Brå tackar också professor Sven-Åke Lindgren vid Sociologiska institutionen vid Göteborgs universitet, som varit vetenskaplig granskare och som har lämnat värdefulla synpunkter på utkastet till rapporten. Brå tackar även docent Tove Petterson på Statens institutionsstyrelse som varit vetenskaplig granskare av nätverksanalysen.

Stockholm i december 2007

Jan Andersson
Generaldirektör

Lars Korsell
Enhetschef

³ Bo Antoni (Sveriges Byggindustrier), Lennart Berg (Ekobrottsmyndigheten), Lars Bergqvist (Byggcheferna/Ledarna), Hans Enström (Elektriska Installatörsorganisationen), Gisela Högberg (Sveriges Byggindustrier), Arne Jacobsson (Målaremästarna), Micke Johansson (Målareförbundet), Sven Ljung (Byggnadsarbetareförbundet), Lars Osihn (Skatteverket), Staffan Renström (Sveriges Byggindustrier), Hans Tilly (Byggnadsarbetareförbundet), Björn Wellhagen (Sveriges Byggindustrier), Berit Öqvist (Skatteverket).

⁴ På det första seminariet som hölls i maj 2007 deltog Lennart Berg (Ekobrottsmyndigheten), Micke Johansson (Målareförbundet), Matz Larsson (Byggnadsarbetareförbundet), Staffan Renström (Sveriges Byggindustrier), Björn Wellhagen (Sveriges Byggindustrier), Berit Öqvist (Skatteverket) samt Lars Korsell, Anna Carlström och Henrik Lantz Hedström (Brå). På det andra seminariet i oktober 2007 deltog Åsa Carlsson (Skatteverket), Åke Ekstrand (Arbetsmiljöverket), Elisabeth Gunnarsson (Ekobrottsmyndigheten), Patrick Hjelm (Ekobrottsmyndigheten), John Moe (Skatteverket), Tom Murelius (Byggmästargruppen), Janne Möller (Finanspolisen), Christer Ström (Ekobrottsmyndigheten), Lars-Erik Svensson (Byggnadsarbetareförbundet), K-G Westlund (LO) samt Lars Korsell, Anna Carlström, Anita Heber och Henrik Lantz Hedström (Brå).

Sammanfattning

Svart arbete i byggbranschen har i flera decennier beskrivits som ett problem. Skattefusket har betraktats som ett allvarligt konkurrensproblem då hederliga företagare riskerar att bli utkonkurrerade av oseriösa entreprenörer som använder sig av svart arbetskraft och därmed dumpar priserna. Dessutom omsätter handeln med svart arbetskraft stora summor pengar som aldrig beskattas. Problemet med svart arbetskraft i byggbranschen är därmed ett område som hittills har kommit att handla om framför allt skattebortfall. Stora belopp som aldrig redovisas gör det angeläget för myndigheter att angripa problemet ur ett skatterättsligt perspektiv. Detta har lett till att bilden av brotten till stor del har fokuserats kring bolag och frågan om vilket bolag som bör beskattas för det utförda arbetet. I denna rapport diskuteras den organiserade handeln med svart arbetskraft främst ur ett annat perspektiv, där gärningspersoner och aktörer får ett större utrymme än bolagen som används för brottsligheten. Sett ur detta perspektiv framstår de inblandade bolagen snarare som brottsverktyg. Denna fokus ger också större möjlighet att belysa kopplingar till andra typer av brott som inte vanligen förknippas med ekonomisk brottslighet, exempelvis våld, hot och korruption. Nedan återfinns en kapitelindelad sammanfattning av rapporten.

Branschvillkor

För att förstå varför byggbranschen är en arena för organiserad och ekonomisk brottslighet har vi undersökt och belyst branschspecifika mönster, uttryckssätt och omständigheter som kan underlätta och möjliggöra den organiserade handeln med svart arbetskraft. Fyra branschvillkor lyfts fram som verkar vara särskilt framträdande i den brottslighet som har studerats: projektform, informella nätverk, branschkulturen och motsättningar mellan stora och små företag inom branschen. Branschvillkoren ger tillfällen till brott och skapar utrymme för neutraliseringar, det vill säga ursäkter som människor använder för att försvara sina brottsliga handlingar.

Projektformen

Byggbranschen är nästan helt baserad på projekt, med en tydlig början och slut. Varje byggprojekt är i någon mån unikt och kräver en individuellt anpassad verksamhetsstruktur. Det är svårt att göra exakta beräkningar av tidsåtgång, hur mycket arbetskraft som behövs eller hur stor kostnaden kommer att bli. Dessutom innebär det också en mer långsiktig osäkerhet; det gäller att inte ha fler anställda än man har råd att avlöna på kontinuerlig basis, samtidigt som man måste

kunna mobilisera betydligt fler arbetare om man skulle få ett stort uppdrag.

Exempel på neutralisering

”Jag använde kanske svart arbetskraft – men jag hade inget val, jag skulle inte ha hunnit klart annars.”

Informella nätverk

Byggbranschen kan på många sätt förstås som en relationsbunden bransch. De informella nätverken i byggbranschen kan till stor del ses som ett resultat av projektformen, delvis därför att den osäkerhet som projektarbetet för med sig skapar ett behov av informella lösningar. Men också genom att nya projekt ofta innebär nya kontakter. De informella nätverken innebär att många branschaktörer vet vart man kan vända sig om man är i behov av ”en tjänst”, legal eller illegal. Lojaliteten inom dessa nätverk kan också vara större än lojaliteten mot det legala samhället.

Exempel på neutralisering

”Jag kanske jobbar svart – men det är viktigare att hjälpa en vän i knipa än att betala skatt.”

Branschkultur

Byggbranschen är ett specifikt verksamhetsområde med ett antal delbranscher och yrkesgrupper som definieras i förhållande till andra yrkeskategorier, branscher och till det övriga samhället. Från forskningsmaterialet har vi lyft fram ett antal dominerande uppfattningar om vad som är accepterade attityder och handlingar inom byggbranschen. Exempel på sådana attityder och handlingar är stolthet, lojalitet och yrkesskicklighet. Men också föreställningar om manligt försörjningsansvar och tystnadsideal.

Exempel på neutralisering

”Jag kanske jobbar svart – men jag gör i alla fall ett bra jobb.”

Motsättningar mellan små och stora företag

I materialet finns många exempel på motsättningar mellan små och stora företag i byggbranschen. Företrädare för små och medelstora företag känner sig ibland utnyttjade av de stora företagen. Detta (upplevda eller verkliga) utnyttjande kan skapa situationer där man tar till

svart arbetskraft för att lösa en situation som man inte upplever att man själv har ansvar för.

Exempel på neutralisering

”Jag kanske använder svart arbetskraft, men jag betalar i alla fall mina fakturor – det gör inte de stora företagen!”

Svart möter vitt – anpassningar till den legala byggbranschen

Hur ser brottslighetens relation till den legala byggbranschen ut? Organiserad handel med svart arbetskraft kännetecknas av svarta pengar, det vill säga inkomster, från visserligen lagliga arbeten, men som går till svarta löner och därmed undanhålls från beskattning. Kunden i det legala samhället betalar med vita pengar för en tjänst som utförs svart: svart möter vitt. Denna förbindelse kräver ofta anpassningar från den svarta sidan som döljer att byggarbetet utförs med svart arbetskraft. Ett exempel på anpassningar är att dela upp ett byggområde i flera delar och anlita ett seriöst företag för att utföra det arbete som syns ut mot gatan samt att se till att kontroller, som utförs av såväl arbetsgivarorganisationer, fackkontrollanter och myndigheter sker hos den seriöse byggentreprenören. På så sätt kan den svarta verksamheten längre in på byggområdet ske ostört.

Roller och funktioner i handeln med svart arbetskraft

En rollista har tagits fram för att tydliggöra de olika funktioner som finns i och runt den organiserade handeln med svart arbetskraft. Rollerna är skapade med utgångspunkt i den funktion som rollen fyller i brottsuppläggen. *Kunden* representerar det sista vita ledet och är den som köper den byggtjänst som utförs av svart arbetskraft som är ”anställd” av den *kriminella entreprenören*. *Fixaren* är en ”allt-i-allo” inom ekonomisk brottslighet och förmedlar tjänster och kontakter inom den svarta ekonomin. Fixaren är inte bunden till byggbranschen. *Målvakten* agerar företrädare för de bolag som används som brottsverktyg och döljer på så sätt de verkliga gärningsmännen. *Svartarbetaren* är den person som utför det svarta arbetet. *Torpeden* driver in skulder och demonstrerar fysisk makt.

Nätverksanalys av fixare och kriminella entreprenörer

Nätverksanalysen är gjord med utgångspunkt i ett urval av kriminella entreprenörer och ett urval av fixare. Materialet är hämtat från förundersökningarna, och dessa roller har valts med tanke på att de är mest centrala i den organiserade handeln med svart arbetskraft. Resultatet från nätverksanalysen visar vissa skillnader mellan de två olika grupperna, exempelvis är fixarnas nätverk mycket större än de kriminella entreprenörernas. Fixarna förefaller också vara mer specialiserade på ekonomisk brottslighet än de kriminella entreprenörerna, som i större utsträckning är misstänkta för andra brott, såsom narkotikabrott, smuggling och trafikbrott. Både fixarna och de kriminella entreprenörerna är i genomsnitt betydligt äldre än den genomsnittliga brottslingen.

Penningmaskering – brottsverktyg och upplägg

Organiserad handel med svart arbetskraft förutsätter tillgång till svarta pengar. Dessa pengar måste föras ut ur den legala ekonomin utan att de kan spåras av myndigheterna. I forskningsmaterialet har detta uteslutande gjorts genom kontantuttag. Dessa uttag görs från bolag som sedan går i konkurs utan att lämna någon bokföring eller annan dokumentation efter sig (så kallade konkursbolag). Brottsuppläggets komplexitet varierar mycket. Exempelvis kan denna typ av brottslighet genomföras med ett enda bolag. I materialet är det dock vanligare att andra, mer långlivade, bolag för över pengar till konkursbolagen genom osanna fakturor. Den typiska ”härvan” utgör emellertid en blandning mellan flera olika upplägg där det är svårt att urskilja vilka aktörer som har varit inblandade i brottsligheten och vilka som endast varit de kriminella entreprenörernas kunder.

Otillåten påverkan

Med otillåten påverkan avses trakasserier, hot, fysiskt våld och korruption. Motiven till de exempel på otillåten påverkan som framkommer i forskningsmaterialet kan sammanfattas i tre punkter: att skaffa uppdrag, att undvika kontroller av olika slag samt att lösa konflikter, exempelvis genom indrivning av obetalda skulder. Otillåten påverkan kan anta olika form, i materialet finns många exempel på olika typer av mutor med mycket varierande värde. Det finns också exempel på hot och skadegörelse. Något som också framträder tydligt är hur säljan dessa brott anmäls.

Förebyggande åtgärder

Rapporten avslutas med ett flertal förslag till brottsförebyggande och brottsbekämpande åtgärder som kan minska omfattningen av den organiserade handeln med svart arbete i byggbranschen. Flera av åtgärderna är tänkta att öka möjligheterna för kunder att bedöma seriositeten hos sina underentreprenörer. Andra förslag syftar till att öka myndigheternas möjligheter att utreda dessa brott. Dessutom föreslås att arbetskraften bör uppmärksammas mer än i dag, både genom ökad lagföring, men främst genom att i högre utsträckning än i dag synliggöras, både på arbetsplatserna och i den skriftliga dokumentationen. Branschen föreslås också ta krafttag mot de bortförklaringar, eller neutraliseringar, som i dag finns utbredda, även hos seriösa aktörer. Dessutom bör branschen motarbeta den tystnadstradition som finns i dag. Alla aktörer i byggbranschen bör känna till vart man kan vända sig för att anmäla denna typ av brott, exempelvis kan en tips-telefon inrättas, varifrån tipsen kan vidarebefordras till lämplig myndighet.

Inledning

Byggbranschen har länge pekats ut som ett problemområde när det gäller ekonomisk brottslighet. Redan för trettio år sedan beskrevs det svarta arbetet i byggbranschen som ett allvarligt problem. Skatteundandragandet bedömdes vara mycket omfattande och i förlängningen utgöra ett hot mot den fria konkurrensen (Ds Fi 1976:4; Ds B 1980:10). Senare utredningar har kommit till liknande slutsatser (SOU 1997:111; SOU 2002:115). Det är emellertid först under 2000-talet som den svarta arbetskraften i byggbranschen har kommit att förknippas med annan brottslighet än svartarbete. Flera studier pekar mot att det svarta arbetet har kopplingar till annan brottslighet, exempelvis korruption och hot (RSV 2001:9; KUT 2004:5c; EBM, 2005). Detta är särskilt allvarligt då byggbranschen svarar för omkring tio procent av den totala sysselsättningen i Sverige.

De senaste åren har flera avancerade kriminella upplägg i byggbranschen avslöjats; vissa enskilda härvor har omsatt över 100 miljoner kronor. Med tanke på dessa uppläggs omfattning och systematik är det angeläget att studera hur denna typ av brottslighet samverkar och interagerar med reguljära byggföretag, med den legala byggbranschen och den kriminella ekonomin. De mer avancerade brottsuppläggen med kopplingar till annan kriminalitet är ett område som hittills endast är sparsamt belyst. Med anledning av detta genomför Brå, tillsammans med Ekobrottsmyndigheten och Byggbranschen i samverkan, en studie av handeln med svart arbetskraft.

Syfte och frågeställningar

Rapporten syftar ytterst till att skapa ett kunskapsunderlag för såväl intresseorganisationer som myndigheter. Underlaget gör det möjligt att på olika nivåer kunna verka för och vidta förebyggande och brottsbekämpande åtgärder mot den ekonomiska brottslighet som den organiserade handeln med svart arbetskraft utgör. Genom att visa hur brottsligheten faktiskt ser ut är det möjligt att formulera strategier och metoder – från lagstiftning till egenåtgärder i branschen. Att i detalj undersöka hur brottsligheten fungerar, vilka gränssnitt den har mot den legala ekonomin och vilket beroende den har av det reguljära samhället gör det möjligt att identifiera områden där organisationer och myndigheter kan intervensera.

Syftet specificeras i följande frågeställningar:

- Vilka branschspecifika villkor gör byggbranschen särskilt utsatt för organiserad handel med svart arbetskraft?
- Hur ser kopplingarna ut mellan den kriminella/svarta ekonomin och den legala ekonomin?

- Hur rekryteras den svarta arbetskraften?
- Hur ser de brottsliga uppläggen ut?
- Vad kännetecknar de personer som är involverade i de kriminella uppläggen? Till exempel tidigare brottsbelastning och nätverk.
- Vilka roller och uppgifter har de olika personerna inom de kriminella uppläggen?
- Vilka (andra) typer av brott begås i de kriminella nätverken?
- Mot bakgrund av det framtagna kunskapsunderlaget, vilka brottsbekämpande och brottsförebyggande åtgärder kan föreslås?

Disposition

Rapporten är indelad i åtta kapitel. Det första och inledande kapitlet innehåller, förutom inledning samt syfte och frågeställningar, ett avsnitt om de metoder som har tillämpats i studien samt ett avsnitt där den för studien använda kriminologiska teorin beskrivs. I studien har fyra olika kvalitativa och kvantitativa undersökningar genomförts: intervjuer, analys av förundersökningar, analys av telefonavlyssningar och nätverksanalys. Detta motiverar ett längre metodavsnitt där de olika tillvägagångssätten beskrivs. Slutligen redogörs för den tidigare forskning inom området som har fungerat som underlag för studiens teoretiska ramverk samt för den analysmodell (se s. 28) som har använts för att strukturera det insamlade materialet.

Syftet med rapportens andra kapitel är att skapa förståelse för byggbranschen som den miljö inom vilken brottsligheten existerar. Detta sker genom att fokus riktas mot branschvillkoren, det vill säga uttryckssätt och omständigheter som är specifika för byggbranschen.

Kapitel tre innehåller en presentation av brottslighetens relation till den legala byggbranschen, hur den svarta marknaden möter den vita. I kapitlet beskrivs dels vilka typer av tjänster som den svarta delen av byggsektorn erbjuder, dels de anpassningar som görs och de metoder som används för att dölja den svarta verksamheten.

I det fjärde kapitlet redogörs för de roller som är centrala i den organiserade handeln med svart arbetskraft. Rollistan har tagits fram för att förtydliga de funktioner som finns i och runt den organiserade handeln med svart arbetskraft. Rollerna är därmed skapade med utgångspunkt i den funktion som rollen fyller i brottsuppläggen.

Kapitel fem innehåller en detaljerad analys av personer som i förundersökningarna förefaller inneha viktiga positioner i brottsligheten. Analysen omfattar dessa personers övriga brottslighet, samt brottsligheten inom dessa personers kriminella nätverk.

I kapitel sex riktas fokus mot hur själva brottsligheten ser ut. Dels beskrivs brottsuppläggen, dels de verktyg som används i brottsligheten.

Kapitel sju handlar om otillåten påverkan, en annan typ av brottslighet som ofta kan följa i den illegala ekonomins kölvatten. Otillåten påverkan i form av korruption eller hot kan visserligen förekomma även i ”vita” affärsuppställningar. Men kopplingen till den svarta delen av branschen är tydlig eftersom den som tjänar svarta pengar vanligen har större motiv och även tillgång till medel, i form av kontanter och kontakter.

I det åttonde kapitlet diskuteras hur organiserad handel med svart arbete kan förebyggas. De brottsförebyggande och brottsbekämpande åtgärderna bygger framför allt på ett par seminarier där resultaten från studien redovisades för personer med särskild kunskap om och insikt i byggbranschen och brottsligheten.

Löpande genom rapporten följer en berättelse om en fiktiv person,

Danne. Läsaren får följa Danne's resa i byggbranschen, från lärling till ekobrottsling. Trots att Danne är en påhittad karaktär är elementen i historien verkliga då de har hämtats från forskningsmaterialet. Syftet med berättelsen är att underlätta läsningen genom att göra komplicerade beskrivningar mer levande och lättare att förstå.

Metod

Det här projektet kombinerar flera olika metoder, tre kvalitativa metoder och en kvantitativ metod. De kvalitativa metoderna omfattar intervjuer, en kvalitativ innehållsanalys av förundersökningsprotokoll och analyser av telefonavlyssningar. Den kvantitativa metoden är en nätverksanalys. De följande styckena kommer att visa hur vi har gått tillväga när vi har använt oss av de här metoderna. Vi vill också förklara varför vi har valt att undersöka byggbranschen på olika sätt och vilka slutsatser vi kan dra av de olika metoderna.

Eftersom byggbranschen är ett ganska svårforskat område som det inte finns särskilt mycket kunskap om är det bra att använda så många metoder som möjligt. På det sättet går det att få varierande beskrivningar av den organiserade handeln med svart arbetskraft inom byggbranschen. Det gör det möjligt att studera branschen utifrån olika perspektiv, att få en djupare förståelse för branschen och dra flera och säkrare slutsatser

Kvalitativa metoder

Kvalitativa metoder används för att få detaljerad kunskap om ett visst område. Vi har valt kvalitativa metoder för att få en fördjupad och nyanserad kunskap om byggbranschen, en kunskap som är svår att nå

med hjälp av exempelvis enkätundersökningar eller andra kvantitativa metoder. Med hjälp av resultaten från de kvalitativa metoderna går det att beskriva specifika situationer och handlingar. Det gör det också möjligt att sätta sig in i andra människors tankesätt och förstå deras olika perspektiv (Kvale, 1997; Patton, 1987; Thomsson, 2002).

Nackdelen med att främst använda kvalitativa metoder är att vi inte kan uttala oss om omfattningen av den organiserade handeln med svart arbetskraft inom byggbranschen. Vi kan inte heller svara på frågor om hur vanligt ett visst upplägg är eller hur många som är inblandade i den organiserade svarta handeln. Målet är inte att göra en övergripande beskrivning av hela byggbranschens svarta sidor. Vi vill i stället förklara hur vissa ekonomiska brott struktureras, vilka roller som förekommer inom den organiserade svarta handeln och vad som driver människorna som är inblandade. Denna typ av kunskap är mycket betydelsefull för att kunna formulera brottsförebyggande åtgärder. Genom att förstå hur den organiserade handeln med svart arbetskraft fungerar på djupet kan vi förebygga den bättre än om vi endast hade undersökt omfattningen av problemet.

Även nätverksanalysen handlar om att förstå den organiserade svarta handeln snarare än att beskriva dess utbredning. Nätverksanalysen fokuserar på två centrala, kriminella roller i byggbranschen: fixaren och den kriminella entreprenören (för en beskrivning av dessa roller se s. 73 f). Syftet är att få en mer detaljerad kunskap om de personer som innehar dessa två roller och analysera deras nätverk. Nätverksanalysen strävar också efter att få inblick i deras kriminalitet och deras nätverk snarare än att försöka uppskatta omfattningen av problemet.

Intervjuerna

Att vi har valt att basera en stor del av studien på intervjuer beror på att de kan ”fånga en mängd olika personers uppfattningar om ett ämne och ge en bild av en mångsidig och kontroversiell mänsklig värld” (Kvale, 1997, s. 14). Det ansåg vi som nödvändigt för att kunna förstå den organiserade svarta handeln inom byggbranschen.

Vi valde ut intervjupersoner utifrån att de skulle ha särskilda kunskaper om den organiserade handeln med svart arbetskraft inom byggbranschen. De utvalda var åklagare, revisorer och andra personer som har många års erfarenhet inom byggbranschen. Ofta kom vi i kontakt med personerna genom ett så kallat snöbollsurval (Denscombe, 1998). Det innebär att ett fåtal personer med särskild stor kunskap intervjuades. Intervjupersonerna fick sedan rekommendera andra personer som skulle kunna vara värdefulla att tala med. Därefter intervjuades de rekommenderade personerna som också fick föreslå nya intervjupersoner. Målet med urvalet var att täcka in olika aspek-

ter av byggbranschen. De intervjuade har således olika positioner och relationer i sitt förhållande till byggbranschen.

Ett 30-tal personer intervjuades. Det går att dela in urvalet av intervjupersoner i två kategorier. Den ena gruppen utgörs av personer *inom* branschen, som i vissa fall själva har deltagit i denna typ av brottslighet. Ett par intervjuer skedde på fängelser där intervjupersonen var intagen. Den andra kategorin består av personer *utanför* branschen som arbetar med att kontrollera eller utreda denna typ av brott. Samtliga intervjupersoners namn är fingerade.

Intervjuerna är halvstrukturerade, vilket innebär att de påminner om vardagssamtal men styrs av intervjuaren och kretsar kring ett par huvudämnena (Berg, 2001; Ely, m.fl. 1993). Vi var särskilt intresserade av vissa teman och därför strukturerade vi intervjuerna efter dem. Dessa teman byggde på en analysmodell som redovisas senare i den här rapporten. Det var tre övergripande teman: brottsbefrämjande faktorer, beskrivningar av brottsligheten och konsekvenserna av brottsligheten. Trots att intervjuerna följde olika teman var de samtidigt öppna och flexibla. Intervjupersonerna gavs många tillfällen att utveckla sina resonemang och intervjuaren ställde ett stort antal följdfrågor. Analysen av intervjuerna påbörjades med att alla inspelade intervjuer skrevs ut på papper. Därefter organiserades och analyserades materialet utifrån de olika teman som även intervjuerna var strukturerade efter.

Analysen av förundersökningarna

Resultaten bygger också på ett 40-tal förundersökningar från Ekobrottsmyndigheten. Det är förundersökningar som inleddes och avslutades under åren 2005–2006, vissa är dock av äldre datum.

Förundersökningarna har valts ut med hjälp av chefsåklagare från samtliga kammare på Ekobrottsmyndigheten. Vi gick igenom förundersökningarna på plats i Ekobrottsmyndighetens lokaler i Stockholm, Göteborg och Malmö. Förundersökningarna består av ett blandat material: utskrivna förhör med misstänkta och vittnen, utskrifter från telefonavlyssningar i de fall sådan har gjorts, utdrag från diverse register (främst bolagsregistret), kontoutdrag med mera. I de fall där förundersökningen har lett till åtal har stämningsansökan och dom funnits med. Omfattningen av förundersökningarna har varit mycket varierande; från runt hundra sidor upp till flera tusen. Liksom intervjuerna har informationen från förundersökningarna strukturerats efter analysmodellen.

Det finns flera saker att tänka på när en studie baserar sig på förundersökningar, vilket har diskuterats i en tidigare Brå-rapport (Brå 2005:11). Det är viktigt att komma ihåg att en förundersökning alltid har föregåtts av en selektionsprocess. Det innebär att de personer

och brott som ingår är sådana som har upptäckts av polisen eller som i denna studie har rapporterats till Ekobrottsmyndigheten. Det är alltså inte ett representativt urval av brottsligheten som inkluderas i förundersökningar. Dessutom går det inte automatiskt att anta att de misstänkta talar sanning. Troligen undanhåller de en del information om sin brottslighet för att slippa strängare domar. I och med att förundersökningar omfattar misstänkta personer är det inte alltid personerna lagförs i ett senare skede. Det betyder att de inte nödvändigtvis är skyldiga till det som redovisas i förundersökningarna. Av dessa anledningar är det viktigt att betrakta förundersökningsmaterialet med en viss försiktighet.

I den här rapporten har förundersökningarna behandlats som ett komplement till de andra studierna. De ger en subjektiv bild av ekonomiska brott. Samtidigt är informationen i många fall mycket värdefull och specifik och svår att få fram med någon annan metod. Eftersom målet med studien inte är att generalisera resultaten från förundersökningarna är det av liten betydelse att urvalet inte är representativt. Det går fortfarande att komma åt de ingående beskrivningarna och aspekterna av den organiserade handeln med svart arbetskraft inom byggbranschen.

Analysen av telefonavlyssningarna

Telefonavlyssningarna som har analyserats är hämtade från ett par av förundersökningarna. Ungefär 170 inspelningar med varierande längd har lyssnats igenom. Analysen av telefonavlyssningsmaterialet har, liksom all kvalitativ analys i projektet, haft sin utgångspunkt i modellen. Det centrala i analysen av telefonavlyssningarna är *hur* kriminella individer talar om brottsligheten med varandra, något som inte kommer fram i transkriberingar. De transkriberingar som är gjorda av polisen är dessutom gjorda med specifikt fokus på det som är intressant i förundersökningen. Att lyssna på hela samtalet ger även mer specifik information om tillvägagångssätt och metoder. På så sätt kan ytterligare aspekter av brottsligheten belysas. Det är aspekter som kan vara svåra att fånga med intervjuer och som inte förekommer i det skriftliga förundersökningsmaterialet.

Nätverksanalysen

Syftet med nätverksanalysen är att närmare undersöka de kriminella individerna i byggbranschen och dessa personers nätverk. Fokus ligger på ett antal personer som har bedömts som särskilt centrala i den organiserade handeln med svart arbetskraft. De har antingen rollen som "fixare" eller "kriminell entreprenör". Dessa roller beskrivs mer ingående senare i rapporten. Nätverket utgörs av fixarna och de kri-

minella entreprenörerna samt deras misstänkta medbrottslingar som här kallas *medmisstänkta*. Dessutom inkluderas de medmisstänkta medmisstänkta i nätverket, liksom deras medmisstänkta. Den sistnämnda, fjärde, gruppen tas däremot inte med i några jämförelser utan inkluderas bara för att studera de medmisstänkta medmisstänkta interaktioner med andra personer. Det är sålunda tre grupper som i huvudsak studeras.

Följande frågeställningar kommer att undersökas:

- Hur ser fixarnas och de kriminella entreprenörernas nätverk ut beträffande storlek, kön, ålder och medmisstänkta?
- Hur förändras nätverken över tid?
- Vilka typer av brott begås i nätverken?
- Vilka likheter och skillnader finns mellan fixarnas och de kriminella entreprenörernas nätverk?

Datamaterial och urval

De fixare och kriminella entreprenörer som har valts ut finns med i ett antal av Ekobrottsmyndighetens förundersökningar som har legat till grund för studien av förundersökningsprotokoll. Dessa förundersökningar omfattar fall från hela Sverige. Personerna som är med i förundersökningarna är misstänkta för grova skattebrott eller medhjälp till grova skattebrott i anslutning till byggbranschen. Fixarna kännetecknas främst av att de sköter byråkratin vid start av nya bolag, ordnar målvakter och ofta är med i produktionen av osanna fakturor⁵. De kriminella entreprenörerna utmärks av att de är mellanhanden mellan kunden och den svarta arbetskraften.

Urvalet till nätverksanalysen kommer från de förundersökningar som har använts i studien. Av de hundratal personer som misstänkts för skattebrott i förundersökningarna har vi endast valt ut de som tydligt har agerat som fixare eller kriminella entreprenörer. I många fall är de misstänkta roll inte helt klarlagd, och det är svårt att veta om de är fixare eller kriminella entreprenörer. Sådana personer med otydliga roller har valts bort. Andra har agerat inom ramen för flera av de beskrivna rollerna och har av den anledningen uteslutits. Anledningen till detta är att personerna som valdes ut till nätverksanalysen bör ha så tydliga roller som möjligt för vi ska kunna beskriva de skillnader som finns mellan fixarna och de kriminella entreprenörerna. I urvalet av kriminella entreprenörer har det inte funnits några möjligheter att bedöma hur stor andel av företagandet som har varit svart och hur stor del som har varit vitt. Dessa uppgifter har inte alltid gått

⁵ För en beskrivning av osanna fakturor se s. 102.

att hitta i förundersökningsprotokollen. De kriminella entreprenörer som har valts ut har emellertid alla spelat centrala roller i de härvor där de har åtalats.

Sammanlagt omfattar urvalet från förundersökningarna 12 fixare och 38 kriminella entreprenörer. Av dessa återfanns endast 11 fixare och 33 kriminella entreprenörer i misstankeregistret. Det kan bero på att förundersökningar inkluderar personer med alla grader av misstanke. I misstankeregistret införs emellertid bara personer som minst är skäligen misstänkta för brott. Sålunda registreras inte de som endast kan misstänkas för brott. En annan anledning kan vara att när personerna utreddes hade de inte ett personnummer utan bara ett födelsedatum eller samordningsnummer. Eftersom nätverksanalysen bygger på data från misstankeregistret kunde bara de personer inkluderats i analysen som fanns med i registret och var minst skäligen misstänkta för brott.

I misstankeregistret finns det information från polis och åklagare om vilka brott personerna har misstänkts för från och med år 1995. Det förekommer också många fall från 1991 och framåt eftersom dessa följde med från polisen när Brå tog över misstankeregistret 1995. Eftersom vi har strävat efter att få så mycket information som möjligt om fixarna och de kriminella entreprenörerna har även dessa fall inkluderats i nätverksanalysen. Fallen mellan 1991 och 1994 är jämnt fördelade i hela materialet både när det gäller brottstyper och ålderskategorier. Därför går det också att utgå från att bortfallet inte skiljer sig åt mellan fixarna och de kriminella entreprenörerna. Uppskattningsvis innehåller Brå:s register två tredjedelar av det totala antalet registrerade misstankor om brott som var knutna till en person mellan 1991 och 1994. Från och med år 1995 finns samtliga registrerade misstankor om brott i Brå:s register.

Genom databearbetning går det att få uppgifter om huruvida de utvalda personerna har några medmisstänkta och vilka datum de misstänkta brotten begicks. Eftersom nätverksanalysen bygger på data från misstankeregistret kan det medföra både under- och överskattningar. Det gäller särskilt för resultat om brott och antal medmisstänkta. I och med att misstankeregistret bygger på information som polisen känner till, finns det många okända brott och medbrottslingar som inte inkluderas. På det sättet sker en underskattning av antalet brott och medbrottslingar i både misstankeregistret och nätverksanalysen. Det kan samtidigt förekomma en viss överskattning av brott eftersom misstankeregistret inte bara inkluderar faktiska brott utan även misstänkta brott och misstänkta individer. Alla individer i som ingår i misstankeregistret lagförs inte i ett senare skede, vilket medför en viss överskattning av faktiska brott och medbrottslingar. I och med att den här rapporten kombinerar nätverksanalys med flera kvalitativa metoder kan resultaten från de olika studierna jämföras med

varandra. På så vis blir slutsatserna från nätverksanalysen mer tillförlitliga.

Beräkningar

Nätverkets storlek mäts i antalet personer som är registrerade i misstänkeregistret och som ingår i nätverket. Utifrån personnumren i registret går det också att räkna ut kön och ålder på de misstänkta. För att studera hur nätverken förändras över tid analyseras hur många år ett och samma brottspår finns med i registret. Ett brottspår är två individer som misstänks ha begått brott tillsammans. Sarnecki (2001) och Carlsson (2003) har använt samma typ av metod för att analysera förändringar i kriminella nätverk.

De brott som personerna är misstänkta för har i huvudsak kategoriserats utifrån brottsbalkens kapitel. Olika typer av ekonomiska brott redovisas mer detaljerat än andra sorters brott som inte är lika intressanta för denna studie. Ett brott som begås av flera personer kan antingen redovisas som ett enskilt brott eller som ett brottsdeltagande. Brottsdeltagande innebär att om flera personer misstänks ha deltagit i ett och samma brott räknas ett brott för varje person (Brå, 2007b). I resultaten från nätverksanalysen förekommer främst uppgifter om brott. Brottsdeltaganden används vid beräkningarna av de medmisstänkta för att beskriva hur stor andel av de misstänkta brottsdeltaganden som har begåtts med en medmisstänkt.

Likheter och skillnader mellan fixarnas och de kriminella entreprenörernas nätverk redovisas på flera olika sätt. Stabiliteten i brottsparen och storleken på nätverken kommer att jämföras. Även likheter och skillnader mellan individer som ingår i nätverken kommer att analyseras.

Teori – modellens utgångspunkter

Det empiriska material som har samlats in från intervjuer, förundersökningar, telefonavlyssningar och nätverksanalys har strukturerats enligt en teoretisk analysmodell med utgångspunkt i tidigare forskning. Här följer en kort genomgång av den forskning som har använt i analysmodellen. Modellen har modifierats under projektets gång, för att bättre illustrera den insamlade empirin.

”Organiserad” eller ”ekonomisk” brottslighet?

Den brottslighet som behandlas i rapporten kan sägas sväva mellan två begrepp som båda präglas av en omfattande definitionsproblematik. Denna genomgång av begreppen ”Organiserad brottslighet” och ”Ekonomisk brottslighet” är tänkta för läsaren helt utan förkunskaper om dessa begrepp (Bergqvist, 2007; Van Duyne 2005).

Ekonomisk brottslighet

Kärnan i begreppet ”ekonomisk brottslighet” kan sägas vara brott med ekonomisk vinning som motiv och som begås inom ramen för en näringsverksamhet (Brå 2003:1). Typiska ekobrott är därför skattebrott, bokföringsbrott och brott mot en rad lagar som reglerar företagande, till exempel arbetsvillkor och hantering av farliga ämnen. Ekonomisk brottslighet beskrivs ofta som manschettbrottslighet, det vill säga de brott som begås i de högre samhällsklasserna. Denna bild måste dock nyanseras eftersom den typiske ekobrottslingen snarare är en småföretagare (Axberger, 1988; EBM, 2005; Korsell, 2003).

Organiserad brottslighet – professionell brottslighet eller maffiasyndikat?

Organiserad brottslighet förknippas med traditionella brott men i organiserade former, som avancerade stölder och häleri, illegala spel, smuggling av narkotika och alkohol, koppleri och utpressning.

En form av organiserad brottslighet kan beskrivas som ”professionell brottslighet” (Sutherland, 1937; Fijnaut, 1990). Med begreppet förstås främst ”medlemmar” av informella nätverk som har egna regler, egna begrepp och en egen kultur. Personerna är specialiserade inom olika områden och varje brott kan kräva medverkan av flera sådana specialister. Inom dessa nätverk bedrivs brott snarare i projektform än som en kontinuerlig och enhetlig verksamhet. Dessa brott skiljer sig emellertid från ”vanliga” brott såtillvida att de förutsätter en organisation och planering (jfr Brå 2002:7).

En annan form av organiserad brottslighet är den som vanligen har kommit att representera begreppet organiserad brottslighet, nämligen brottssyndikatet (Fijnaut, 1990). Det mest välkända exemplet är kanske den sicilianska maffian Cosa Nostra. En del MC-gäng brukar också av vissa forskare hänföras till denna kategori (jfr Brå 1999:6). Sådana organisationer har också en tradition av inblandning i byggbranschen i länder som Italien och USA (Fijnaut, 1998; Jacobs, 2006).

I Sverige har diskussionen ofta handlat om huruvida den ”svenska” organiserade brottsligheten är av den första eller den andra av dessa typer. Polisen (se exempelvis KUT, 2004a, 2004b, 2005) tenderar att beskriva den svenska organiserade brottsligheten som allt mer ”organiserad” och därmed ”maffialiknande”. Brå har i stället presenterat en bild av brottsligheten som mer liknar den första av dessa kategorier, nämligen att de brott som kräver organisation oftast begås som en slags projektverksamhet. I denna typ av verksamhet utgör tillgången till ett nätverk med nödvändig kunskap en förutsättning för brotten (Brå, 2002:7; 2005:11; 2007:4; 2007:7).

Handel med svart arbetskraft

I Sverige har skillnaden mellan ”ekonomisk brottslighet” och ”organiserad brottslighet” länge ansetts vara att ekonomisk brottslighet till skillnad från organiserad brottslighet bedrivs med utgångspunkt från en verksamhet som är laglig, typiskt sett ett företag (AMOB, 1977). Den brottslighet som beskrivs i denna rapport kan förstås som både organiserad och ekonomisk. I första hand är den ”ekonomisk”, det vill säga att den har en laglig verksamhet som grund. Den skiljer sig emellertid från de ”vanliga” ekonomiska brotten såtillvida att den delar vissa drag och brottstyper med den ”vanliga” organiserade brottsligheten, exempelvis olaglig indrivning och andra former av hot (Lantz Hedström, 2006). Denna typ av brott har sällan förknippats med ekonomisk brottslighet. Brott där hot och våld ingår beskrivs däremot ofta som typiska för organiserad brottslighet (jfr AMOB, 1977; KUT, 2004a, 2004b, 2005). Inom vissa myndigheter har man också börjat tala om ”organiserad ekonomisk brottslighet” som ett eget begrepp (EBM, 2005).

Illegala marknader

Marknaden för svart arbetskraft är varken helt illegal eftersom tjänsten som erbjuds är laglig, eller helt legal eftersom svart arbetskraft är olaglig. Marknaden för svart arbetskraft är snarare en blandning av, eller ett möte mellan, den legala och den illegala ekonomin. Brottet kan därmed liknas med häleri, som också innebär att legala produkter, som egentligen är stöldgods säljs till mer eller mindre ovetande konsumenter (jfr Brå, 2006:6). En annan marknad med liknande villkor är den för smuggelsprit, där själva smuglingen måste döljas, både för kunder och olika kontrollanter (jfr Johansen, 2006). Denna typ av ”semilegal” marknad delar många villkor med en legal marknad, samtidigt som aktörer på alla illegala marknader tvingas till anpassningar som en följd av den bakomliggande brottsligheten. Några exempel på sådana anpassningar kan vara:

- Verksamhetens illegala aspekter måste döljas, för myndigheter eller andra kontrollorgan (Brå, 2005:11).
- Eventuella tvister måste lösas informellt, eftersom verksamheten saknar tillgång till de legala medel som annars är tillgängliga: det finns ingen möjlighet att vända sig till polis, domstol eller kronofogde om man blir lurad eller inte får betalt (Brå, 2005:11; Desroches, 2005).
- Förtroende och lojalitet blir mycket viktiga faktorer. Alla affärer innebär risker, verksamheten kan avslöjas och man kan bli lurad på betalning eller leverans. Därför gör man inte gärna affärer med personer man inte litar på (Brå, 2005:11; Desroches, 2005).

- Illegala inkomster kan behöva ”tvättas” för att framstå som legala, främst inför myndigheter som kan komma att ställa frågor om varifrån man har fått pengar och egendom om man saknar inkomstuppgifter (Brå 2005:11).

Brott inom byggbranschen

I de utredningar som behandlar svart arbetskraft i byggbranschen går det att konstatera att det redan under 1970-talet fanns farhågor om att den svarta arbetskraften utgjorde ett allvarligt konkurrenshinder för seriösa företagare. Denna slutsats har sedan delats av senare utredningar som har gjorts inom området (Ds Fi 1976:4; Ds B 1980:10; SOU 1997:111; RSV 2001:9, SOU 2002:115). Olika delar av branschen fungerar emellertid på olika sätt och det är svårt att göra en generell beskrivning av alla de verksamheter som bedrivs inom byggsektorn. Såväl kvalificerad som okvalificerad arbetskraft verkar förekomma i den svarta sektorn men villkoren skiljer sig åt mellan olika grupper av arbetstagare (Ds Fi 1976:4; SOU 1997:111).

Att delar av byggbranschen kan beskrivas som en semilegal marknad tydliggörs i en nederländsk studie av illegala bemanningsföretag. Inom delar av byggbranschen i Nederländerna har det sedan länge varit accepterat att tjäna extra pengar genom svartarbete, bidragsfusk och andra former av bedrägerier mot staten (Van Duyne och Houtzager, 2005). Arbetstagarna har egna, relativt slutna sociala grupperingar som ofta är sammanbundna genom släktband. Byggföretagen bedrivs också ofta som familjeföretag där både legala och illegala färdigheter förmedlas genom släktbanden. Det finns också en hög grad av social kontroll inom branschen, något som också innebär att det är svårt för en utomstående att få ett jobb på ”lagliga” villkor. Illegala bemanningsfirmor är väl integrerade i den nederländska byggbranschen. Dessa firmor tillhandahåller inte bara osanna fakturor eller billig obeskattad arbetskraft, utan de fungerar närmast som allmänna servicebolag inom den illegala ekonomin. Firmorna kan även stå till tjänst med närbesläktade tjänster, som att ordna falska lönebesked till svartarbetare som behöver ta ett banklån (Van Duyne och Houtzager, 2005).

I USA har den organiserade brottsligheten inom byggbranschen varit av ett helt annat slag. Den amerikanska maffian utövade mellan 1930- och 1990-talet en stark kontroll över New Yorks byggbransch, dels genom att driva egna byggfirmor, men också genom att utöva kontroll över andra företag. Byggbranschen var bara ett av många olika områden som maffian i New York utövade stark kontroll över, övriga var exempelvis avfallshantering, transporter, marknader och flygplatser. Det bör poängteras att den amerikanska maffian inte hade skattebrott som huvudsaklig verksamhet, det handlade främst om att

man tog procent av vinsten från de företag som man kontrollerade (Jacobs, 2006).

Ökad komplexitet – både i den legala och i den illegala byggbranschen

Något som skiljer utredningarna från 1970-talet från dem som gjorts under 1990- och 2000-talet är att komplexiteten i brottsligheten förefaller ha ökat. Det beskrivs nu att brotten förutsätter långa kedjor av bolag, detta till skillnad från tidigare då problemet främst varit att enskilda arbetstagare bytt förklädning till egenföretagare och sedan fuskat med skatten. Detta är emellertid knappast förvånande med tanke på att samma utveckling har skett även inom den legala branschen. I dag används fler underentreprenörer i längre kedjor än för tjugo eller trettio år sedan. Problemet med dessa omfattande härvor är att utredningsarbetet ibland tenderar att bli närmast oändligt, något som av praktiska skäl tvingar fram mer eller mindre godtyckliga avgränsningar av utredningarna (Ds Fi 1976:4, SOU 1997:111; SKV, 2001).

I Nederländerna är situationen liknande, många gånger växer härvor snabbare än utredningen, något som gör att bevismaterialet blir för gammalt och att nya utredningar måste startas, dessa leder i sin tur till att ny brottslighet avslöjas. En sådan enskild utredning visade sig ha kopplingar till i stort sett varje del av byggsektorn i hela området inom vilket den rörde sig. Komplexiteten och storleken hos dessa härvor försvårar för kontrollmyndigheternas verksamhet i hög grad (SKV, 2001; Van Duyne och Houtzager, 2005).

Tillfällen och neutraliseringar

Tillfällesstrukturer

För att ett brott ska kunna begås måste vissa villkor vara uppfylla. Det bör finnas en förövare som är motiverad att begå brott, ett lämpligt objekt eller offer och en frånvaro av någon typ av väktare som kan hindra brottet. Det finns flera förhållanden i vardagen som gör att dessa villkor kan uppfyllas. Ofta hänger villkoren ihop med vardagslivets arbete och fritid (Cohen & Felson, 1979). Exempelvis begås ekonomiska brott vanligen inom ramen för människors arbetsuppgifter. Vilka tillfällen som finns för människor att begå brott styrs därför i stor utsträckning av samhällets uppbyggnad men också av dess värderingar. Dagens samhälle har beskrivits med att det kännetecknas av en tävlingsinriktad grundsyn. Det anses viktigt att samla på sig materiella varor. Marknadssystemet med pengar som bytesvara dominerar många människors liv och skapar en konkurrenskultur (Coleman, 1987;1998 i Brå, 2000:23 s.66f.). Tillgången till varor

kan locka människor att begå brott för att skaffa sig varorna. Många i västvärlden vill till exempel äga tv- och videoapparater, datorer och mobiltelefoner (Sarnecki, 2003). Tillfällesstrukturen i samhället gör det sålunda möjligt för människor att begå brott. Att en människa tar tillvara möjligheten att begå brott beror på flera faktorer. Människor funderar bland annat över riskerna med att begå brott, den förväntade vinsten och alternativa sätt att uppnå samma vinster. En viktig förutsättning för att begå brott är också att kunna rättfärdiga sina brottsliga handlingar inför sig själv. Det görs framför allt genom så kallade neutraliseringar.

Neutraliseringar

Ett sätt att förstå varför vanligtvis laglydiga människor hamnar i organiserad handel med svart arbetskraft är att undersöka deras ursäkter för att försvara sina handlingar. I studier har forskare visat att ursäkterna, eller de så kallade neutraliseringarna, varierar beroende på vilken typ av brottslighet människor ägnar sig åt. Det finns vissa neutraliseringar som människor tar till för att försvara sin våldsbrottslighet och andra som bättre går att tillämpa på ekonomisk brottslighet (Sykes och Matza, 1957; Coleman, 1998). En del av neutraliseringarna fungerar oavsett vilken typ av brottslighet det handlar om. Neutraliseringarna som vanligtvis används för att ursäkta brott brukar delas in i fem olika typer (Sykes och Matza, 1957).

- Förnekande av ansvar. Personen som använder den här neutraliseringen menar att han eller hon inte har något ansvar för sina handlingar, till exempel ”det var inte mitt fel”.
- Förnekande av skada. Den här neutraliseringen betyder att personen förnekar eller förminskar skadan av det begångna eller kommande brottet, till exempel ”de får ändå tillbaka det på försäkringen”.
- Förnekande av offer. Brottet erkänns av gärningspersonen men han eller hon medger inte att det kan drabba eller skada ett offer, till exempel ”det är ingen som drabbas av det här”.
- Fördömande av dem som fördömer. Med det här argumentet försöker personen ändra fokus från sitt eget brottsliga handlande beteendet hos dem som klandrar personen, till exempel ”poliser är också brutala och korrupta”.
- Åberopande av högre lojaliteter. Gärningspersonen motiverar brottet med att han eller hon måste vara solidarisk med den egna gruppen. Handlingen ses som en moralisk konflikt där närstående prioriteras på bekostnad av samhällets krav på laglydighet, till exempel ”jag måste ställa upp för min kompis”.

Coleman (1998) beskriver ytterligare några neutraliseringar som anses vara specifika för ekonomiska brottslingar:

- ”Brottet är nödvändigt för att nå ett visst mål.”
- ”Alla andra gör det.”
- ”Jag är faktiskt värd det här.”

Neutraliseringarna kan sammanfattas i tre typer: olika sorters förnekanden, fördömanden och åberopande av högre lojaliteter. Människor använder sig ofta av likadana neutraliseringar om de arbetar inom en och samma företagskultur eftersom både människorna och neutraliseringarna formas av kulturen (Coleman, 1998; Cressey, 1953 i Brå, 2000:23). När det till exempel gäller stöld från arbetsplatsen kan det vara acceptabelt att ta med sig skruvar och verktyg hem från en arbetsplats men inte större maskiner (Horning, 1970 i Brå, 2000:23). Även då det finns etablerade neutraliseringar inom en bransch accepteras de inte alltid av allmänheten. I rättssystemet fungerar neutraliseringarna inte alls som ursäkter till brott. Neutraliseringarna kan därför inte helt skydda personen som begår brott mot andras reaktioner. Det kan också vara svårt för personen att få neutraliseringarna att gå ihop med sina övriga moraliska värderingar. Neutraliseringarnas främsta uppgift är sålunda att minska brottslingens skuld- och skamkänslor (Sykes & Matza, 1957). Av den anledningen möjliggörs brott i stor utsträckning av neutraliseringarna, men också av tillfällsstrukturen.

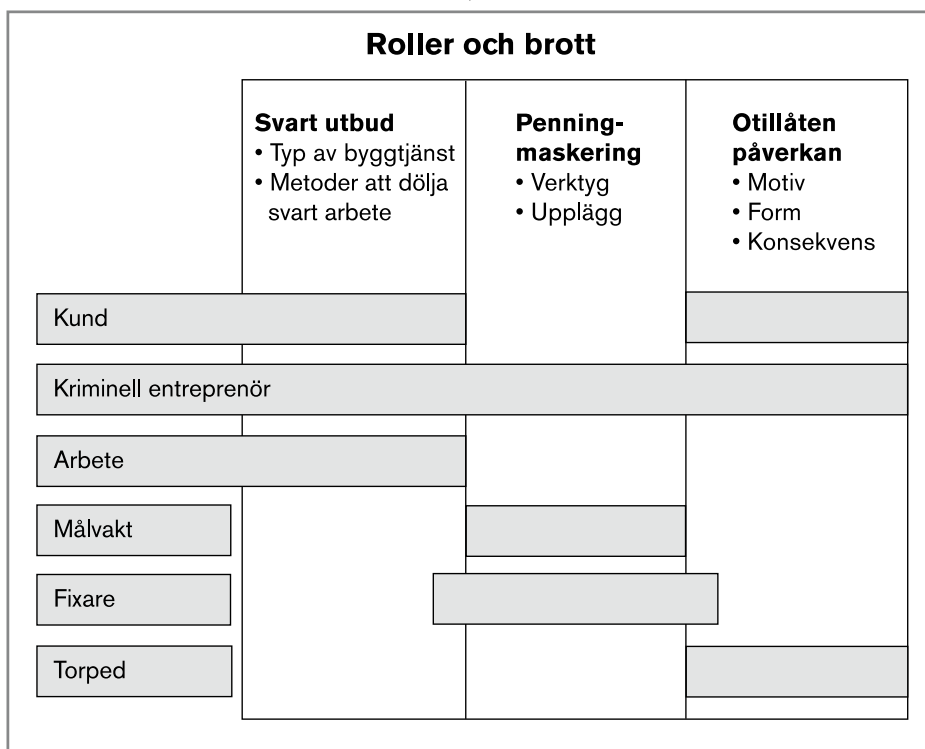
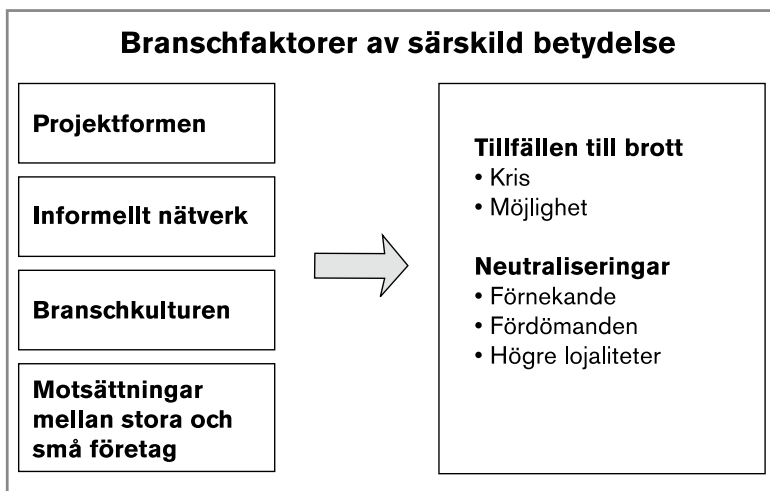
Analysmodell

Mot bakgrund av ovanstående avsnitt som återger tidigare forskning och teoretiska resonemang har en analysmodell konstruerats. Det insamlade materialet har strukturerats utifrån denna modell (Figur 1, s. 28). I den översta rutan presenteras en översikt över de branschfaktorer som förefaller ha särskild betydelse för handeln med svart arbetskraft. I denna ruta presenteras också tillfällena till brott, där fokus ligger på kris eller möjlighet. En kris kan exempelvis vara en svår ekonomisk situation där en företagare tycker sig stå mellan valet att gå i konkurs eller att begå någon form av ekobrott. Med möjlighet kan avses antingen hur individer utnyttjar ett tillfälle till att begå ekobrott när det ges, utan att detta ursprungligen var planerat. Möjligheten kan också syfta på hur personer som aktivt söker efter tillfällen att tjäna pengar på olaglig väg hittar sådana. Den övre rutan visar också neutraliseringar, det vill säga de ursäkter som människor använder för att försvara sina brottsliga handlingar.

I den nedre rutan presenteras dominerande inslag i brottsligheten. Förutom att den organiserade handeln med svart arbete i byggbranschen erbjuder byggtjänster kräver den även metoder att dölja brotts-

ligheten. Dessutom behövs penningmaskering, eller metoder att göra vita pengar svarta genom att undvika skatt och arbetsgivaravgifter. Förutom penningmaskering används emellanåt inslag av otillåten påverkan i brottsligheten. Detta kan exempelvis vara korruption eller hot i syfte att få uppdrag eller att kräva betalning då en svart tjänst har utförts. I den nedre rutan presenteras också de roller som är centrala i brottsligheten. Kunden från den vita ekonomin köper en tjänst som utförs av svart arbetskraft, av den kriminella entreprenören. I brottsuppläggen finns målvakter som står på formella handlingar för att dölja andra brottslingars identitet, exempelvis den kriminella entreprenörens eller fixarens. Fixaren är en expert på ekobrott som emellanåt förmedlar sina tjänster till kriminella entreprenörer. Torpeden utfärdar hot och driver in skulder.

Figur 1. Analysmodell.

Historien om Danne

Från svartarbete på marginalen till kriminell entreprenör

För att illustrera hur handeln med svart arbete fungerar och illustrera de resultat som våra undersökningar gett har vi skrivit en berättelse, som kan läsas som en följetong i rapportens olika avsnitt. Berättelsen är visserligen fiktiv, men den bygger i alla delar på uppgifter som kommit fram i de förundersökningar som vi gått igenom, den genomförda nätverksanalysen av entreprenörernas och fixarnas kriminella nätverk och de intervjuer vi gjort med personer både i byggbranschen och på myndighetssidan. I den mening är därför berättelsen helt sann.

Vi följer en person i byggbranschen, vi kallar honom Danne, från att han så smått har börjat arbeta svart vid sidan av det vita arbetet och utvecklat sina färdigheter att fixa fakturor och hyra in svart arbetskraft till att etablera sig som fullfjädrad kriminell entreprenör i den högre divisionen. Det är en karriär som börjar helt lagligt för att sedan sluta i allvarlig kriminalitet.

Lite svart vid sidan av

Danne kommer in i branschen som tonårig lärling. Han börjar med relativt enkla sysslor men med tiden får han alltmer avancerade uppgifter. Han arbetar hårt. Folk i branschen ser att han är duktig och att han gör och kan det han ska. Danne skapar en identitet kring detta: han kan sitt hantverk. Dessutom är han pålitlig, kommer till jobbet när han ska och blir klar på utlovad tid.

En av fördelarna med arbetet är att han kan tjäna lite extra vid sidan av när det passar. Det är inte ovanligt att vissa moment måste forceras för att byggtiderna ska kunna hållas. Chefen frågar honom därför emellanåt om han kan arbeta vissa helger och kvällar. Danne får då betalt svart, vilket han tycker passar bra, särskilt med tanke på att han faktiskt arbetar vitt den övriga tiden och därmed betalar skatt och gör rätt för sig. Denna extra inkomst är en krydda i tillvaron, Danne kan unna sig de saker som han faktiskt är värd med tanke på hur hårt han arbetar.

Eftersom han enbart arbetar svart några kvällar då och då samt en och annan helg blir det ändå inte så mycket svarta pengar, max 4 000 kronor på en helg. Snart kommer det dock att bli annorlunda.

Branschvillkor

För att förstå varför byggbranschen är en arena för organiserad och ekonomisk brottslighet är det relevant att undersöka vad som kan antas underlätta och möjliggöra brottsligheten i branschen. Syftet med detta kapitel är att rikta fokus mot det insamlade materialet från intervjuer och förundersökningar med telefonavlyssningar för att lyfta fram sådana kännetecken och särpräglade drag som kan sägas utgöra delar av byggbranschens villkor. Avsikten är framför allt att belysa mönster, uttrycksätt och omständigheter och skapa en förståelse för byggbranschen som en miljö inom vilken brottsligheten existerar.

Utgångspunkten är därmed att brottsligheten bäst kan beskrivas som en del av branschen snarare än som en enskild och utomstående verksamhet (Brå 2006:6).

Fokus ligger på fyra huvudsakliga ”branschvillkor”, som har valts ut för att de spelar en stor roll för den undersökta brottsligheten. De fyra branschvillkoren är: projektform, informella nätverk, kultur och motsättningar mellan små och stora företag. Det verkar som om projektformen med sin tillfälliga natur och oförutsägbarhet, de informella nätverken med kontakter och relationer, kulturen med normer samt föreställningen om motsättningar mellan små och stora företag alla är centrala för att skapa en miljö inom vilken dessa skattebrott kan finnas. I kapitlet visar vi hur dessa villkor både kan skapa tillfälle till brott, men också motivera och neutralisera de kriminella handlingar som begås.

I denna del av rapporten används samma rollbesättning som i nätverksanalysen och i beskrivningen av uppläggen. Nedan följer en kort genomgång av dessa ”roller” i den organiserade handeln med svart arbetskraft (för en mer fullständig beskrivning se s. 70 f.). Med ”kunden” menas ”den som köper tjänsten direkt av den kriminella entreprenören”. Kunden är per definition inte direkt inblandad i organiseringen av den svarta arbetskraften, utan köper helt enkelt en svart tjänst. Det är viktigt att göra åtskillnad mellan denna kund och ”beställaren”, som inte behöver vara samma person. Den ”kriminella entreprenören” är mellanhanden mellan kunden och den svarta arbetskraften. Det är den kriminella entreprenören som vanligtvis rekryterar den svarta arbetskraften och organiserar det arbete som ska utföras. Målvaktens roll är att företräda ett bolag för någon annans räkning. Funktionen är central för denna typ av brott, som helt bygger på oklara ägarförhållanden. ”Fixaren” är en slags tjänsteförmedlare inom den ekonomiska brottsligheten. Fixaren sköter byråkrati och administration vid start av nya bolag samtidigt som han ordnar målvakter som kan agera styrelse i de bolag som behövs.

Projektformen

Byggbranschen är lite unik på det sättet att det inte är en fast industri. Det är ett rörligt verksamhetsområde. Det är snabba jobb. Man bygger upp en huskropp, och sedan så är det färdigt. Sedan går man till nästa huskropp, och nästa. Det är rörligheten som gör att det är enkelt att bedriva ekonomisk brottslighet i större skala. Fast industri är lättare att kontrollera. Den här branschen är oerhört rörlig.

Göran, facklig representant

Föränderlighet och snabba beslut är centrala element i byggbranschen som bygger på en mycket enkel logik: när en byggnad är reparerad eller byggd är arbetet utfört och därmed avslutat. Byggbranschen är helt baserad på projekt, med en tydlig början och slut, varje byggprojekt är i någon mån unikt och kräver en individuellt anpassad verksamhetsstruktur. Det är svårt att göra exakta beräkningar av tidsåtgång, hur mycket arbetskraft som behövs eller hur stor kostnaden kommer att bli.

Projektformen har både en långsiktig och en kortsiktig påverkan. På kort sikt innebär projektformen ett visst mått av osäkerhet inom varje enskilt projekt. Eftersom varje bygge i någon mån är unikt går det inte att standardisera byggande, alla beräkningar bygger i stället på mer eller mindre kvalificerade uppskattningar. På längre sikt innebär det att företagare inom byggbranschen aldrig kan vara säkra på hur stort personalbehovet kommer att vara när de nuvarande projekten är avslutade. Det gäller att inte ha för många anställda som kostar pengar då inget arbete utförs. Samtidigt är det viktigt för en byggentreprenör att snabbt kunna mobilisera tillräckligt många arbetare ifall han skulle få ett bra erbjudande om ett stort projekt.

Varierande behov av arbetskraft

Ett återkommande tema i många intervjuer är att företag på byggmarknaden har ett stort behov av flexibilitet, främst genom behovet av att snabbt kunna anställa många personer (jfr Fijnaut, 1998; Van Duyne och Houtzager, 2005). I och med den ständigt varierande efterfrågan är det svårt att ha "lagom" många anställda i ett byggföretag. Svårt arbete blir i lågkonjunktur ett sätt att hålla personalkostnaderna nere samtidigt som det i högkonjunktur kan användas vid akut bemanningsbrist. Balansen mellan tillräckligt många och tillräckligt få anställda är ofta svår att hålla:

Om jag hade haft råd att ha några gubbar som inte måste prestera fullt ut jämt, i dag måste ju alla prestera till hundra procent för att det ska gå ihop. Om jag hade råd att ha några gubbar sittandes på bänken då kunde jag

planera jobbet lite mer själv och det fungerade. Det är det jag saknar mest inom branschen att man inte kan ha underhållsfolk för att få jobben att flyta på och underhålla andra gubbar. Då tror jag att man får mer folk att stanna kvar också. Men det är ingen som har råd att ha en eller några extra.

Ivar, byggtreprenör

Enligt Ivar är det framför allt kontinuiteten i branschen som saknas. Bekymret att ha "lagom" många anställda är genomgående i materialet. I förundersökningarna där det främst handlar om svart arbetskraft har man inte samma bekymmer som "vita" byggtreprenörer. Den svarta arbetskraften får betalt för det arbete som utförs, någon ersättning utgår inte för dagar då man inte arbetar. Trots detta framgår det hur projektformens ryckighet påverkar verksamheten även för de kriminella entreprenörerna. En kriminell entreprenör måste precis som en laglydig byggföretagare värna om sin personal för att ha den kvar. Han måste också kunna avgöra hur mycket personal ett projekt kräver. Dessutom måste den kriminella entreprenören, precis som en seriös byggföretagare snabbt kunna få tag på folk.

Svårigheten att planera, ryckigheten och det varierande behovet av arbetskraft kan motivera illegala handlingar, även hos personer som vanligtvis är laglydiga. Framför allt kan en pressad situation leda till att kontrollen av underentreprenören försummas eller helt uteblir. Som företagare tackar man inte gärna nej till jobb eftersom det kan innebära att man inte blir tillfrågad flera gånger. Dålig planering eller dåliga förutsättningar skapar därmed en efterfrågan av svart arbetskraft som annars inte skulle ha funnits. Det är inte det låga priset som är avgörande för den som är försenad, utan flexibiliteten och snabbheten. En intervjuad entreprenadupphandlare menar att dessa problem till stor del har sitt ursprung redan hos beställaren. Beställaren begär ibland det omöjliga av byggtreprenören, som i sin tur ofta saknar reell möjlighet att tacka nej till ett stort jobb:

Byggaren får komma in i ett otroligt sent skede att han har inget folk och han har inga prylar. Han har ingenting. Men ändå förväntas han klara det, och det är en affär på en halv miljard! Inte fan kan han tacka nej. Han kan inte tacka nej och gå upp till sin vd och säga att han inte fick en affär för att han inte var på alerten och hade folk.

Jan, entreprenadupphandlare

Förseningar

Det var ett väldigt struligt bygge, om man säger så. Det var ett kaos utan dess like. Det blev tidspress och svårt att samköra jobben med alla andra firmor. Man står och jobbar på varandra.

Citat från förundersökning

Projektformen innebär deadlines, för projektet som helhet, men framför allt inom varje delmoment, som ofta utförs av olika företag. Förseningar kan få stora konsekvenser för det efterkommande arbetet; om byggnadsställningarna inte är färdigmonterade kan inte väggarna byggas och därmed kan inte elen installeras. Det är många moment som följer en given ordning som inte kan ändras. Ett brott i denna kedja innebär konsekvenser inom flera verksamhetsområden, och förseningar är ofta förenade med kännbara viten.

Om jag som platschef börjar få tidsbrist då vet jag att vitena börjar rulla, flera hundra tusen i veckan. Det är bara för mig att ha bygget klart. Det är bara att lösa den frågan.

Kjell, arbetsgivarrepresentant

Utan utrymme för förhandling och förlängning är det lätt att förstå att en byggentreprenör emellanåt upplever sin arbetssituation som påfrestande. Denna oro inför höga viten och ett eventuellt försämrat rykte gör att entreprenörer kan känna sig tvungna att fixa problemen så fort som möjligt och kanske till och med blunda för vissa konstigheter hos underentreprenörer.

Helt plötsligt har vi brist på folk och det måste fixas. Vi kan inte gå till beställaren och säga att "vi måste ha två månaders förlängning på det här projektet för vi har inte personal", det köper inte dom. Vi har ofta kraftiga böter vid försening så det måste lösas. Vi måste trixa till det.

Josef, personalchef

Risken med att inte få klart bygget i tid måste ibland vägas mot risken att bli upptäckt med svart arbetskraft.

Sitter du då i tidspress så är det mycket dyrare att inte få klart huset i rätt tid jämfört med det trassel du får om du fyller på med folk på ett konstigt sätt. Beställarna i dag älskar en massa viten.

Kjell, arbetsgivarrepresentant

Att tänja på gränserna

En annan aspekt av projektformen och svårigheten att göra exakta beräkningar är att det skapar möjligheter för aktörer att tänja på gränserna till sin egen fördel. En intervjuperson beskriver hur han i situationer då han på förhand vet att budet är för lågt, får in extra pengar på merarbetet som han på förhand vet tillkommer.

Man kan aldrig räkna lågt på ett jobb, alla jobb måste gå ihop. Det kommer alltid tillkommande jobb. Till exempel om jag ska in och renovera det här rummet så lämnar jag ett pris på det, fast jag vet att det här priset inte går ihop. Men så kommer jag dit och jobbar och så märker jag att "Du, den här kranen är trasig också, den måste vi byta". Och då kan jag tjäna in pengarna på extrajobben som jag vet finns.

Ivar, byggentreprenör

En annan intervjuad byggentreprenör berättar om hur svårigheten att göra exakta beräkningar på materialkostnader skapar möjligheten att lura vissa beställare att betala för betydligt mer material än vad som egentligen behövs:

Något som förekommer mycket på byggen, det vet jag att det gör än i dag, är försäljning av material som byggföretagen köper in. Jag köper in tio tusen kvadratmeter panel, fast jag ska ha fem tusen till jobbet. De andra fem tusen säljer jag till någon annan som håller på och bygger längre bort, en privat villa eller något sånt, för han vill ju tjäna pengar. Då har jag ju dom pengarna tillgodo för min leverantör betalar för materialet. Han vet ju inte hur mycket jag gjort av med. Hela mitt hus är byggt på det sättet kan jag tala om, alltså med material som är beställt. Som jag har beställt till jobb på [ett stort byggföretag] och sånt, och så går det inte åt. Det vet jag att det här går inte åt, det tar jag hem. Man säger bara att "jag har ju köpt till det bygget också".

Harald, kriminell entreprenör

Det utrymme och tillfälle till fusk som projektformen innebär skapar misstänksamhet mellan aktörerna. Jan, som arbetar som entreprenadupphandlare, konstaterar att det är svårt att lita på byggentreprenörers ärlighet:

Varje faktura från en byggare måste man ifrågasätta om den över huvud taget har någon relevans, eller om det bara är lögn. Om jag ska vara ärlig.

Jan, entreprenadupphandlare

Sammanfattning: Projektformens betydelse för handeln med svart arbetskraft

Projektformen är ett centralt villkor för nästan allt arbete inom byggbranschen. Arbete i projekt för med sig osäkerhet, både på kort sikt (då varje projekt är nytt) och på lång sikt (då behovet av personal varierar mellan olika projekt).

Tillfällen till brott

Den kortsiktiga osäkerheten för med sig att annars seriösa företagare kan komma att (medvetet eller omedvetet) använda svart arbetskraft för att lösa oförutsedda problem eller förseningar. På grund av den långsiktiga osäkerheten har företagare inte råd att ha egen personal som klarar alla arbeten man tar på sig.

Alla osäkerhetsfaktorer inom varje enskilt projekt skapar också möjligheter för entreprenörer att fuska på marginalen genom att fakturera kunden för material som sålts vidare eller arbetskraft som använts någon annanstans.

Neutraliseringar av brottsliga handlingar

De neutraliserande resonemang som kan kopplas till projektformen hänger ihop med vad som kännetecknar en ”pålitlig” byggare – att bli klar i tid och att göra jobbet ordentligt.

”Jag använde kanske svart arbetskraft – men jag hade inget val, jag skulle inte ha hunnit klart annars.”

Historien om Danne

Inhyrd svart arbetskraft i liten skala

En dag frågar en av Dannes grannar om han är intresserad av att hjälpa till att renovera ett badrum. Det är ett ganska stort arbete där badrummet ska göras om i grunden. Alla rör måste därför dras om. Kanske känner Danne till ytterligare personer som är duktiga och vill tjäna lite extra så där på sidan av? Danne som är byggare tar sig an uppdraget. Han frågar ett par kompisar som han känner från tidigare byggen om de kan tänka sig att hjälpa till. Det blir ett par helger och kvällar i måna-den, men det kommer att vara värt pengarna, lovar han.

Danne lämnar inget åt slumpen och innan renoveringen av badrummet drar igång träffas "bygglaget" en kväll för att skissa på arbetet. Hur mycket material och utrustning måste anskaffas, vad kommer det att kosta grannen och hur stor vinst kan de räkna med? Innan de hunnit äta upp vetekransen inser de att det finns en del pengar att tjäna.

Danne och killarna arbetar stenhårt de följande helgerna för att få jobbet klart. Inne i veckorna arbetar de på sina respektive arbetsplatser, men på helgerna slår de sig alltså samman till ett team som hjälps åt. Golvet bilas upp, rören dras om och golvvärme installeras. Sedan arbetar de med isolering, klinker och kakel. Snart är allt på plats. De gör ett superbra jobb på badrummet, och grannen är hur nöjd som helst.

Danne har för första gången i sin karriär fungerat som något av en byggbas. Räknat och planerat, fixat killar och köpt material billigt. Allt har gått som smort. Kunden överrätter nästan lite högtidligt ett kuvert med en bunt sedlar och killarna får sin löning på freda'. Danne börjar få blodad tand.

Informella nätverk

Man känner folk som känner folk som känner folk.

Harald, kriminell entreprenör

Byggbranschen kan beskrivas som mycket rörlig, med ett ständigt flöde av både arbetstillfällen och arbetskraft. I och med denna dubbla rörlighet av arbetsplatser och arbetskamrater sker ständiga möten mellan människor. Man kanske arbetar ett par månader på ett bygge, hejar på och fikar med övriga arbetstagare på arbetsplatsen. Ett par månader senare befinner man sig på en ny byggarbetsplats och möter nya människor samtidigt som tidigare bekantskaper återkommer. På

så sätt kan nätverken inom branschen delvis beskrivas som en konsekvens av projektformen:

Så fort du kommer ut i byggbranschen så lär man känna folk väldigt fort. Folk inom byggbranschen är väldigt pratglada, (...) man lär känna folk och man pratar. Sen om man åker runt, man träffar ju mycket folk och det kommer nytt folk hela tiden.

Rikard, byggnadsarbetare

Företagare och arbetstagare kommer i kontakt med varandra genom olika projekt. Kontakter knyts, upprätthålls och återaktualiseras. Denna omsättning av människor och möten framhävs i intervjuerna och förundersökningarna där det framgår att sociala relationer är en central del av byggbranschen och även i brottsligheten. I materialet poängteras också ett antal dominerande aspekter av nätverken och de sociala relationerna. Lika väl som en person söker nytt arbete eller arbetskraft genom kontakter sker förmedling av svarta tjänster och arbetskraft genom kontakter inom nätverken.

Informella nätverk och förmedling av tjänster

Jag har ju några polare, man har ju fått lite kontakter med åren om man säger så. Folk erbjuder en små jobb, stora jobb.

Daniel, byggnadsarbetare

Rörlighet och möten är centralt i rekryteringsprocesser då mun till mun-metoden ofta utgör det viktigaste sättet att förmedla arbetstillfällena och arbetskraft, vit som svart. En uppgiftslämnare beskriver hur viktiga kontakterna är då man letar efter nytt arbete på den mycket rörliga svartvita arbetsmarknaden:

Sen är det så att man ibland är mer eller mindre less på sitt jobb och beslutar att sluta jobba för en firma. Då snackar man med folk: "Har ni jobb? Finns det några jobb?", "Jag kan kolla". Då ringer de någon som man vet, någon som man kan ha träffat för en månad sedan, ett år sedan och man vet att den har egen firma. Man lär känna så himla mycket folk i branschen. Vad det än är, på ett bygge är det inte bara snickare. Det är snickare, betongare, målare, det är alla olika yrken inom bygg som är på en byggarbetsplats, bygga ställning, sanering eller vad det än är. Om man har en arbetskamrat man har jobbat med i många år och han har sett mig jobba, och han ju en uppfattning om mig och om jag sköter tider och gör det jag ska.

Daniel, byggnadsarbetare

Också på arbetsgivarsidan är det de sociala relationerna som, förutom priset, avgör vilken underentreprenör man vänder sig till. Både i intervjuerna och i förundersökningarna framgår det att man anlitar de personer man har gott samarbete med sedan tidigare, det vill säga de individer man har goda relationer med (oavsett vilket bolag denne person nu företräder).

Det är ju en personkemi, va, vad du har för kontaktnät och hur du uppfattar personer och så. Om du har en kontakt i det här bolaget. Det spelar en stor roll när vi ska låna och hyra in.

Josef, personalchef

Den ovanstående intervjupersonen arbetar som personalchef på ett stort byggföretag. Personen menar att sådana informella uppgörelser är särskilt viktiga bland mindre företag där man inte sällan gör upp affärer genom handslag och telefonavtal. Trots detta framgår det i intervjun att goda förhållanden till underentreprenörer är mycket viktigt också i de större byggföretagen. Även om dessa företag har särskilda inköpsavdelningar där det framför allt är priset som är i fokus vill man inte anlita en underentreprenör som har dåligt rykte eller som man sedan tidigare har varit missnöjd med. Det är bättre att använda en underentreprenör som man sedan tidigare känner och har ett gott samarbete med. Informella nätverk och goda relationer är viktigt både i goda tider och i sämre tider och verkar ömsesidigt. Detta diskuteras av Bengt som är produktionschef på ett större byggföretag. Bengt betonar att tillgången till informella nätverk är avgörande för underentreprenörer i kärvare ekonomiska tider då det byggs mindre. I högkonjunktur är kontakter i stället mest värdefulla för kunder och beställare, då det kan vara mycket svårt att få tag på arbetskraft eller maskiner.

Vissa saker ringer man bara och beställer. För att det fungerar, bra service och att du kanske har fördelar gentemot andra i branschen för att du har beställt samma kran eller vad det nu är för nånting under alla tider, även när det har varit dåliga tider men också när det har varit bra tider. I dåliga tider då tycker de att det är bra att du beställer, man kanske pratar ekonomi lite grand. I andra fall när det är hett i branschen som i dag så försök att få tag på en byggkran, eller på en kranbil på 14 ton och över, lycka till. Det finns ju relationer, och då har man vissa fördelar i den [relationen]. Man pratar ofta i klartext att "det ska vara det och det och det" och de kan säga då, "javisst men jag har ingen möjlighet, men kan vi göra såhär att du tar den kranen här och så byter vi så får du rätt kran då". Det blir en del pysslande.

Bengt, produktionschef

Hur informella nätverk kan möjliggöra brott

Byggbranschen kan på många sätt förstås som en relationsbunden bransch. Dels genererar många och täta kontakter förutsättningar för att snabbt få tillgång till arbete och personal, dels kan oegentlig verksamhet ske som en konsekvens av att kamratskap och sociala relationer upprätthålls. Den senare aspekten poängteras av en intervju-person som är vd för ett företag med cirka ett hundra anställda. Han menar att det alltid finns en risk att nyanställd personal för med sig "gammalt bagage och kontaktnät" till nya arbetsplatser. Detta är särskilt problematiskt då den nyanställde innehar en beställarposition, som exempelvis platschef. Om denna platschef tidigare har slutit avtal med oseriösa underentreprenörer finns en risk att kontakterna upprätthålls även på den nya arbetsplatsen, på så sätt fortsätter den olagliga verksamheten. De informella dragen i byggbranschen underlättar den svarta ekonomin som i sin tur stöder den vita (jfr Brå 2006:6).

Ryktet går

Rekryteringsförfarande verkar inte skilja sig nämnvärt mellan vita och svarta arbeten, rekrytering sker framför allt genom kontakter. I ett exempel från förundersökningsmaterialet framgår hur en person söker svart arbetskraft. Denna kriminella entreprenör pratar med en kollega om hur han behöver utöka sin verksamhet med fler "svartgubbar", gärna en ökning med ytterligare tjugo personer. Kollegan poängterar att man får fler "gubbar" genom dem man redan har eftersom allt handlar om kontakter, vänner och arbetskamrater. Samma sak beskrivs i en fängelseintervju med en byggentreprenör som på frågan om hur han kom i kontakt med den svarta arbetskraften svarade:

Genom bekanta i byggbranschen. Jag behövde folk. Det var genom tips jag träffade honom, "behöver du folk så är det bara att ringa honom".

Erik, byggentreprenör

Byggentreprenören Gustav beskriver en annan form av kontaktförmedling då han berättar om hur det en dag ringde en person till honom och frågade om han behövde hjälp. Trots att det inte framgick i telefonsamtalet vad hjälpen innebar förstod Gustav att det rörde sig om förmedling av svart arbetskraft eller osanna fakturor.

Det ringer en person till mej, han sa "Ja tjena, kan vi träffas?" Jag vet inte ens om han sa sitt namn. Han frågade "kan vi träffas? Jag tänkte att du kanske behövde hjälp?" Jag fattade direkt vad han menade, men frågade ändå "vad för hjälp?" "Ja, jag har fått information att du kanske behöver

hjälp." "Var fan har du fått den informationen ifrån?" frågade jag. Och så frågade han "ska vi träffas eller?" Ja, så träffades vi och han sa igen "jo jag har fått information om att du behöver hjälp." Jag frågade igen "varifrån har du fått den informationen?" Jo, det hade han fått från en arbetsledare som jag jobbade med. Det var så sjukt, jag har ju inte pratat med arbetsledaren om det över huvud taget eller gjort någonting. Jag frågade arbetsledaren "har du gett ut mitt nummer?" "Ja", svarade han. "Jag tänkte att du kanske behövde hjälp." Vi har inte pratat om det över huvud taget, utan han bara gav mitt namn till en okänd människa.

Gustav, byggentreprenör

Även i förundersökningsmaterialet framträder det hur kontakter och rykten är centrala i den illegala verksamheten. På flera ställen framgår hur omfattande kontaktnäten kan vara i branschen. Detta är särskilt tydligt i vissa av de härvor som har uppdragats där ett stort antal byggföretag har köpt osanna fakturor från samma konkursbolag. I samtal med flera av de åklagare som har lett förundersökningarna framträder också en bild av stora nätverk som växer alltmer då ryktet om var man kan få tag på osanna fakturor sprids. En annan variant av distribution av illegala tjänster diskuteras av en intervjuperson som tillkännager att han ingick i ett nät av ett relativt stort antal byggentreprenörer där man hjälpte varandra. Det handlade bland annat om att bistå med fakturering vid behov av att antingen minska stora vinster eller helt enkelt genom att låna pengar. Se även citatet på s. 103, där denna alternativa användning av osanna fakturor diskuteras.

Tjänster och gentjänster

Sociala kontakter är inte enbart en metod för att förmedla arbetstillfällena, arbetskraft eller andra tjänster. Arbete kan också vara en produkt av bekantskaper likaväl som att svart arbete kan vara en konsekvens av sociala relationer. Detta betonas av en intervjuperson som tillkännager att han helst inte vill jobba svart, men om en kamrat behöver hjälp så ställer han upp. Intervjupersonen menar att han i detta avseende inte gör jobbet för pengarna, utan för att han är lojal och vill hjälpa sin kamrat. Också det omvända sker, det vill säga att företagare erbjuder sina vänner hjälp i syfte att tillgodose deras behov.

Förutom att företagare har sina anställda så använder företagaren sig av sina gamla kompisar som har kört tio-femton år som fåmansbolag, som vill vara det och som tycker att det är en perfekt affärsidé där man kan dra av viss del av villan och där man kan ha tjänstebil på bolaget. De är super-seriösa och kör så här år efter år, men det är moderbolagen, som tar in underentreprenörerna som har likviditeten att köpa ut materialet, som låter

F-skattaren [kompisen som har ett fåmansbolag] utföra det. Han [företagaren som fungerar som arbetsgivare] håller egentligen tio med jobb varav fem är F-skattare [det vill säga egenföretagare] och fem är [vanliga] anställda.

Kjell, arbetsgivarrepresentant

Relationer inom alla nätverk måste upprätthållas för att inte stagnera. De nätverk som diskuteras i detta avsnitt är av informell karaktär och upprätthålls också på informella sätt. Det innebär att relationerna mellan aktörer inom nätverken ibland kräver olika former av ”sociala smörjmedel”. Dessa kan ofta tänga regelrätt korruption, något som diskuteras vidare i avsnittet om otillåten påverkan på s. 112.

I förundersökningsmaterialet framgår betydelsen av ”smörjmedel” tydligt. Exempelvis visar det sig i en förundersökning hur en fixare ”bjuder” sin affärsbekant på en målvakt ”utan extra kostnad”. Något som ofta framgår är att det inte enbart är viktigt med ett fungerande nätverk med goda relationer, det är också avgörande att vårda de relationer man har. I ett telefonsamtal mellan en fixare och en kriminell entreprenör är det tydligt hur upprörda de båda är då de diskuterar en tredje person och dennes oförmåga att handskas med folk. Den tredje personen har ett hett temperament och tappar fattningen lätt vilket den kriminella entreprenören och fixaren anser vara ett tecken på inkompetens, då han inte förstår hur centralt det är med goda relationer i goda affärer. I en annan telefonavlyssning diskuterar två kriminella entreprenörer hur en tredje kompanjon inte verkar ha förstått innebörden av social kompetens och kundvård utan vid ett möte varit högljudd inför en kund. För de två kriminella entreprenörerna som är mycket nöjda med relationen till kunden är det utomordentligt viktigt att denna relation sköts på ett bra sätt.

Han [kunden] verkar ju vara väldigt bra att ha och göra med. Honom kan man ha ett långvarigt förhållande med om man bara sköter det ordentligt. Jag tänkte att vi kan gå ut och ta nån öl med honom.

Citat från telefonavlyssning

Sammanfattning: Nätverkens betydelse för handeln med svart arbetskraft

De informella nätverken i byggbranschen kan till stor del ses som ett resultat av projektformen, delvis därför att osäkerheten som projektarbetet för med sig ett behov av lösningar. Men också genom att nya projekt ofta innebär nya kontakter.

Tillfällen till brott

Tillgången till ett informellt nätverk skapar tillfällen till brott då det innebär tillträde till information som annars vore otillgänglig. Via informella kanaler förmedlas inte bara vit arbetskraft och seriösa samarbeten, utan också svart arbetskraft och allehanda illegala tjänster. Byggbranschen är till stor del uppbyggd kring informella kontakter, något som underlättar för oseriösa aktörer att agera – när de väl har tillträde till arenan.

Neutraliseringar av brottsliga handlingar

De neutraliseringstekniker som följer de informella nätverken liknar dem som beskrivs i avsnittet om byggbranschens kultur. Det handlar främst om att nätverken skapar lojalitet som blir viktigare för aktörerna än att vara laglydiga.

”Jag kanske jobbar svart – men det är viktigare att hjälpa en vän i knipa än att betala skatt.”

”Han kanske har svart arbetskraft – men jag har samarbetat med honom sen 1985 och vet att det är en kompetent och schysst kille.”

Historien om Danne

"Firman" utvidgar

Ett par veckor senare tar grannen kontakt med Danne igen och frågar om han skulle vara intresserad av att renovera ytterligare ett badrum.

– Brorsan nästan flög i taket när han såg mitt nya badrum. Han vill ha ett likadant och lika snyggt gjort som mitt, förklarar Danne tidigare kund i telefon. Dessutom vill han ha ett gästrum fixat.

Danne riktigt känner i luren hur nöjd hans tidigare kund är över att kunna bräcka brorsan. Det är roligt att få beröm och han är värd all uppskattning. Arbetet är till och med bättre gjort än om det hade utförts av den firma som han är anställd i. Sedan är det pengarna. Han funderar på att byta bil och för en gångs skull vill han kunna känna doften av en helt ny bil som ingen tidigare ägare har haft, men då behöver han mer pengar.

Återigen tar Danne kontakt med de killar som var med tidigare och frågar om de ställer upp. Nu går det undan och de arbetar ytterligare några helger tillsammans. Resultatet är inte bara ett nyrenoverat badrum och gästrum utan också ytterligare en belåten kund, med sitt nätverk av grannar, vänner och arbetskamrater.

Danne är nu killen som folk kommer till om man vill få något byggt. Han har gott rykte, och man vet att han arbetar endast med personer som gör ett bra jobb.

– Det behövs inga annonser, skämtar Danne, som om det hade varit möjligt med svarta arbeten.

– Nöjda kunder är mina bästa affischpelare, och de är mycket mer diskreta.

Nu har han sex gubbar i bygglaget. Några är arbetskamrater i det företaget som utgör Danne's reguljära arbetsplats, men han kan även ringa gamla kompisar från tidigare jobb när det behövs förstärkning till "firman".

Även om Danne mer och mer har blivit en bas ser killarna också upp till honom som en skicklig hantverkare. Han kommer alltid på de bästa lösningarna när ritningarna inte stämmer. Danne fungerar också som en slags knutpunkt, han är social och ordentlig, han är hel och ren och kan snacka med kunderna. Han är resultatorienterad och finner sig till rätta i de mest skiftande miljöer. Danne är i karriären och snart kommer han att lära sig några nya knep.

Kultur

Vad innebär det egentligen att arbeta i en bransch som är utpekad som ett problemområde och där arbetsmiljön är lika konkret som den är mytomspunnen? Hur resonerar man kring frågor om svart arbetskraft utifrån sin position i denna miljö? Syftet med detta kapitel är att lyfta fram de särpräglade drag i byggbranschen som underlättar och normaliserar vissa brottsliga handlingar. Detta sker genom att belysa centrala element i det som kallas för ”byggbranschens kultur”.⁶

Byggbranschen är ett specifikt verksamhetsområde med ett antal delbranscher och yrkesgrupper som definieras i förhållande till andra yrkeskategorier, branscher och till det övriga samhället. Från intervjuerna och förundersökningarna framträder ett antal dominerande uppfattningar om vad som är accepterade attityder och handlingar inom byggbranschen. Det framgår att det finns flera uppsättningar av tillåtna och otillåtna handlingar och förhållningssätt, ett slags normsystem för vad som anses vara normalt respektive avvikande beteende (jfr Brå 2002:6).

Byggbranschen är också en sektor med gamla anor och traditioner. Hantverksformerna för med sig en yrkesidentitet och yrkesstolthet som sträcker sig långt tillbaka i historien men som är högst relevant än i dag. Föreställningen om yrkesstolthetens betydelse i hantverkarrollen finns inte bara inom byggbranschen, utan också utanför. I utredningen Skärpning gubbar! Om konkurrensen, kvaliteten, kostnaderna och kompetensen i byggsektorn skriver författarna: ”Den yrkesarbetare som lärt sig att målmedvetet satsa på sitt hantverksskunnande, som tar personligt ansvar och som känner yrkesstolthet kan åstadkomma ett gott slutresultat, även då det finns brister i projektering, arbetsledning och samordning. Om inte den som utför arbetet kan sitt hantverk, tar ansvar eller känner yrkesstolthet hjälper det å andra sidan ofta inte hur väl projektet genomförs i övrigt” (SOU 2002:115: s.78). Den traditionella skråuppdeleningen och skråtänkandet tar sig exempelvis uttryck i att arbetsrotation och byte av arbetsuppgifter förekommer mer sällan än inom andra delar av arbetsmarknaden (SOU 2002:115). Med strikt definierade arbetsområden och yrkesroller lägger yrkesutövaren fokus på sitt eget yrkesområde:

Jag tror inte att man som elektriker i fråga säger ”den där snickaren som håller på att regla den där väggen, är han anställd av huvudentreprenören?”

⁶ Kultur kan förenklat sägas omfatta det kollektiva och gemensamma medvetandet, vilket människor gör tillgängligt genom att på varierande sätt kommunicera med varandra. Detta kollektiva medvetande innebär dels fokus på idéer, dels fokus på de medel genom vilka idéerna kommuniceras mellan människor. Kultur kan därmed ses som ett slags förråd av innebörder och uttrycksmedel som människor fortlöpande inhämtar och skapar i sina kontakter med varandra, och som fördelas på olika sätt mellan individer, kollektiv och mänskligheten i sin helhet (Björklund och Hannerz, 1983; Hannerz, 1983).

[och inte svartarbetare]. Sådant där tror inte jag att man bryr sig om. Nej, jag tror inte att man bryr sig om delbranscherna. Det är skilda världar, vi [elektrikerna] går dit och gör vårt jobb.

Fredrik, arbetsgivarrepresentant

Trots avgränsningen mellan olika professioner framgår i det material som ligger till grund för rapporten att det oavsett yrkesgrupp finns vissa mer eller mindre generella värden som är sammankopplade till branschen som helhet. Det visar sig också att branschaktörerna identifierar sig med sin yrkesroll, eller att de åtminstone vet vad som förväntas av dem och lever upp till förväntningarna.

Stolthet, skicklighet och pålitlighet

Vi gör ett bra jobb, är jävligt schyssta och sliter häcken av oss.

Daniel, byggnadsarbetare

Föreställningen om yrkena i byggbranschen som rejäla och praktiska är genomgående i forskningsmaterialet. Hårt arbete, uthållighet och duglighet värderas högt. Kompetens och styrka är betydelsefulla värden, vilka exemplifieras i föreställningar om moral som finns i byggbranschen (jfr SOU 2002:115). Oavsett hur och var arbetet utförs är det viktigt att leverera och att vara rejäl i det åtagna uppdraget. Det handlar om stolthet över det man gör, vilket också snickaren Jonas framhäver när han säger: "Det finns jättemycket yrkesstolthet [i byggbranschen]. Jag är stolt över att vara snickare". Stolthet, intresse och seriositet går hand i hand:

Man ska gärna ha intresset att bygga något, och det är nog väldigt många som har det intresset, som har en stolthet i det. Att det skall bli rätt i slutändan.

Erik, byggentreprenör

Arbetstagarnas yrkesskicklighet och -stolthet är viktig för arbetsgivarna. En intervjuad byggföretagare menar att för kunden är arbetstagarnas yrkesskicklighet det primära, inte om personen arbetar svart eller vitt:

Man vill gärna ha folk som kan sin sak. Man vill inte ha dit humle och dumle som gör ett halvdant jobb, det vägrar de [kunden] att ta. Där kommer ju seriositeten in. Chefer som man jobbar med kan säga "Vad har du här, ta bort det där, jag vill inte ha dem här, de kan ju inte sitt jobb". Men de går inte in

på och pratar om de [arbetstagarna] jobbar svart eller vitt, det är inga sådana diskussioner.

Gustav, byggentreprenör

Också i förundersökningarna tydliggörs det att även de kriminella entreprenörerna är beroende av arbetstagarnas kompetens och känsla av yrkesstolthet. Man har inte råd med att få missnöje från kunder riktat mot den egna verksamheten, särskilt med tanke på risken att bli upptäckt. Dessutom finns det givetvis en direkt ekonomisk aspekt av problemet att ha arbetstagare som missköter sig. Det kostar helt enkelt pengar att ha personal som inte utför sitt arbete, vilket en kriminell entreprenör påpekar då han nämner för en kollega hur han var tvungen att avskeda arbetstagare: ”De fick vi skicka väck, det blev en kostnad, vi fick inte betalt.” Den kriminelle entreprenören menar dock att han har lärt sig av sina misstag och är i dag noga med att endast ha pålitlig och skicklig personal:

I dag har jag alla de gubbar jag vill ha. De jag har nu behöver jag inte ens prata med, de sköter sitt. Kunderna släpper dom inte. Jag hämtar bara papper och lämnar pengar.

Citat från telefonavlyssning

I en annan förundersökning beskriver en kriminell entreprenör hur han distribuerar kompetensen mellan arbetsplatserna på ett sätt så att han på varje arbetsplats har minst en eller ett par arbetstagare som är skickliga nog att utföra arbetet på ett tillfredsställande sätt. I en annan telefonavlyssning återger en kriminell entreprenör ett samtal som han hade med en beställare som var mycket nöjd med den tjänst han köpt och hur väl den blev utförd:

Han sa ”fan, det är så skönt att arbeta med dig. Jobben går bra, det är smidigt, jag kan ringa, vi kan snacka öppet med varandra, det blir gjort; ni får ta alla jobb!”. Han sa att ”dina jobb är de enda som vi inte har byggmöten på för vi vet att det funkar i alla fall”.

Citat från telefonavlyssning

Lite senare tillägger den kriminelle entreprenören att framtiden som entreprenör åt den ovannämnda kunden ser ljus ut. Det optimala är därför att få dit de mest effektiva och duktiga arbetstagarna för att riktigt vårda denna inkomstkälla (eller ”guldfisk”, som kunden kallas):

Om man får tag på bra gubbar så skall de ju till honom, han får inte bli någon sopstation, de bästa ska dit. Vi skulle kunna ha x och y plus fyra snickare till och få 400 spänn i timmen för dem plus moms, det blir en femhundra ring. Vi ger dem 200 spänn, men säger att då får de planera alla jobb och sköta alla jobb schysst, vi vill inte ha samtal och krångel, då har de 200 spänn i timmen.

Citat från telefonavlyssning

I en annan förundersökning betonar en kriminell entreprenör vikten av att arbetstagarna är "självgående", att arbetet blir utfört på ett korrekt sätt och att kunderna blir nöjda. Han poängterar också att arbetsgivaren har ett ansvar, nämligen att skapa en sådan miljö att arbetstagarna ska kunna göra sitt bästa och "dra sitt strå till stacken". Lyckas arbetsgivaren med detta kan han utan förbehåll fortsätta sin verksamhet:

Då kan man för fan utöka businesset och tjäna ännu mer pengar om man hjälper folk att förstå hur man skall släpa det där strået. Men om man ska sitta och skälla hela tiden och bara "Böböböbö", för här skulle det vart så här stor peng, men nu är det bara så här stor peng, därför får du inte något, va." Till och med Jesus gjorde fel, va, och honom spikade de upp på ett kors. Den bästa snickaren i världen är trött en dag och sätter upp fyra gipsskivor fel så man får riva den väggen. Ska man då störta den jäveln då som har tjänat pengar åt firman i 10 års tid för en väggjavel som han gjorde fel?

Citat från telefonavlyssning

En arbetsgivare som tar ansvar för sina anställda bedöms som seriös, vilket en intervjuad byggföretagare kommenterar: "Ett seriöst företag för mig är ett som ställer upp på sina kunder och sina anställda till hundra procent." En annan informant sträcker arbetsgivarens ansvarsområde till att omfatta personalens familjer. Uppgiftslämnaren menar att han har sina anställda i åtanke hela tiden och att hans arbetsgivaransvar skapar förutsättningarna för de anställdas ansvar för sin familj. Han beskriver en situation där han upplevde att han var tvungen att muta sig till uppdrag just för att inte svika de anställda:

Jag ska inte skylla ifrån mig på något vis utan jag jobbade i många år och har alltid jobbat seriöst. Förutom att jag, vare sig jag har velat eller inte, fått hänga med i det här spelet och bjuda på resor hit och dit för att få jobb och det va. Och det var jag ju tvingad till, jag hade ju 230 man som mest va. Och det är inte bara 230 man det är familjer också. Så det är ett djävulskt ansvar. Och då blir det jävligt lätt om du vet att om två månader så har inte

jag jobb för de där 30 gubbarna, då blir det jävligt lätt att hoppa med och bjuda på det där va.

Carl, byggentreprenör

Motsatsen till en seriös arbetsgivare är en arbetsgivare som är opålitlig och som slarvar med att betala lön i tid, eller över huvud taget. Vikten av att vara pålitlig med löneutbetalning påpekas genomgående i materialet. I telefonavlyssningarna avslöjas det särskilt väl hur centrala löneutbetalningarna är. I vissa fall rör det sig om stora summor pengar och ett flertal arbetstagare. Att vara sen med löner blir därför ett stort problem då man är beroende av nöjda arbetstagare för att upprätthålla verksamheten. Nedan redovisas en dialog mellan två fixare i en förundersökning. I samtalet framgår det att den ena fixaren är både orolig och upprörd över att han inte har fått de pengar som ska användas till arbetstagarnas löner. Han är arg över att en målvakt inte har distribuerat lönepengar till honom som överenskommet, utan till en annan person. I samtalet är det tydligt att personen är orolig för att ha blivit blåst på pengarna. Det är också uppenbart att han är ytterst bekymrad över att inte ha tillräckligt med pengar att avlöna arbetskraften:

Fixare 1: Lyssna, säg till x nästa gång att inte lämna pengar till **någon** nästa gång. Utan är det är jag eller y [en kompanjon] som ska ha dom.

Fixare 2: Ja, det är klart.

Fixare 1: Just nu är det jag som sköter lönerna så det är jag som ska ha dom. Om han har sina egna idéer så kan han ju lägga ut de pengarna till mig nu, i stället för att strula till mitt tidsschema. Så säg till dom att är det mina saker så vill jag få loss dom, de ska inte ha egna idéer!

Att vara oseriös handlar inte enbart om att missköta löneutbetalningar. Det kan också innebära att ljuga om anställningsförhållandena (att de ger ett sken av att det är vitt arbete som avses men att de i själva verket aldrig betalar in arbetsgivaravgifter och skatter) och att systematiskt utnyttja människor som befinner sig i en underordnad och utsatt position, till exempel personer som inte kan det svenska språket. Ett par av uppgiftslämnarna som själva har arbetat svart beskriver upprört hur vissa utländska arbetstagare lever och arbetar under slavliknande förhållanden och hur de oskyddade utför farliga arbetsuppgifter, som att sanera asbest utan riktig skyddsutrustning. En intervju-person berättar om hur den tidigare arbetsgivaren systematiskt tog in utländsk arbetskraft som fick sämre betalt än de svenska arbetarna. Personen berättade också att arbetsgivaren ”tryckte in ett helt gäng”

av estländska arbetare i en lägenhet som han hade ordnat åt dem, han beskriver särskilt en situation där en estländare som arbetade i företaget blev lurad och utnyttjad av arbetsgivaren:

Han [arbetsgivaren] tog även in estländare som jobbade, billig arbetskraft. Han [estländaren] kunde bara lite knacklig engelska. Vi [Rikard och kollegor] fick förklara för honom att "så här är det, det finns facket, det finns det här och så här ligger det till. Har du fått några lönespecifikationer eller arbetsgivarintyg?" Han hade inte fått något sådant, han visste inte. Och han jobbade övertid och tyckte att "men det händer ingenting på lönen, vad konstigt." Men då förklarade man för honom, och han fick säga till.

Rikard, byggnadsarbetare

Bland intervjupersonerna som själva har arbetat svart heltid verkar det centrala i frågan om moral vara att inga enskilda personer ska missgynnas eller fara illa i olika typer av verksamhet. I det ovanstående citatet lyfter Rikard också fram sitt eget agerande då han, gemensamt med sina svensktalande arbetskamrater, hjälpte den utsatte estländske kollegan. Med detta kan man uppfatta det som att Rikard är en "schysst kille" som inte ägnar sig åt några oegentligheter. Att han själv arbetar svart emellanåt har inget att göra med moraliska tveksamheter. På sätt och vis rättfärdigas därmed eventuellt oegentliga handlingar utförda av honom. Då han har tillgodosett de moraliska kraven genom att hjälpa en kollega som blivit utnyttjad, blir oegentlig verksamhet som svart arbete mindre problematisk.

Försörjningsansvaret – en manlig plikt

Byggbranschen med alla dess områden är en mansdominerad sektor där nästan alla på byggarbetsplatsen, från grovarbetare till platschef, med några undantag består av män. Kvinnor utgör högst någon eller några procent inom de fåtal grupper där de finns representerade, undantaget utgör de kvinnliga civilingenjörerna (Bygghögskolekommittén 2002). Den mansdominerade byggbranschen beskrivs emellanåt som ett verksamhetsområde som genomsyras av en "machokultur" där begrepp som moral och etik ofta används, men tycks sakna en konkret förankring i den dagliga verksamheten (SOU 2002:115 s.335). I det material som ligger till grund för denna rapport framträder en förståelse av byggarbetaren som familjefar och försörjare. Det verkar finnas en föreställning om att han har ett tungt ansvar att bära då han ofta har en familj att försörja. Att leva upp till detta ansvar, men också till en viss levnadsstandard, kan då komma att innebära höga förväntningar och krav på prestationer.

Även om rollen och normen som familjeförsörjare givetvis kan vara högst verklig och påtaglig framgår det i materialet hur ansvaret

som sammankopplas med denna roll emellanåt också används som ett argument i syfte att motivera vissa typer av handlingar. Bland de intervjuade branschaktörerna ursäktar man ofta brottsliga handlingar som att arbeta svart med att ”han har fru och barn”. Denna typ av argument kan ses som både förklaring till och neutralisering av gärningen. Samtidigt som man vet att de begångna handlingarna är fel går det att förstå varför en person begår dem, och med rätt argument kan de till och med vara mer eller mindre tillåtna inom den kultur man befinner sig i. En intervjuad byggnadsarbetare menar att av dem som arbetar svart är många ”vanliga, schyssta familjefäder”. En arbetsgivarrepresentant säger också att han tror att många företagare som upplever att det är svårt att få verksamheten att gå runt börjar med svart verksamhet ”för att klara sin egen existens” och för att de har ett ansvar gentemot sina anställda men också sin familj:

Den seriöse vill värna om sin personal och vill få det att funka. Han har två val: stäng igen butiken om det är en konkurrensutsatt nisch och då får man inte ordning på sin ekonomi, sin familj och sitt privata liv. Eller så börjar han dribbla och ha något halvsvart.

Kjell, arbetsgivarrepresentant

I förundersökningarna och telefonavlyssningarna verkar det som att de privata aspekterna av ens liv används som minsta gemensamma nämnare mellan aktörerna, det vill säga att man relaterar till varandra genom prat om sina familjer. I en avlyssning mellan två kriminella entreprenörer framgår det hur den ena känner sig tyngd och pressad på grund av sin roll som sambo, pappa och exmake. Förutom att det är mycket att göra på jobbet så tar det tid och energi med alla skyldigheter gentemot sambon, barnen och exfrun. Lite senare i avlyssningen framgår det dock hur familjen fyller en mer strategisk funktion än bara småprat, då prat om barnen används som redskap för att bättra på sin image gentemot kunder. Den kriminella entreprenören använder här sin roll som far som ett slags redskap för att ge ett schysst och pålitligt intryck under ett samtal med en kund i samband med ett möte som har var sen till.

Jag sa till honom att: ”Jag hoppas att vi kan jag göra affärer i framtiden”. ”Självklart”, sa han. Nu har jag honom i fickan. Han är jävligt nöjd. Jag sa också att: ”Jag bor i x, och det är drygt sex mil härifrån. Men bara för att du ska få det som är avtalat till dej så åkte jag upp hit. Jag har haft min dotter i dag, och har varit och lämnat henne, det är därför jag är så sen, va”. ”Fan, vad schysst”, sa han då.

Citat från telefonavlyssning

Att "göra rätt för sig"

Man ska ändå göra rätt för sig och betala skatt. För i Sverige har vi gratis skolgång, och vi har läkarvård och alla sådana saker. Om man tittar på USA och jämför, då känner man själv hur pass tungt det är för dem som inte har råd med till exempel läkaravgifter, tandvård och hela det här paketet. Då är det väldigt bra att ha den här skatten. Det är samma sak med a-kassa.

Rikard, byggnadsarbetare

I föregående avsnitt illustreras distinktioner mellan vad som är korrekt respektive oriktigt. Det är rätt att vara pålitlig och flitig. Det är fel att vara lat och att inte göra sitt bästa. Trots att denna uppdelning ter sig skarp finns det ett handlingsutrymme mellan polerna som möjliggör fusk av olika slag. Inom denna zon kan aktiviteter ske och positioner förhandlas kring så länge aktören håller sig till de två polerna om vad som är bra och vad som är dåligt. Flera av de intervjuade arbetstagarna har bekräftat att de i perioder har arbetat svart heltid, trots att de har velat ha vita jobb men att sådana inte har funnits. På detta sätt kan önskan att arbeta vitt användas i syfte att fylla sin "kvot" av samhällsansvar. Om man fyller kvoten, det vill säga att man är seriös och gör ett bra jobb, visar yrkesstolthet samt att man tar sitt samhällsansvar, eller åtminstone uttrycker en önskan om att göra det, finns det utrymme att göra något annat, till exempel att arbeta svart:

Det finns många aspekter av det där alltså, jag har inget emot... jag vill absolut inte jobba svart heltid. Jag vill jobba vitt, pröjsa skatt och få alla förmåner det innebär att jobba vitt. Men om någon ber mig: "Det här jobbet, kan du göra det, det tar två helger och du får tio tusen", inte fan tackar jag nej.

Daniel, byggnadsarbetare

I ovanstående citat används ett slags resonemang som kan förstås som ett kollektivistiskt rättfärdigande av det som utgör individens egen vinning. Då både byggbranschen och samhället "fått sitt" blir svart arbete på sidan om varken rätt eller fel. Det tangerar inte de två ytterligheterna och uppfattas helt enkelt som en privatsak, vilket belyses av en intervjuad byggnadsarbetare: "Vad jag gör när jag inte är på arbetsplatsen, det anser jag att det ska han [chefen] ge fan i." Trots att svart arbete emellanåt beskrivs som en privat angelägenhet är det viktigt att inte utsätta sin arbetsgivare för några risker. I gränsdragningen mellan det privata och det offentliga, mellan jobb och fritid, hålls en tydlig linje i vad som är tillåtet respektive otillåtet och vad som är rätt och fel. Man uppfattar sig inte som kriminell; "extraknäcket" vid sidan av är inte problematiskt så länge de moraliska kraven är uppfyllda:

Så länge det inte skadar... jag går aldrig med de här kläderna med firmanamnet [på svartjobb], jag har egna blåställ hemma som jag använder.
Daniel, byggnadsarbetare

Daniel är medveten om att då han bär kläder med företagsnamnet på representerar han firman och arbetsgivaren. Det är inte det svarta arbetet som sådant som är fel, utan det omoraliska ligger i att bära sina vanliga arbetskläder då han arbetar svart, och att därmed utsätta företaget för risken att sammankopplas med illegal verksamhet. Detta kan ses som exempel på hur inslag i branschkulturens moral kan skilja sig från moralen i andra delar av samhället. Man håller sig inom sitt egna polariserade system där rätt och fel är definierade och med ett handlingsutrymme däremellan. Detta anknyter till resonemang kring så kallade "differentiella associationer" (Sutherland, 1949), det vill säga att kriminella värderingar sprids i grupper som kännetecknas av nära relationer mellan medlemmarna. Kriminalitet lärs helt enkelt in genom social interaktion som präglas av särskilda attityder gentemot, och neutraliseringar av, brottsligheten (jfr Brå 2005b).

Handlingar som i det övriga samhället uppfattas som felaktiga kan mycket väl vara mer eller mindre normala inom det egna normsystemet. I vissa fall kan dock samhällsansvaret motivera och nästintill kräva svartarbete, det vill säga att kriminella handlingar accepteras som rätta och moraliskt försvarbara. En typ av detta resonemang exemplifieras i nedanstående citat där en intervjuad kriminell entreprenör berättar om ansvar som arbetsgivare för svart arbetskraft:

Det som staten inte tänker på är att de här gubbarna vi sysselsätter är gubbar som skulle ha suttit på någon parkbänk nånstans druckit brännvin och gått på soc., a-kassa och allting va. Vi håller dem borta från sitt missbruk, sysselsätter dem i arbete osv. Nu när vi sitter här [i fängelse]...jag hade i alla fall 50 gubbar mot slutet, en annan kille som sitter här hade lika mycket. Vad gör de i dag? Ingenting. Vi drar alltså in pengar till samhället. Kanske inte den summan som det vill ha, men om man tittar på vad vi sparar samhället så drar vi in mer till samhället.

Harald, kriminell entreprenör

Samma typ av diskussion kring socialt ansvar och omtanke återfinns i en förundersökning där en kriminell entreprenör beskriver hur han gärna hjälper socialt utsatta personer genom att erbjuda jobb.

Han har ju vart och jobbat för mej för många år sedan och han har väl haft lite alkoholbekymmer bland annat, och man har haft en liten social aspekt till han där. För det är många gånger även när man hyr in folk så är dom inte dom bästa men det är mycket att göra och jobben rullar på ganska hårt.

Och alla är inte dom bästa utan man får ha dom som är lite sämre också och man kan vara lite snäll mot en del.

Citat från förundersökning

Lojalitet, solidaritet och tystnad

Det är viktigt att vara solidarisk mot sina arbetskamrater och att ställa upp för dem.

Jonas, snickare

Byggbranschen präglas av ett flöde av arbete och människor, något som skapar många tillfällen till möten. Arbetet sker uteslutande i projektform, ofta under tidspress och med strikta deadlines, vilket ställer stora krav på samarbete mellan arbetstagarna. Man arbetar vanligtvis i arbetslag där uppgifter ska lösas gemensamt, något som skapar förutsättningar för kamratskap och lojalitet mellan arbetarna (Bygghögskolekommissionen, 2003; SOU 2002:115). Solidaritet mellan och lojalitet mot arbetskamrater är kvaliteter som återkommande framhävs som särskilt viktiga bland intervjupersonerna och aktörerna i förundersökningarna. I en av intervjuerna berättar byggnadsarbetaren Stefan att han arbetar vitt, men om en arbetskamrat skulle behöva hjälp med något ”på sidan av” så känner han sig tvungen att ställa upp. Detta verkar också omvänt: det vill säga att om Stefan vid något tillfälle skulle behöva ha hjälp med något kan han alltid fråga sina vänner och arbetskamrater. Samma solidaritet och hjälpsamhet finns också mellan företagare. I en intervju berättar en kriminell entreprenör om stödet han fick och gav i ett informellt nätverk han ingick i tillsammans med andra byggföretagare där man hjälpte varandra på olika sätt, med både lagliga och olagliga medel.

Det sker ett ömsesidigt utbyte och fördelning av tjänster och varor. Utbytet har delvis en ekonomisk, men också en symbolisk betydelse då det upprätthåller relationer mellan aktörerna på den sociala arena som arbetsplatsen och arbetslaget utgör (jfr Björklund och Hannerz, 1983). Med många bekantskaper och vänskapsband läggs grunden för ett nät av lojaliteter mellan dessa aktörer. Även i förundersökningarna framkommer dessa lojalitetsprinciper. I en avlyssnad telefonkonversation säger en aktör: ”När det blir problem då måste man ju hålla ihop, då kan man inte börja tjafsa om saker och ting.” Lite senare poängterar samma person att om man inte kan förhålla sig till dessa principer får man skylla sig själv och ta konsekvenserna av sitt handlande. I en annan telefonavlyssning framkommer det hur arg, upprörd och förorättad en person är när han upplever att hans kompanjoner inte har ställt upp för honom. Mannen är särskilt besviken då han känner att han har hjälpt sina kolleger då dessa behövt hjälp men nu inte får någonting tillbaka, att lojaliteten kollegerna emellan har brutits:

Är det bara viktigt att det ska gå bra för folk? Jag har hjälpt dig, jag har hjälpt allihopa, men alla bara pissar på mig. Det accepterar jag inte. Jag vill inte ha med någon att göra, jag pissar på er allihopa. Alla bara utnyttjar mig och drar när det passar. Jag har hjälpt dig, lånat pengar, betalat av dina skulder. Och sen när du tycker att du är klar med dina skulder, när jag har betalat av och tjänat ihop dina skulder till mig själv då ska du sluta att samarbeta med mig?!

Citat från telefonavlyssning

Tala är silver, tiga är guld

På samma sätt som det är angeläget med gentjänster för att upprätthålla relationer, är det viktigt att ”praktisera tystnad”. Vad som sägs, hur det sägs och när det sägs, utgör en del av den urvals- och bedömningsprocess som vilar på principen om lojalitet och tystnad: att veta vem man kan anförtro sig åt. Detta exemplifieras i byggnadsarbetaren Stefans berättelse om svart arbete. Stefan menar att alla inom byggbranschen och på arbetsplatserna vet om att det förekommer, men att man väljer sina tillfällen och de personer man pratar med. Att hålla tyst utgör ett sätt att hantera kunskapen om det informella. Individerna uppför sig i enlighet med vad som förväntas av honom eller henne. Att bryta mot tystnaden eller att visa andra tecken på illojalitet kan innebära informella sanktioner och bestraffning. Detta tydliggörs av en informant som diskuterar den mest illojala av alla handlingar – att tjalla:

Ja, man tjallar inte. Det är nåt man bara inte gör. Man ringer inte upp chefen och säger att ”nu drog Leffe två timmar tidigare”. Det finns trots allt en lojalitet oss emellan gentemot arbetsgivaren. Man skall inte ringa chefen och säga att nu har dom dragit. Man kan säga till att man tycker att nåt är fel, men man tjallar aldrig.

Jonas, snickare

Tjallar gör man helt enkelt inte, varken som arbetstagare eller som arbetsgivare. I en intervju återger Mats, en företagsledare för ett byggföretag med cirka ett hundra anställda, en incident vid en förhandling där den motsatta parten, två platschefer för en huvudentreprenör, krävde extra pengar i fickan för att anlita Mats företag som underentreprenör. Efter att ha klivit in rummet för förhandlingen låste platscheferna dörren och uppmanade Mats att lägga ytterligare 100 000 kronor på det ursprungliga anbudet för att sedan ge pengarna till platscheferna. På detta sätt skulle Mats företag bli antaget som underentreprenör. Mats vägrade och sa att det inte var hans stil, därefter

läste han upp dörren och lämnade kontoret. Den ena platschefen gick efter Mats, förvånad över att han hade tagit så illa vid sig, och bad om ursäkt. Det hela slutade med att Mats företag fick jobbet. Detta blev dock det enda uppdrag Mats företag utförde åt denna entreprenör.

Denna situation skiljer sig åt från den tidigare, men likheten är att Mats visar samma inställning gentemot att ange en annan aktör inom branschen, han gjorde ingenting för att avslöja korruptionen. I intervjun poängterade han att det egna företaget gick så pass bra att han inte befann sig i någon beroendeställning till de två platscheferna för att kunna få framtida uppdrag. Den främsta anledningen till att neka de två platschefernas oegentliga ”anbud” var att han inte ville delta i olaglig verksamhet. I intervjun påpekade han ett antal gånger att han ansåg att denna typ av verksamhet är fel och att den skadar branschens rykte. Trots detta anmälde han inte de två platscheferna, vare sig till deras arbetsgivare, branschorganisationer eller till myndigheterna. Mats följde därmed byggbranschens normsystem och gjorde det som förväntas av honom – han tjallade inte.

Även Gustav, en byggföretagare, berättar i en intervju om en situation då han fick och behöll information om oegentligheter utan att föra den vidare. Gustavs företag befann sig i en upphandlingssituation med ett företag i vilket han sedan tidigare hade en god relation med en arbetsledare. Det var mer eller mindre säkert att Gustav skulle få uppdraget, därför blev han väldigt förvånad då jobbet gick till en annan underentreprenör. Kort därefter ringer arbetsledaren till Gustav och berättar upprört varför inte Gustavs företag hade anlitats: den andre underentreprenören hade köpt jobbet genom att muta en annan arbetsledare. När Gustav får frågan om han inte tyckte att det var konstigt att man som arbetsledare inte skulle vara orolig över att Gustav skulle ta kontakt med arbetsledarnas chefer och berätta hur upphandlingen hade gått till, säger Gustav att han ”inte ens har tänkt tanken” att föra det vidare.

Tystnad och lojalitet framhävs ofta som centrala begrepp inom illegal verksamhet (jfr Dickie, 2004; Brå 2007:7; Brå 2007:4; Brå 2006:6). Ovanstående exempel visar också hur viktiga dessa värden är i byggbranschens kultur. Aktörerna hanterar känslig kunskap genom att praktisera tystnad på grund av lojaliteter. Ofta innebär tystnaden lojalitet gentemot personer som man har något slags relation till, som i fallet med Jonas och hans arbetskamrater. I andra sammanhang, som i Mats fall, är lojaliteten inte bunden till en specifik person, utan det handlar om lojalitet gentemot den egna branschen. Också i förundersökningarna framgår det hur viktigt det är inte prata bredvid mun. I en telefonavlyssning mellan två kriminella entreprenörer avslöjas det hur upprörda de är då de diskuterar problemet att en överförfriskad arbetstagare på en fest med arbetslaget öppet talade om att han arbetade svart.

Kriminell entreprenör 1: Men är det sant, är han så jävla dum?

Kriminell entreprenör 2: Jävla dum, ja. Man slutar att förvånas, det är så jobbigt det här. Han får försvinna, han ställer bara till med problem.

Kriminell entreprenör 1: Ja, han måste ju gå på mediciner, den killen.

Kriminell entreprenör 2: Ja, han är hjärndöd.

Kriminell entreprenör 1: Ge mig ett par minuter, jag måste tänka.

Kriminell entreprenör 2: Förstår du hur dum i huvudet han är?

Kriminell entreprenör 1: Ja, det måste vara helt tomt därinne.

Straffet för mannen som inte kan hålla tyst är att han får sluta, det är helt enkelt inte säkert att ha honom i verksamheten. Eventuella sanktioner och hot är självförvållade om man inte håller sig till principerna om tystnad och lojalitet. Detta sammanfattas av en fixare i en telefonavlyssning: ”Sådana människor straffar ut sig hela tiden själv. Till slut så har dom ingen utan dom får gå med pistol på fickan.”

Sammanfattning: Branschkulturens betydelse för handeln med svart arbetskraft

Tillfällena till brott

När det kommer till kulturen och hur den möjliggör brott är det svårt att göra skillnad mellan tillfällena och neutraliseringar. De resonemang som diskuteras i detta kapitel skapar tillfällena till brott just därför att de kan användas för att neutralisera brottsliga handlingar.

Neutraliseringar av brottsliga handlingar

I avsnittet beskrivs hur inslag i byggbranschens kultur innefattar resonemang som möjliggör brottsliga handlingar utan personligt ansvar. Dessa resonemang är inte strikt bundna till personer som begått brott, de förs av många branschaktörer, även de som tar avstånd från svart arbete. De neutraliserande resonemangen kan ungefär sammanfattas enligt följande:

”Jag kanske jobbar svart – men det gör alla andra inom branschen också.”

”Jag kanske jobbar svart – men jag gör i alla fall ett bra jobb.”

”Jag kanske jobbar svart – men hur skulle jag annars ha råd att betala mina lån?”

”Jag kanske jobbar svart – men jag har ändå betalat mer skatt än många andra.”

”Jag kanske jobbar svart – men det är viktigare att hjälpa en vän i knipa än att betala skatt.”

”Jag anställer kanske svart arbetskraft – men annars skulle de inte få något annat jobb.”

Små skuttar och stora drakar – motsättningar mellan stora och små företag

Jag tycker att snikenheten, snålheten är fantastisk hos de större firmorna.
Gustav, byggentreprenör

Byggbranschen är en sektor som till 99 procent består av företag med färre än 50 anställda (www.bygg.org). Något som framkommer tydligt i flera intervjuer är en negativ inställning gentemot de riktigt stora byggföretagen⁷. Flera intervjudeltagare talar om ”små skuttar” och ”stora drakar” och beskriver hur småföretagarna drabbas av problem på grund av de stora företagens agerande. Intervjupersonerna menar att de stora företagen upprättar relationer till mindre företag där de utnyttjar sin starka ställning. De stora företagen kan pressa de små genom att spela ut dem mot varandra, eller till och med hålla inne betalningen:

Du tjänar dina pengar och lite till. Sedan frågar de om du har någon kompis, om du har bekanta som kan jobba. De ger mer och mer jobb. Sedan fryser de betalningen mer och mer. De kan ju inte sparka folk, utan du får starta eget och sedan: pang – hej då, Nästa! Agget hos många inom byggsvängen är stort, ruggigt stort, gentemot de drakarna, för de dumpar priserna. Alla de där större är lika goda kålsupare.

Harald, kriminell entreprenör

Av intervjun framgår hur upprörd Harald är då han gång på gång betonar att storföretagen dumpar priserna till nivåer som omöjliggör för underentreprenörer att hålla sig till en helt vit verksamhet. Mycket av den oegentliga verksamhet som vissa småföretagare ägnar sig åt anses vara sprungen ur behovet att få verksamheten att gå runt, att kunna betala och behålla arbetskraften.

Sedan blir det så att i stället för att de betalar fakturan på 30 dar så betalar de den på 45 dagar, sedan på 60 dagar. Och sedan under sommarmånaderna betalar de på 90 dagar, och då skyller de på semestertiderna, va. Och det är då problemen börjar för oss småföretagare. Hur skall vi gå runt? Hur ska gubbarna få lön? Får de inte lön så ger de fan i att jobba. Och där står jag sedan. 99 procent av oss som sitter härinne inom byggsvängen har haft samma problem, att det är storföretagen som pressar oss till det hela. De sänker priset. Säg att du har jobbat i 10–15 år som inhyrd, sedan kan de säga: vill du ha det här jobbet så får du sänka priset med 4 000 på

⁷ Till dessa byggföretag räknas främst Skanska, NCC, Peab och JM (SOU 2002:115).

ditt bud. Jaha, säger man, det är vad jag har kvar i bolaget när allt är betalt. "Det är inte vårt bekymmer, vill du ha jobbet?" Ja, det är klart att du vill ha jobbet, sysselsättning av gubbarna. Då måste jag kanske ta nåt annat jobb bredvid, kanske en granne eller så.

Harald, kriminell entreprenör

Föreställningen om att de stora företagen mer eller mindre medvetet driver mindre företag i obestånd, och till och med konkurs, finns inte bara hos intervjuade företagare. Även fackliga representanter har en liknande bild av problemet.

Man kan ju undra varför företag går i konkurs idag för? Den här firman som har funnits i en fem – sex år som gick i konkurs igår, med en fem sex anställda, har ingen skuld hos kronofogden. När det är överhettat i branschen, priserna är ganska bra och så vidare, jag vet ju inte ännu, men jag kan förstå att det är en stor beställare som ger fan i att betala. Det är det vanligaste.

Göran, facklig kontrollant

Problemet med att vissa företag inte betalar i tid beskrivs också av en arbetsgivarrepresentant. Han beskriver ett direkt samband mellan sena betalningar och svart arbetskraft.

En viktig del är att man betalar fakturorna i tid. Man stimulerar svartarbete om man inte gör det. Det är mycket trassel där [hos de stora byggföretagen].

Kjell, arbetsgivarrepresentant

Lågt förtroende för myndigheter

En annan aspekt av motsättningen mellan smått och stort är att flera intervjupersoner verkar uppfatta att kontrollmyndigheterna står på de stora företagens sida, att myndigheterna är ute efter att sätta dit den lille mannen, för att sedan se genom fingrarna när det kommer till storföretagen. Det handlar alltså inte enbart om de stora mot de små, utan även om att "drakarna" backas upp av myndigheterna och det övriga samhället.

I mitt fall så blev jag dömd för något som underentreprenörer har gjort. Men jag förstår inte varför jag skall bli skyldig till flera led under mig när inte det stora företaget som hyrde in mig blev åtalade. Man tycker att de [myndigheterna] borde gå vidare på nåt sätt. Men det är det här att slå på den lille mannen. Det går ju inte att få dit de stora, det är för stor process. Men för

det skall bli resultat för myndigheterna i deras statistik så är det jävligt tack-samt att klämma dit ett par småskuttar.

Erik, byggentreprenör

Hos de uppgiftslämnare som har mindre företag präglas kopplingen mellan storföretagen och myndigheterna av cynism och uppgivenhet. Det framgår också att detta kan motivera viss brottslighet, för vad gör man när man saknar både röst och åhörare? Motsättningen mellan de stora drakarna och de små skuttarna påverkar individen på flera plan. Inte nog med att man uppfattar relationerna i branschen som ojämlika och orättvisa, dessutom upplever man det som svårt att ta hand om sina anställda, att ta det ansvar som vilar på ens axlar. Motsättningen får därmed en personlig påverkan och samhällelig konsekvens eftersom känslor av otillräcklighet och indignation skapar förakt gentemot de större företagen men också mot myndigheterna och samhället. Detta bekräftas av en småföretagare som nu sitter i fängelse, dömd för skattebrott. Han menar att myndigheterna är särskilt hårda mot de personer de vill och kan sätta dit, inte nödvändigtvis mot dem som är mest oärliga. På frågan om han kommer att återvända till branschen efter avtjänat straff säger han att han inte vet: ”Jag litar inte på kontrollmyndigheter. Jag har gjort alla de kontroller jag kan göra. Jag vet inte om jag vågar gå tillbaka.” Denne uppgiftslämnare menade att trots konstant prispress från storföretagens sida, trots aktiva försök att vara ärlig och sköta sin verksamhet på ett oklanderligt sätt så dög det inte. Han som småföretagare blev åtalad och dömd, till skillnad från det stora företag som i slutändan använde den svarta arbetskraften. Utsattheten som småföretagare och ilskan mot myndigheterna poängteras av en annan företagare som beskriver ett slags moment 22 som framför allt drabbar småföretagare. Om man upptäcker att en firma som man har affärer med bedriver oseriös verksamhet är det riskfyllt att låta bli att rapportera misstankarna till myndigheterna, men det finns även en risk i att meddela myndigheterna om eventuella oegentligheter:

Skatteverket lägger skulden på oss, de påstår att vi är medvetna om hur det här har gått till, att det är vi som har arrangerat hela den här grejen [genom att använda osanna fakturor]. Då blir jag frustrerad och tänker att den här kontrollen vi gör [av underentreprenörer], när vi upptäcker att någonting inte stämmer, och när vi agerar... det enda vi har att vila oss på är den här kontrollen. Och vi märker att den här firman som vi har tänkt jobba vidare med eftersom vi har en liten ekonomisk historia med, och vi ser att någonting inte stämmer, och vi agerar, likt förbannad blir vi liksom belastade. Det är otroligt frustrerande.

Lars, byggentreprenör

Det som framgår i detta citat diskuteras även av andra intervjupersoner då man riktar kritik mot myndigheterna och det man uppfattar som hetsjakt mot småföretagare. Man menar att myndigheterna har färdiga teorier och modeller för hur brottslighet går till, att de redan i förväg har bestämt sig för vad de söker. Dessa teorier och modeller är något som framför allt anses drabba småföretagarna, inte de stora byggföretagen. Det finns också en mer allmän misstänksamhet mot myndigheterna som anses sakna förståelse för småföretagarnas utsatta position. Intervjupersonerna menar att regelverk som finns inte har någon förankring i verkligheten utan enbart slår hårt mot de mindre företagen som jämfört med de stora företagen inte har råd att möta de krav som samhället ställer:

Ett praktiskt problem är alla olika myndighetskrav som kommer. Så fort du är över 10 anställda ska du alkoholpolicy, jämställdhetsplan, kvalitetsplan, arbetsmiljöplan. Myndigheter älskar att tillverka regelverk, jag förstår, det är bra för beställaren. Men har du inte massa body och massa ekonomi så får du inte till det.

Kjell, arbetsgivarrepresentant

Sammanfattning: Små skuttars och stora drakars betydelse för handeln med svart arbetskraft

Det finns motsättningar mellan små och stora företag i byggbranschen. Företrädare för små och medelstora företag känner sig ibland utnyttjade av de stora företagen. Detta (upplevda eller verkliga) utnyttjande kan skapa situationer där man använder svart arbetskraft.

Tillfällena till brott

De stora företagen spelar ut små företag mot varandra, något som leder till en hård prispress där kanske endast de som fuskar har chans att vinna ett anbud. Det andra problemet som beskrivs är att de stora företagen håller inne betalningar, något som leder till att små företag med dålig likviditet känner sig tvungna att betala ut svarta löner till sin annars vita arbetskraft för att slippa gå i konkurs.

Neutralisering av brottsliga handlingar

”Jag kanske använder svart arbetskraft, men jag betalar i alla fall mina fakturor – det gör inte de stora företagen!”

”Jag kanske använder svart arbetskraft – men det är de stora företagen som tjänar mest pengar på det.”

”Jag kanske använder svart arbetskraft – men vad ska jag annars göra när jag inte får betalt?”

Svart möter vitt – anpassningar till den legala byggbranschen

Organiserad handel med svart arbetskraft är en typ av brottslighet som skiljer sig från många andra former av organiserad brottslighet. Den främsta skiljelinjen går mellan det som kan beskrivas som svarta och kriminella pengar. Organiserad handel med svart arbetskraft kännetecknas av svarta pengar: det vill säga inkomster, från visserligen lagliga arbeten, men som går till svarta löner och därmed undanhålls från beskattning. Kriminella pengar däremot har sin ursprungskälla i direkt kriminell verksamhet där själva arbetet är olagligt, som bedrägerier och förskingring (Skinnari och Korsell, 2006).

I rapportens tidigare kapitel diskuterades branschvillkoren. Syftet med resonemanget var att skapa en förståelse för byggbranschen som den miljö inom vilken brottsligheten existerar. Det här kapitlet kan i sin tur ses som en övergång mellan branschvillkoren och den rena brottsligheten, vilken beskrivs i efterföljande kapitel. Fokus riktas därmed mot brottslighetens relation till den legala byggbranschen, hur svart möter vitt. Utan en kund i det legala samhället som är villig att betala för en utförd tjänst finns det heller inte några pengar att begå skattebrott med. Inkomsterna från den organiserade handeln med svart arbetskraft är således helt beroende av beställningar. Dessa kan komma från ett annat bolag i byggbranschen eller från en byggherre utan direkt koppling till branschen, exempelvis inom den offentliga sektorn. Mot bakgrund av att handel med svart arbetskraft kännetecknas av svarta pengar, och har en tydlig koppling till det legala samhället, är det viktigt att studera denna förbindelse.

Vilka tjänster erbjuder den svarta byggsektorn?

I intervjuer med företrädare för byggbranschen framgår en tydlig uppfattning om att de sysslor som kräver minst kompetens också är de som är mest utsatta för svart arbete (jfr SOU 1997:111). De underbranscher som pekas ut som särskilt drabbade är byggstäd, ställningsbygge och rivning.

Om man tar rivning – det är en soppa utan av dess like. Där är det inga yrkesbevis, ingen teknisk kompetens, man tar in vilket pucko som helst – om man uttrycker sig på det viset. Det är ju såklart en supersvart, svår bransch.

Kjell, arbetsgivarrepresentant

Som motpol till byggstäd, ställningsbygge och rivning ställs branscher med särskilt höga krav på yrkeskunskap som elinstallation och i viss

mån VVS. Intervjupersonerna som företräder branschen beskriver särskilt elinstallation som närmast fri från svart arbete⁸:

Jag törs nästan svära på att el inte är drabbad (...). Både el och VVS är ju en relativt liten grupp, det är lättare att ha någon slags överblick över det än på byggsidan. Vi har ju ett utbildningsavtal så det går ju inte att plocka en kille från gatan som börjar som elektriker utan han måste ha tre års skolutbildning plus ett lärlingsår.

Fredrik, arbetsgivarrepresentant

De förundersökningar som har analyserats tyder dock inte på något samband mellan kompetenskrav och förekomst av svart arbete. Det exemplifieras i en förundersökning där den kriminella entreprenören diskuterar med en ”kompanjon” om behovet av fler arbetare. Kompanjonen meddelar att det finns folk att tillgå, men att han är osäker på om dessa personer är ”bra jobbare”. I samma förundersökning diskuterar också den kriminelle entreprenören priser med en kund och framhäver att skillnaderna i normalt看 mellan olika yrkesgrupper beror på vilken yrkeskompetens som efterfrågas. För en byggnadssnickare faktureras företaget mellan 250 och 350 kronor per timme, beroende på byggnadssnickarens kunskap och erfarenhet. Priset för en rivningsarbetare är lägre då denna person inte har samma utbildning och kompetens som byggnadssnickaren.

De kriminella entreprenörer som i förundersökningarna organiserar svarta upplägg erbjuder en mängd olika tjänster, som avancerad svetsning, måleri, VVS, snickeri, finsnickeri, plattsättning, schaktning osv. Det rör sig således om både okvalificerade och högt kvalificerade tjänster. Det finns alltså en skillnad mellan intervjupersonernas uppgifter och den information som kommer fram i förundersökningarna. Oavsett vad denna skillnad beror på går det med säkerhet att påstå att det inte *bara* är ”okvalificerade” tjänster som erbjuds av de storskaliga kriminella entreprenörerna.

Slutsatsen är därför att det finns stora likheter mellan den vita och svarta ekonomin. Det är yrkeskompetens som efterfrågas eftersom den behövs för allt byggnadsarbete, vare sig det sker vitt eller svart. Olika kompetens medför olika lönekostnader, oavsett om arbetet är vitt eller svart. På en punkt skiljer sig dock den svarta ekonomin från den vita. De ”svarta” aktörerna förefaller inte vara lika bundna till ett bestämt yrke eller någon särskild ”underbransch” på samma sätt som

⁸ Detta innebär förstås inte att det inte existerar svart arbete inom elbranschen. I intervjuerna framgår att det inte är ovanligt att man byter tjänster med varandra: en elinstallation mot en målning. Dessutom kan svart försäljning av tjänster till privatpersoner förekomma också inom elbranschen. Detta är dock ett område som inte belyses i denna rapport.

aktörerna inom den vita byggbranschen. Det skråtänkande och den uppdelning som finns i den legitima byggbranschen, där målare, elektriker, byggnadsarbetare, VVS-installatörer och andra yrkesgrupper skiljer sig från varandra genom separata fackförbund och arbetsgivarorganisationer, återfinns inte inom den svarta delen av branschen. Detta är kanske delvis en naturlig följd av att den svarta sektorn inte styrs av olika arbetsrättsliga avtal på samma sätt som den vita. Det kan också vara så att den svarta delen inte "tvingas" att relatera till de traditioner som finns inom de vita skråna. I detta avseende går det att anta att vad den svarta verksamheten erbjuder, och som också utgör en konkurrensmässig fördel, är en flexibilitet som inte återfinns inom den legala delen av byggbranschen. Det viktiga är att jobbet blir gjort, inte vilka avtal eller traditioner som reglerar det; branschens vanliga spelregler gäller inte, varken skattskyldigheten eller en strikt yrkesuppdelning.

Metoder för att dölja svart verksamhet

För att brottslig verksamhet ska kunna bedrivas krävs att aktiviteterna planeras och utförs på ett sådant sätt att de inte upptäcks (jfr Brå 2005:11). På samma sätt måste svart arbete döljas för dem som har möjlighet till, och intresse av, att avslöja brottsligheten. Det kan exempelvis röra sig om en konkurrent som inte själv använder svart arbetskraft. De fackliga aktörerna är måna om att upprätthålla arbetsrättsliga avtal och förhållanden, något som inte existerar inom den svarta verksamheten. Huvudentreprenören kan också bli lidande om det avslöjas att svart arbete har förekommit på arbetsplatsen. Det görs även kontroller av Arbetsmiljöverket och inte minst av Skatteverket. I intervjuerna framkommer flera exempel på metoder för att dölja svart arbetskraft. Sådana metoder genomförs ibland i samarbete med både kunder och arbetstagare, något som ofta gör det mycket svårt att reda ut vem som har använt svart arbetskraft, även i de fall där det kan konstateras att det har skett. Nedan följer ett antal exempel på metoder för att dölja det svarta arbetet.

Blandad verksamhet

En metod som beskrivs i en intervju är att en kriminell huvudentreprenör delar upp hela entreprenaden och byggområdet i många små delar till vilka man anlitar olika underentreprenörer, däribland kriminella entreprenörer. De kriminella entreprenörerna verkar utom synhåll samtidigt som ett seriöst företag anlitas för att utföra det arbete som, bokstavigt talat, syns ut mot gatan. Den seriöse underentreprenören fyller främst en kosmetisk funktion då huvudentreprenören ser till att kontroller, som utförs av såväl arbetsgivarorganisationer, fackkontrollanter och myndigheter, sker när den seriösa underentreprenö-

ren är på arbetsplatsen. Kontrollanterna får därmed ett intryck av att verksamheten och huvudentreprenaden är seriös, och återvänder troligen inte till byggarbetsplatsen för ytterligare kontroller.

När alla kontroller är utförda och det inte längre finns någon överhängande risk att bli upptäckt går den svarta verksamheten för högt tryck. Flera intervjudeltagare berättar också att det svarta arbetet utförs på natten då risken för upptäckt är minimal eftersom kontroller endast sker dagtid måndag till fredag. En intervjuperson har själv arbetat nattetid av denna anledning. En annan, som leder ett medelstort företag, vittnar om att hans anställda ofta reflekterar över att mycket verkar göras när de inte är på arbetsplatsen.

Stulen identitet

I en intervju beskrevs en situation då en huvudentreprenör genomförde en kontroll av arbetskraften på en större arbetsplats där många underentreprenörer var engagerade i flera led. Under denna kontroll upptäckte huvudentreprenören att ett antal av underentreprenörernas "anställda" uppgav namn och personnummer som tillhörde huvudentreprenörens egen personal. Personuppgifterna hade förmodligen kopierats från den lista med personnummer som måste upprättas vid varje arbetsplats. Upptäckten av detta bedrägeri ledde inte till något avslöjande, då det visade sig vara utsiktslöst att i efterhand konstatera vem som egentligen hade anställt dessa okända arbetstagare.

En annan intervjuperson som arbetat svart berättade också om hur papperslösa invandrare som arbetade svart, tilldelades personnummer som de skulle uppges vid eventuella kontroller. Den intervjudeltagare som beskrev hur han arbetade svart nattetid på ett större bygge, uppgav också att han fick "låna" någon annans identitet. Detta skedde genom att han nattetid hade tillgång till de passerkort som krävdes för att komma in på byggarbetsplatsen. Dagtid användes passerkortet av någon i den "vita" arbetsstyrkan.

Säkra miljöer

I förundersökningsmaterialet framgår att svarta löner uteslutande betalas i kontanter, en verksamhet som naturligtvis måste döljas för myndigheter, men också för andra, inte minst kriminella personer. Hanteringen av svarta pengar är sårbar då det varken finns tillgång till försäkringssystem som fungerar som skyddsnät eller någon praktisk möjlighet att polisanmäla stölder (jfr Brå 2007:4). Med stora summor som byter ägare finns också ett stort behov av alternativa säkerhetsarrangemang. Transaktionerna måste ske i en miljö där risken för att bli upptäckt eller rånad inte är alltför stor. En intervjudeltagare beskriver hur löneutbetalningarna övervakades av beväpnade personer:

Samma sak med utbetalning av svarta pengar, säg att det är en firma där allting betalas ut kontant, då måste det finnas ganska mycket pengar vid lönetid. Och man har ju varit och hämtat pengar när man har jobbat för en firma, alltså svart, där det har suttit någon beväpnad. Ja de har haft en massa pengar som de har delat ut. Det finns folk som gör saker för mindre pengar än så. Så om de får reda på att det finns så mycket pengar där då vill de komma och hämta dem. För om du har ett antal anställda som ska ha sjutton, tjugo tusen i månaden, kanske mer, och säg att det är en tjugo gubbar gånger det, då är det mycket pengar på ett ställe som ska delas ut.
Rikard, byggnadsarbetare

När olyckan är framme

Det är dock inte alltid som en kriminell entreprenörs mått och steg är tillräckliga för att kunna dölja verksamheten. Ibland måste entreprenören städa upp den oreda som han själv, eller någon annan, har åstadkommit, för att undvika ett avslöjande av den illegala verksamheten. I en förundersökning framgår av en telefonavlyssning mellan två kriminella entreprenörer att en berusad och pratglad svartarbetare på en taklagsfest avslöjade att han arbetade svart. Avslöjandet skedde inför andra personer som arbetade på samma arbetsplats, men för andra företag. Detta blev ett stort problem för de två kriminella entreprenörerna (och därtill den pratsamme svartarbetarens arbetsgivare) som arrangerade verksamheten, då de var mycket medvetna om att beställaren (i det här fallet en representant för ett större byggbolag) inte under några omständigheter accepterade svart arbete. För att lösa detta kom de två entreprenörerna överens om att formellt anställa den pratglade svartarbetaren retroaktivt en månad och att sedan omplacera honom så snabbt som det bara var möjligt utan att väcka misstankar.

Ett annat uppfinningsrikt sätt att hantera oförutsedda händelser återges av en intervjuperson som själv har arbetat svart. Han beskrev en arbetsplats där ett par av de utländska svartarbetarna saknade visum och arbetstillstånd. Vid ett tillfälle ramlade en av dessa svartarbetare på byggarbetsplatsen och bröt benet. Eftersom han vistades illegalt och arbetade svart i Sverige gick det inte att utan vidare åka till sjukhuset. För att förhindra upptäckt av den svarta byggverksamheten och de utländska svartarbetarna körde arbetsgivaren den skadade mannen och hans kollegor till en fotbollsplan. Man skaffade fram fotboll och fotbollströjor för att det skulle se ut som om svartarbetaren hade spelat fotboll med sina arbetskamrater och på så vis gjort sig illa. Därefter tillkallades ambulans som förde den skadade mannen till sjukhus där han opererades. Den egentliga anledningen till skadan avslöjades därmed inte. Hur sjukhuset hanterade eventuella frågor om visum framgick inte av intervjun.

Inga försäkringar gäller för svartarbetare, och papperslösa invandrare riskerar att bli utvisade om omständigheterna kring deras skador väcker uppmärksamhet. För de kriminella entreprenörerna handlar det inte bara om att slippa kostnaden för den enskilda skadan, utan hela verksamheten hotas om det avslöjas att man inte tecknat försäkringar för sina anställda.

Uppfinningsrikedomen för att dölja svart verksamhet verkar vara oändlig. Vad som dock är gemensamt för de metoder som de kriminella entreprenörerna tillämpar är kunskaper om hur den legala branschen och det övriga samhället fungerar. För att lyckas som kriminell entreprenör krävs inte bara kunskap om hur byggbranschen ser ut och vilka krav det legala samhället ställer utan personen måste dessutom vara initiativrik och kunna hantera de risker som finns i gränslandet mellan den svarta och den vita ekonomin.

Sammanfattning – svart möter vitt

Utbud på den svarta marknaden. Intervjuerna indikerar att svart arbetskraft är vanligast inom enklare verksamheter, förundersökningsmaterialet visar emellertid att svartarbete förekommer även inom avancerade sysslor.

Anpassningar av verksamheten. Det finns många sätt att dölja att byggarbete utförs med svart arbetskraft. Olika blandningar mellan svart och vitt förekommer, liksom falska ID-kort. De stora mängder kontanter som hanteras innebär också ett ökat behov av säkerhet.

Historien om Danne

Fixaren fixar faktura

En dag ringer Gunnar från Krökis Bygg, en kille som Danne känner sedan gammalt eftersom de båda har träffats på byggen i omgångar. Gunnar behöver folk akut eftersom det är ett jobb som måste avslutas illa kvickt. Han har en knivskarp deadline att hålla, men har inte tillräckligt många gubbar. Nu måste det gå undan och han behöver personer som kan hålla i en hammare. Gunnar, som känner till Dannes sidoverksamhet från ett gemensamt besök på en pizzeria i Östberga, frågar om Danne har möjlighet att hjälpa till. Danne säger till Gunnar att visst kan han det, han har ju ett par kompisar som han kan anlita för det brådsakande jobbet. Det är bara ett litet krus. Gunnar måste betala Danne mot faktura eftersom det är Krökis Bygg som bygger, som i sin tur måste fakturera sin beställare och ha täckning för sina utgifter i bokföringen.

Problemet är att Danne inte har någon riktigt firma med registreringsbevis och andra formaliteter. Tidigare har han bara gjort jobb åt privatpersoner och då har det fungerat med kuvert med sedlar. Nu ska han och killarna hjälpa Krökis Bygg. Danne har heller inte riktig koll på hur det fungerar med de tre F:en firma, faktura och F-skattsedel. I samtalet med Gunnar nämner Danne att han inte har någon firma att skicka fakturor från. Att han helt enkelt inte har direkt koll på hur "det där" funkar. "Inga problem" säger Gunnar, "jag känner en kille som kan fixa det där."

Gunnar har varit med länge och har många kontakter. Det visar sig att Gunnar känner Leffe, en snubbe som fixar saker. Bland annat ordnar Leffe fakturor åt Gunnar som denne använder i sin verksamhet på något sätt. Gunnar presenterar Danne för Leffe en kväll när de är ute och dricker öl på ett hak i Örnberg där Leffe brukar hänga.

– Det här är mitt kontor, skrattar Leffe och sveper med armen över den engelska pubinredningen.

– Och det var Krökis Bygg som gjorde ombyggnaden, fyller Gunnar i.

I samtalet med Leffe förstår Danne efter ett tag att Leffe har flera olika firmor som han använder på olika sätt. Det framgår då Leffe diskuterar med Gunnar vilken firma som skulle vara lämpligast för detta jobb och då nämner Leffe flera olika firmanamn. De skämtar om de olika namnen och till slut väljer Gunnar att köpa tjänster från ett bolag där hans födelseort ingår i namnet. "Av nostalgiska skäl", som Gunnar uttrycker det medan Leffe skrockar förnöjt.

En annan sak som slår Danne är att Leffe inte verkar kunna något om byggande. När Gunnar börjar berätta om vad Dannes gubbar ska göra sä-

ger Leffe helt enkelt: "Sånt begriper jag mig inte på, mitt huvud är så fullt med siffror att inget annat får plats".

Under samtalets gång börjar det att gå upp för Danne hur mycket pengar det finns att tjäna om man kan organisera sin verksamhet på ett bättre sätt. Han inser att han för att lyckas med detta behöver ett bolag precis som Gunnar har. Ska man göra större arbeten och inte bara nöja sig med småjobb åt villaägare måste man kunna fakturera. Större kunder har bokföring och de behöver en faktura för att kunna betala.

– Är det kommunen eller företaget som ska betala för byggjobbet måste man alltså kunna skicka en faktura och ska man kunna skicka en fakturera behövs ett bolag. Detta är enkel matematik, förklarar Leffe sakkunnigt.

När Danne vaknar nästa morgon med lätt huvudvärk vet han exakt vad han ska göra. Han ska satsa helhjärtat på de stora svarta pengarna, något som nu är möjligt tack vare hans nyvunna kunskap om fixade fakturor. Han vet också att det är Leffe man ska vända sig till om man behöver hjälp med detta. Det första Danne nu behöver är ett bolag som han kan använda att fakturera från. Danne vänder sig om i sängen och sträcker sig efter mobilen.

Roller i den organiserade handeln med svart arbetskraft

En rollista har tagits fram för att tydliggöra de olika funktioner som finns i och runt den organiserade handeln med svart arbetskraft. Rollerna är skapade med utgångspunkt i den funktion som rollen fyller i brottsuppläggen, som diskuteras i kommande avsnitt. Gränsen mellan rollerna är naturligtvis ofta flytande eftersom det inte finns strikt definierade yrkesroller inom den illegala ekonomin på samma sätt som i den legala ekonomin. Det är också viktigt att påpeka att rollerna inte utgör ”aktörer” i strikt bemärkelse då en och samma person kan växla mellan två eller flera av dessa roller.

Kunden

Med ”kunden” menas här den som köper tjänsten direkt av den kriminella entreprenören. I detta sammanhang behöver kunden inte vara samma sak som ”beställaren” eller ”byggherren”. Den kund som beskrivs kan lika gärna vara en av många underentreprenörer som vid ett större bygge behöver hjälp med att utföra vissa arbeten. En grundläggande förutsättning för att bedriva handel med svart arbetskraft är naturligtvis att det finns någon som köper tjänsten. Finns det ingen efterfrågan på de erbjudna tjänsterna finns det inte heller några pengar att begå skattebrott med. Kunden representerar därmed det sista vita ledet i entreprenörskedjan och är därmed per definition inte direkt inblandad i organiseringen av den svarta arbetskraften, utan köper helt enkelt en svart tjänst.

Flertalet av de kunder som syns i förundersökningarna befinner sig i eller i nära anslutning till byggbranschen. Det rör sig också om företag inom andra branscher (exempelvis fastighetsbranschen och transportbranschen), privatpersoner och i några fall offentlig sektor. Det är därmed viktigt att poängtera att den som handlar med den kriminella entreprenören kan vara i byggbranschen, men inte behöver vara det. En annan aspekt av de olika typerna av kunder är att deras villkor skiljer sig på flera avgörande sätt. För kunder som själva befinner sig i byggbranschen kan det bli mycket bekymmersamt om det visar sig att en underentreprenör använder svart arbetskraft. Förutom att det kan vara negativt för företagets rykte finns också en risk att bli misstänkt för att själv ligga bakom det svarta arbetet. För kunder inom den offentliga sektorn gäller andra villkor. Lagen om offentlig upphandling (LOU) innebär att den som kan lämna lägst pris på en entreprenad ofta är den som vinner upphandlingen. Kunder inom offentlig sektor löper heller ingen risk att bli misstänkta för brottet och har därmed färre incitament att kontrollera de byggentreprenörer de anlitar.

Ett sätt att kategorisera de kunder som köper byggtjänster är utifrån vilken kunskap och relation de har till det svarta arbetet. Nedan presenteras tre typer av kunder som diskuteras i de intervjuer och förundersökningar som ligger till grund för denna rapport.

- Kunden som medvetet köper en svart tjänst
- Kunden som inte bryr sig om huruvida tjänsten är svart eller inte
- Kunden som blir aktivt lurad

Kunden som medvetet köper en svart tjänst

Kunden som köper en tjänst och som är väl medveten om att den är svart har inget intresse av att öppet erkänna det. De ”kunder” till kriminella entreprenörer som har intervjuats har alla hävdade att de har gjort sitt bästa för att undvika att anlita underentreprenörer med svart arbetskraft. Flera av dessa intervjupersoner är dock av den bestämda uppfattningen att andra medvetet köper svart arbetskraft.

Byggstöd, där kan jag säga att [nämner två stora byggföretag], alla, har svart som natten. Dom har städning som kostar 120 kronor i timmen, och det redovisar dom till och med för oss. Dom är så jävla dumma så att dom gör det.

Jan, entreprenadupphandlare

Kunden som inte bryr sig om huruvida tjänsten är svart eller inte

En annan vanlig uppfattning är att många inte riktigt bryr sig om huruvida en underentreprenör använder svart eller vit arbetskraft. Det viktiga är att arbetet blir gjort i tid och tillräckligt bra (jfr citatet på s. 45).

Kunden som blir aktivt lurad

Kunden som blir lurad skiljer sig från de förra kategorierna genom att vara både medveten om och villig att vidta åtgärder för att undvika svart arbetskraft. Denna kund befinner sig typiskt sett i byggbranschen. Gränsen mellan att bli ”passivt” eller ”aktivt” lurad är naturligtvis flytande. Det råder dock ingen tvekan om att det finns många kunder inom byggbranschen som gör sitt bästa för att undvika svart arbetskraft men som ändå råkar hyra in oseriösa underentreprenörer. I flera intervjuer påstår byggföretagare att de har råkat ut för kriminella underentreprenörer trots att de har gjort sitt bästa för att kontrollera om dessa varit seriösa eller inte. Somliga av dessa intervjuade byggentreprenörer menar också att de har blivit felaktigt upptaxerade och till och med dömda för att ha använt osanna fakturor (se s. 102)

när de i själva verket hyrt in arbetskraft från underentreprenörer. I flera förundersökningar där spaning och/eller telefonavlyssning har använts har det konstaterats att de faktiska företrädarna funnits utanför "härvan" såsom den sett ut i pappren. Något som också har framkommit är att vissa av de kriminella entreprenörernas kunder har varit helt ovetande om att svart arbetskraft förekommit. Det tydligaste exemplet på detta framkommer i telefonavlyssningsmaterialet där en kriminell entreprenör ringer upp en kund till vilken den kriminella entreprenören har sålt byggtjänster som utförs av svart arbetskraft. Kunden, som är helt emot svartarbete, har dock fattat misstanke om att svart arbete förekommer i den kriminella entreprenörens firma. I samtalet övertygar den kriminella entreprenören kunden om att så inte är fallet

Kriminell entreprenör: Hej, det var Anders som jobbar med Bertil.

Kund: Ja tjena.

Kriminell entreprenör: Jo, Bertil ringde till mej förut och, jo, jag hörde det där med Calle, va. Det är ju så här att från 1:a april den här månaden så har vi tagit över med x-bolaget. Och jag kan säga så här att jag har aldrig någon gång, alltså jag är 43 och har varit i byggbranschen hela mitt liv och har aldrig hållit på med den här typen av affärer.

(...)

Kund: Det är bra för vi har också det trycket på oss för vi får inte hålla på med företag som håller på med sånt, men det trodde jag inte heller.

Kriminell entreprenör: Nej det kan jag lova.

(...)

Kund: Ja det är det. Det har vi fått höra förr. Duktiga killar, och så ringer någon och säger att de får ju alla sina löner svarta. Men det kan ju inte vara möjligt! Man kan ju inte driva en verksamhet med att betala svarta löner, var ska man få de pengarna ifrån?

Kriminell entreprenör: Precis.

(...)

Kund: Jättebra, för vi har mycket jobb framöver, så det är extra viktigt att det är schysst. Och det hör jag ju att det är.

Kriminell entreprenör: Ja det förstår jag.

Kund: För de här killarna är ju jävligt duktiga. Omtyckta som fan är de på arbetsplatserna för de pratar med verkarna och stämmer av. Så det är jättebra.

Kriminell entreprenör: Jättebra.

Kund: Kanon, tack för att du ringde då.

Kriminell entreprenör: Ja, hej.

Den kriminella entreprenören

Den kriminella entreprenörens huvudsakliga roll är att agera mellanhand mellan kunden och arbetskraften. Det är den kriminella entreprenören som typiskt sett rekryterar den svarta arbetskraften och organiserar arbetet som ska göras. Det är också den kriminella entreprenören som gör upp affären med kunderna och mot kunden agerar företrädare för det bolag som på pappret ingår avtalet och fakturerar tjänsten.

En svår gränsdragning är hur mycket av verksamheten som måste vara svart för att entreprenören ska betraktas som "kriminell". Det förekommer olika typer av blandningar mellan vit och svart verksamhet. Detta är visserligen inte ett tecken på att brottsligheten skulle vara av mindre omfattning. Flera mycket omfattande härvor har helt byggt på deltidsanställd personal som har arbetat svart *och* vitt för samma arbetsgivare. Trots detta finns det en stor gråzon mellan den "vita" och den "svarta" (kriminella) entreprenören, där företagare bedriver en i grunden seriös verksamhet men fuskar på marginalen.

Målvakten

En målvakts uppgift är att för någon annans räkning agera företrädare för de bolag som används till brott. En åtskillnad görs mellan "faktisk företrädare" och "formell företrädare". Målvakten utgör den formelle företrädaren, det vill säga den person som syns på alla formella handlingar. Den faktiska företrädaren är den person som egentligen styr verksamheten. Målvaktens funktion som formell företrädare är helt central för denna typ av brott, då oklara ägarförhållanden är en av de faktorer som gör dessa härvor svåra att reda ut. De verkliga aktörerna kan finnas i andra bolag i härvan, eller så finns de ingenstans i den skriftliga dokumentationen. Den typiska föreställningen om målvakten är att det är en mer eller mindre utslagen person som inte har något att förlora på att agera företrädare för ett bolag. Arvodet kan vara pengar eller alkohol och tabletter som framgår i en förundersökning. En annan typ av målvakt är en person som genom släktband eller andra relationer ställer upp för en närstående.

Vi har fall där det kommer två tjejer födda 84/85 som ska starta byggverksamhet och det är ju ganska uppenbart att det inte är dom. Och så börjar man titta och leta i systemen och så ser man att deras fäder eller bröder har kanske fyra konkurser bakom sig.

Mathias, revisor Skatteverket

I de fall där målvakterna rekryteras i det personliga nätverket kan man tänka sig att det kan uppstå problem. En person kan visst vilja hjälpa en närstående, men kan också känna sig tvungen att göra det. Frivilligheten och medvetenheten om vad målvaktsrollen innebär varierar. I somliga fall vet individen inte ens om att han eller hon står som formell företrädare för ett bolag. Detta nämns i en förundersökning där en persons namnteckning hade förfalskats på de formella handlingarna. Intensiteten i hur aktiva målvakterna är varierar. Vissa har inget att göra med bolaget, förutom att deras namn och personnummer står på ett dokument i bolagsregistret. Andra målvakter är mycket aktiva i brottsligheten. I flera förundersökningar har det tydligt visat sig hur de aktiva målvakterna sköter en del av administrationen kring bolagen, producerar osanna fakturor, hämtar och lämnar pengar och så vidare.

Fixaren

”Fixaren” är inte en obligatorisk roll i den organiserade handeln med svart arbetskraft i byggbranschen. De sysslor som tillfaller fixaren kan utföras av den kriminella entreprenören eller av en mer avancerad målvakt. Trots detta är fixaren en person som återkommer i ett flertal förundersökningar, rollen beskrivs dessutom av flera åklagare vid Ekobrottsmyndigheten. Fixaren är den person som sköter byråkratin och administrationen vid start av nya bolag samtidigt som han ordnar målvakter som ibland kan agera styrelse i de bolag som de behövs. Fixaren är inte sällan inblandad i själva produktionen av osanna fakturor och återlämnandet av kontanterna. Fixaren fungerar därmed främst som en form av tjänsteförmedlare inom den ekonomiska brottsligheten och behöver inte ha någon bakgrund i byggbranschen. Det som fixaren är bra på är metoder för ekonomisk brottslighet, metoder som inte behöver vara specifika för byggbranschen.

En egenskap som utmärker fixaren är att han eller hon sällan förekommer i några bolagshandlingar. Fixaren har inte heller någon kontakt med kunderna i den legala ekonomin. Detta innebär att fixaren sällan avslöjas vid en revision av verksamheten utan främst identifieras genom polisiär spaning eller om någon inblandad skulle röja hans identitet. Detta framgår också av det faktum att i de fall där fixaren har avslöjats i förundersökningarna är det med hjälp av telefonavlyssning och spaning. I flera förundersökningar nämns fixaren vid förnamn av flera inblandade som en central person i brottsligheten, men då ingen kan, vill eller vågar avslöja efternamnet har personen inte kunnat identifieras.

Svartarbetaren

Svartarbetaren är en roll som är oundgänglig i handeln med svart arbetskraft. Utifrån materialet går det att skönja ett antal typer av svart-

arbetare inom byggbranschen, de presenteras här under egna rubriker.

Yrkesarbetaren

De etablerade byggarbetarna utgör den första gruppen. Dessa personer är vanligtvis välkvalificerade, de har ofta arbetat länge i branschen och har inte sällan en utbildning i grunden. Ofta kan de själva välja om de vill arbeta vitt eller svart beroende på vad som passar den egna situationen bäst.

Outsidern

Den andra gruppen av de personer som rekryteras för svart arbete har ofta lite trassliga levnadsförhållanden. Kanske har de ekonomiska problem och behöver ett tillfälligt jobb som ger snabba och obeskatade pengar. Personer i denna grupp kan ha svårt att få ett fast "vitt" jobb, i byggbranschen eller i andra verksamheter, på grund av att de finns i straffregister. Dessutom har de inte alltid relevanta yrkesbevis, vilket kan vara ett krav för vita anställningar. Vissa har också skulder som innebär att alla inkomster som överstiger existensminimum går till fordringsägare. Ett svart arbete medger i dessa fall en möjlighet att tjäna pengar utan att de hamnar hos kronofogden.

Arbetskraftsinvandraren

Den tredje gruppen representeras av hantverkare från nya EU-länder som Polen, Estland och Litauen. Dessa grupper av arbetare kommer till Sverige för att det är ont om jobb på den inhemska arbetsmarknaden eller för att de löner som erbjuds i Sverige är betydligt högre än i hemlandet. Arbetskraftsinvandrarna får nöja sig med att arbeta svart på grund av bristande språkkunskaper och för att de ofta saknar de certifikat eller utbildningar som krävs i den svenska vita byggbranschen.

Den utsatta

De personer som saknar koppling till såväl Sverige och EU som byggbranschen i stort utgör den fjärde gruppen av svartarbetare. Dessa individer är de som ofta kan sägas bli allra hårdast exploaterade. Personerna i denna grupp utför enkla sysslor som inte kräver några avancerade instruktioner eller kvalifikationer då de varken har erfarenhet av byggarbete eller av det svenska språket. I en intervju framgår att dessa personer betraktas som andra klassens arbetskraft. De kallas till och med för "sherpas" – de som bär den vite mannens packning.

Torpeden

Som framgår i kapitlet om otillåten påverkan (se s. 112) förekommer hot och våld i byggbranschens svarta ekonomi. Trots detta är rollen

som ”torped” inte direkt nödvändig i den organiserade handeln med svart arbetskraft. Många intervjudeltagare förknippar torpeden med vissa mc-gäng och nämner gärna Hells Angels i detta sammanhang. Torpedens roll förefaller emellertid ofta spelas av en person som huvudsakligen har en annan funktion, exempelvis som svartarbetare, fixare eller kriminell entreprenör.

Sammanfattning – roller i och kring handeln med svart arbetskraft

Kunden. Olika villkor för kunder i och utanför byggbranschen. Vissa kunder känner till den svarta arbetskraften, andra bryr sig inte och vissa är måna om att undvika det men blir ändå lurade.

Den kriminella entreprenören – uppfattas av arbetskraften som arbetsgivare och av kunden som leverantör.

Fixaren. ”Allt-i-allo” inom ekonomisk brottslighet, förmedlar tjänster och kontakter inom den svarta ekonomin, är inte bunden till byggbranschen.

Målvakten. Agerar företrädare för de bolag som används som brottsverktyg och döljer på så sätt de verkliga gärningsmännen, mycket varierande insikt om och inblandning i brottsligheten.

Svartarbetaren. Utför det svarta arbetet, olika villkor beroende på erfarenhet, livssituation och kvalifikation.

Torpeden. Driver in skulder och demonstrerar fysisk makt, oftast inget heltidsjobb utan en extrasyssla för den som har kvalifikationerna.

Historien om Danne Fullfjädrad kriminell entreprenör

Med den nyvunna kunskapen om firma, faktura och F-skattsedel tar Danne kontakt med Erik, en kille som har varit med länge i byggsvängen.

Danne och Erik har en gemensam historia sedan långt tillbaka i tiden. Det var Erik som fixade in Danne som lärling genom en gemensam bekant och de känner varandra väl. Efter det att Erik slutade i firman har de

två byggarna stött ihop med varandra ett otal gånger på olika byggarbetsplatser. Danne ser Erik som en perfekt samarbetspartner. De jobbar båda hårt och kan lita på varandra. Erik har ett företag, Erix Byggzervice, med 10 anställda. Denna kombination av regi-strerat företag och arbetskraft samt lojalitet de två männen emellan är precis vad Danne söker. Danne beskriver snabbt upplägget för Erik. "Skulle vi kunna gå samman och ta med 'mina' gubbar svart och fakturera dom genom din firma? Jag har ju sett hur Gunnar fakturerar 350 spänn för en gubbe som kostar honom 150. Här finns det pengar att tjäna!"

Danne och Erik bestämmer sig för att slå sig samman. Erik har sitt företag som han företräder med 10 gubbar, Danne bidrar med den extra (svarta) arbetskraften plus fakturerings servicen som Leffe tillhandahåller. Danne får snabbt svårt att hinna med både sitt ordinarie arbete som anställd byggare och sina egna byggprojekt. Han säger upp sig och tar i stället anställning hos Erix Byggzervice. På det sättet har han både en vit inkomst utåt mot myndigheterna samtidigt som han lättare kan disponera sin tid för att organisera den ökande svarta sektorn. Ibland vill också Eriks arbetskraft jobba svart, något som går bra då det nu finns ett inarbetat system för detta. Verksamheten löper på ett par månader, det finns hur mycket jobb som helst.

Leffes fakturaservice fungerar på så sätt att man beställer fakturor av honom som avser det arbete den svarta arbetskraften har utfört. Sedan betalar man fakturorna, men varannan vecka träffas Leffe och Danne (oftast på en övergiven parkeringsplats i Jordbro industriområde) varefter Leffe lämnar tillbaka alla utbetalade pengar i kontanter. Leffe tar så klart betalt för denna "service", han behåller tio procent av det fakturerade beloppet. Fakturorna bokförs sedan i Erix Byggzervice, som kostnad för inhyrd arbetskraft. Även om det är mycket pengar så är det betydligt mindre än de pengar som skulle ha gått till skatt och arbetsgivaravgift. Danne tycker ändå att det är i överkant och Leffe har lovat att sänka provisionen om Danne bara ökar faktureringen. Ibland brukar Leffe få något drömskt i blicken och mumla något i stil med "du skulle ha varit med innan de vände på momsens, då var det ingen som knorrade om betalningen".

Det är som första gången vi utförde ett arbete, tänkte Danne och kommer ihåg det första sedelku-vertet han fick för arbetet med badrummet hos grannen. Skillnaden är bara att pengar på konto nu betalas ut från Erix Byggzervice till ett bolag som bara finns på pappret och sedan tas medel ut i kontanter och hamnar i det grå kuvertet. Lite krångligare, men ändå ganska enkelt.

Nätverksanalys av fixare och kriminella entreprenörer

Vi har valt att genomföra en detaljerad analys av de två viktigaste rollerna i den organiserade handeln med svart arbetskraft: fixarens och den kriminella entreprenörens. Utan personer i dessa två roller skulle den organiserade handeln inte fungera. Vi kommer att undersöka personerna som innehar dessa två roller och deras kriminella nätverk. Skillnaderna mellan nätverken, hur de ser ut och förändras över tid kommer att analyseras. Likaså vilka typer av brott som personerna i nätverken är misstänkta för. Det finns väldigt lite kunskap om de personer som innehar dessa roller. En större kännedom om fixarna, de kriminella entreprenörerna och deras respektive nätverk skulle förbättra myndigheters och byggbranschens möjligheter att identifiera dem. På det viset kan en närmare undersökning av de två rollerna i slutändan öka möjligheterna att förhindra fixares och kriminella entreprenörers verksamhet i byggbranschen.

Fixaren

Bakgrundsinformation

Utgångspunkten i analysen av fixarnas nätverk är elva fixare som identifierades i Ekobrottsmyndighetens förundersökningar. Fixarnas medmisstänkta var 135 personer och deras medmisstänkta var 749 personer.

Av de elva fixarna var nio män och två kvinnor. Bland de medmisstänkta var andelen män något fler, 94 procent. Fixarna väljer således nästan uteslutande att begå brott med män. De medmisstänkta valde inte bort kvinnor som brottspartners i lika stor utsträckning. Bland de medmisstänkta medmisstänkta var nämligen 87 procent män och 13 procent kvinnor.

Fixarna var i genomsnitt födda år 1957, vilket innebär att de år 2005 var 48 år gamla. De flesta förundersökningar som låg till grund för urvalet av fixarna gjordes år 2005. Fixarna var något äldre än både deras medmisstänkta och de medmisstänkta medmisstänkta som var födda 1962 respektive 1963. I fixarnas nätverk var kvinnorna ett par år yngre än männen, i medeltal skiljde det fyra år mellan dessa grupper. Männen i fixarnas nätverk var i snitt födda 1963 medan kvinnorna var födda 1967. Antalet individer i de olika grupperna, liksom kön och födelseår sammanfattas i tabell 1.

Tabell 1. Antal individer, andel kvinnor i procent och genomsnittligt födelseår uppdelat på fixare, deras medmisstänkta och de medmisstänkta medmisstänkta.

	Fixare	Medmisstänkta	Medmisstänkta medmisstänkta
Antal individer	11	135	749
Andel kvinnor	18 %	6 %	13 %
Födelseår	1957	1962	1963

Medmisstänkta

De brott som fixarna misstänks ha deltagit i begås ofta tillsammans med minst en medmisstänkt. Sammanlagt utförde fixarna 61 procent av de misstänkta brottsdeltagandena tillsammans med en medmisstänkt. Fixarnas medmisstänkta deltog inte i brott tillsammans med andra i lika stor utsträckning, 27 procent av deras brottsdeltaganden var med en medmisstänkt. Det var i princip lika vanligt bland de medmisstänkta medmisstänkta, som i 26 procent av fallen deltog i brott tillsammans med en annan misstänkt.

De fixare som deltog i brott tillsammans med en misstänkt person hade i snitt 13,5 medbrottslingar. Fixarnas medmisstänkta hade 13,7 medbrottslingar i genomsnitt, vilket i princip är lika mycket som fixarna. Den tredje gruppen, fixarnas medmisstänkta medmisstänkta, hade i medeltal 16,5 medmisstänkta. I tabell 2 beskrivs andelen misstänkta brottsdeltaganden som begicks med en medmisstänkt och det genomsnittliga antalet medmisstänkta i varje grupp.

Tabell 2. Andel misstänkta brottsdeltaganden begångna med en medmisstänkt och genomsnittligt antal medmisstänkta i medelvärde. Uppdelat på fixarna, deras medmisstänkta och de medmisstänkta medmisstänkta. Antal individer i varje grupp anges inom parentes.

	Fixare	Medmisstänkta	Medmisstänkta medmisstänkta
	(11 st)	(135 st)	(749 st)
Andel misstänkta brottsdeltaganden med medmisstänkt	61 %	27 %	26 %
Genomsnittligt antal medmisstänkta	13,5	13,7	16,5

Fixarna misstänktes för brott med samma medmisstänkt i antingen ett eller två år. Bland de medmisstänkta fanns det en större andel som bara fanns med tillsammans i misstänkeregistret i ett år, 61 procent. I denna grupp fanns det emellertid några som höll ihop en längre tid,

upp till tre år. Bland de medmisstänkta medmisstänkta var det en markant ökning av andelen personer som bara misstänktes för brott tillsammans under ett år, sammanlagt 91 procent. Nätverket var således mest stabilt bland fixarna och deras medmisstänkta. Stabiliteten minskar längre ut i nätverket, vilket redovisas i tabell 3.

Tabell 3. Antal år som två misstänkta personer förekommer tillsammans i misstänkeregistret. Uppdelat på fixare, deras medmisstänkta och de medmisstänkta medmisstänkta. Procent. Avrundat till heltal då det överstiger en procent.

Antal år	Fixare	Medmisstänkta	Medmisstänkta medmisstänkta
1 år	51 %	61 %	91 %
2 år	49 %	35 %	8 %
3 år	-	4 %	0,8 %
>3 år	-	-	0,2 %

Brottslighet

Varje fixare är i genomsnitt misstänkt för 17 brott. En fixare utmärkte sig i och med att han misstänktes för 87 olika brott. Han var framför allt misstänkt för bokföringsbrott och försvårande av skattekontroll. Fixarnas medmisstänkta var i genomsnitt misstänkta för 38 brott och deras medmisstänkta för 93 brott. Sammanlagt var personerna i fixarnas nätverk misstänkta för 74 675 stycken brott. Fixarna var således inte misstänkta för särskilt många brott i jämförelse med de andra två grupperna. Tabell 4 sammanfattar brottsligheten i fixarnas nätverk.

Tabell 4. Misstänkta brott redovisat på antal brott och genomsnittligt antal brott angivet i medelvärde. Uppdelat på fixare, deras medmisstänkta och de medmisstänkta medmisstänkta. Antal individer i varje grupp anges inom parentes.

	Fixare	Medmisstänkta	Medmisstänkta medmisstänkta
	(11 st)	(135 st)	(749 st)
Antal brott	190	5 173	69 312
Genomsnittligt antal	17	38	93

Av de brott som fixarna misstänks för enligt misstänkeregistret är 77,3 procent olika former av ekonomiska brott. Med ekonomiska brott menas olika typer av skattebrott, bokföringsbrott, brott mot borgenär, bedrägeri, förfalskning och liknande. Endast 31,7 procent av brotten som fixarnas medmisstänkta antas ha begått är ekonomiska brott. Bland de medmisstänkta medmisstänkta är bara 21,6

procent av de misstänkta brotten olika former av ekonomiska brott. Tabell 5 sammanfattar de brott som personerna i fixarnas nätverk misstänks för.

En mer grundlig analys av fixarnas misstänkta brott visar att skattebrott liksom bedrägeri och annan oredlighet är de vanligaste brotts typerna. Olika former av bokföringsbrott, brott mot borgenär och förfalskningsbrott är också vanliga. Inga fixare misstänktes för sexualbrott, rån eller miljöbrott. Våldsbrott var också mycket ovanligt. Det förekom endast fyra sådana brott som två av fixarna misstänktes ha begått. Det handlade om misshandel mot en bekant som i nästan alla fall var ett barn.

Fixarnas medmisstänkta misstänks främst för olika former av trafikbrott. Sammanlagt utgör de nästan 18 procent av deras brott. I majoriteten av fallen handlar det om trafikbrottet olovlig körning. Skattebrott liksom bedrägerier och annan oredlighet är inte riktigt lika vanligt förekommande som bland fixarna. De två brottstyperna snatteri, stöld och inbrott samt smuggling/narkotikabrott/brott mot alkohollagen står vardera för ungefär en tiondel av de medmisstänkta brott.

På samma sätt som bland de medmisstänkta är trafikbrott det vanligaste brottet bland de medmisstänkta medmisstänkta. Även i denna grupp utgör olovlig körning den största andelen av trafikbrotten. Andra vanliga brott är snatteri, stöld och inbrott liksom bedrägerier och smuggling/narkotikabrott/brott mot alkohollagen. En översikt av brotten i fixarnas nätverk finns i tabell 5.

Tabell 5. Misstänkta brott i fixarnas nätverk uppdelat på ekonomiska respektive andra typer av brott samt redovisat efter olika brottstyper. Uppdelat på fixare, deras medmisstänkta och de medmisstänkta medmisstänkta. Procent. Avrundat till en decimal.

Brottstyp	Fixare	Medmisstänkta	Medmisstänkta medmisstänkta
Ekonomiska brott	77,3	31,7	21,6
Skattebrott	28,9	9,7	5,6
Bedrägeri och oredlighet ⁹	32,1	15,5	11,9
Förfalskningsbrott	7,9	2,8	2,1
Bokföringsbrott/brott mot borgenär m.m.	8,4	3,7	2,0
Andra typer av brott	22,8	68	78,4
Våldsbrott	2,1	4,2	3,2
Sexualbrott	-	0,2	0,2
Hot-, kränkings- och frihetsbrott	5,8	7,2	5,6
Fordonsbrott ¹⁰	1,1	3,1	4,4
Snatteri, stöld och inbrott	3,7	10,4	13,2
Rån	-	0,5	1
Skadegörelse (inkl. allmänfarliga brott)	0,5	1,8	1,6
Brott mot staten ¹¹	1,1	3,8	8,8
Miljöbrott	-	1	0,1
Trafikbrott ¹²	3,7	17,5	21,7
Smuggling/narkotika/dopning/alkohol	3,7	10,4	11,9
Övriga brott	1,1	7,9	6,7

Den kriminella entreprenören

Bakgrundsinformation

Analysen av de kriminella entreprenörernas nätverk utgick från 33 kriminella entreprenörer som valdes utifrån Ekobrottsmyndighetens förundersökningar. De 33 personerna hade 180 medmisstänkta enligt misstankeregistret och de medmisstänkta hade i sin tur 611 medmisstänkta.

⁹ Med oredlighet menas: häleri, utpressning och ocker.

¹⁰ Fordonsbrott inkluderar: fullbordat biltillgrepp, försök till biltillgrepp och tillgrepp av cykel.

¹¹ Brott mot staten inkluderar: våldsam motstånd, våld/hot mot tjänsteman, osann utsaga och ohörsamhet mot ordningsmakt.

¹² Trafikbrotten inkluderar: (grov) olovlig körning, (grovt) rattfylleri, grov vårdslöshet i trafik och smitning.

Alla kriminella entreprenörer var män. De valde i stort sett bara att begå brott med män. Sammanlagt var 95 procent av deras medmisstänkta män medan 5 procent var kvinnor. Bland de medmisstänkta medmisstänkta fördubblades andelen kvinnor till 10 procent.

De kriminella entreprenörernas genomsnittliga födelseår var 1962. Det innebär att de år 2005 var 43 år. Att jämförelsen görs med år 2005 beror på att de flesta förundersökningarna som låg till grund för urvalet av de kriminella entreprenörerna gjordes det året. De kriminella entreprenörernas medmisstänkta var födda år 1963 och de medmisstänkta medmisstänkta var bara ett år yngre. Kvinnorna i de kriminella entreprenörernas nätverk var i genomsnitt fyra år yngre än männen. Kvinnorna var i medeltal födda år 1967 medan männen föddes 1963. I tabell 6 beskrivs antalet personer i de kriminella entreprenörernas nätverk, deras kön och födelseår.

Tabell 6. Antal individer, andel kvinnor i procent och genomsnittligt födelseår uppdelat på kriminella entreprenörer, deras medmisstänkta och de medmisstänkta medmisstänkta.

	Kriminella entreprenörer	Medmisstänkta	Medmisstänkta medmisstänkta
Antal individer	33	180	611
Andel kvinnor	0 %	5 %	10 %
Födelseår	1962	1963	1964

Medmisstänkta

De kriminella entreprenörerna har utfört 32 procent av de misstänkta brottsdeltagandena med en medmisstänkt. De medmisstänkta till de kriminella entreprenörerna hade medmisstänkta i en något större andel av sina brottsdeltaganden, sammanlagt 38 procent. I den tredje gruppen skedde 32 procent av brottsdeltagandena med en medmisstänkt.

De kriminella entreprenörer som begick brott med medmisstänkta hade i medeltal 8,7 medmisstänkta. De medmisstänkta hade i snitt 11,4 stycken medmisstänkta per person. I gruppen med de medmisstänkta medmisstänkta ökade andelen medmisstänkta till 14 stycken i medeltal. Tabell 7 sammanfattar andelen brottsdeltaganden som misstänkts ha begåtts med en medmisstänkt och det genomsnittliga antalet medmisstänkta för varje grupp.

Tabell 7. Andel misstänkta brottsdeltaganden begångna med en medmisstänkt och genomsnittligt antal medmisstänkta i medelvärde. Uppdelat på kriminella entreprenörer, deras medmisstänkta och de medmisstänkta medmisstänkta. Antal individer i varje grupp anges inom parentes.

	Kriminella entreprenörer	Medmisstänkta	Medmisstänkta medmisstänkta
	(33 st)	(180 st)	(611 st)
Andel misstänkta brottsdeltaganden med medmisstänkt	32 %	38 %	32 %
Genomsnittligt antal medmisstänkta	8,7	11,4	14

De kriminella entreprenörerna förekom oftast bara i registret tillsammans med samma medmisstänkta i ett år. Men en fjärdedel var registrerade tillsammans i två år och ytterligare en fjärdedel i tre år. Bland de medmisstänkta ökade andelen personer som förekom tillsammans i ett år, från 54 procent bland de kriminella entreprenörerna till 74 procent bland de medmisstänkta. I gruppen med de medmisstänkta medmisstänkta var det ovanligt med personer som misstänktes för brott tillsammans i mer än ett år. Sammanlagt förekom 94 procent bara i ett år i misstänkeregistret tillsammans med samma medmisstänkta. Det indikerar att nätverket var som stabilast bland de kriminella entreprenörerna eftersom personerna i denna grupp misstänktes för brott tillsammans en längre tid än personerna i de övriga grupperna. Det förekom emellertid att enstaka personer höll ihop i mer än tre år både bland de medmisstänkta och bland de medmisstänkta medmisstänkta. Stabiliteten i de olika grupperna återges i tabell 8.

Tabell 8. Antal år som två misstänkta personer förekommer tillsammans i misstänkeregistret. Uppdelat på kriminella entreprenörer, deras medmisstänkta och de medmisstänkta medmisstänkta. Procent. Avrundat till heltal då det överstiger en procent.

Antal år	Kriminella entreprenörer	Medmisstänkta	Medmisstänkta medmisstänkta
1 år	54 %	74 %	94 %
2 år	21 %	21 %	6 %
3 år	26 %	6 %	0,5 %
>3 år	–	0,1 %	0,1 %

Brottslighet

De kriminella entreprenörerna är misstänkta för 659 brott. Det är i genomsnitt 20 brott för varje kriminell entreprenör. Som mest var en av de kriminella entreprenörerna misstänkt för 42 olika brott. De

medmisstänkta till de kriminella entreprenörerna misstänktes sammanlagt för 4 732 brott, vilket motsvarar 26 brott per person. De medmisstänkta medmisstänkta antas ha begått 37 949 brott eller 51 brott per person. De var således misstänkta för mer än dubbelt så många brott som de kriminella entreprenörerna. Brottsligheten i de kriminella entreprenörernas nätverk visas i tabell 9.

Tabell 9. Misstänkta brott redovisat på antal brott och genomsnittligt antal brott angivet i medelvärde. Uppdelat på kriminella entreprenörer, deras medmisstänkta och de medmisstänkta medmisstänkta. Antal individer i varje grupp anges inom parentes.

	Kriminella entreprenörer	Medmisstänkta	Medmisstänkta medmisstänkta
	(33 st)	(180 st)	(611 st)
Antal brott	659	4 732	37 949
Genomsnittligt antal	20	26	51

I misstänkeregistret utgör de kriminella entreprenörernas ekonomiska brott 50,7 procent av brotten de misstänks för. De ekonomiska brotten innefattar skattebrott, bokföringsbrott, brott mot borgenär, bedrägeri, förfalskning och liknande. Bland de medmisstänkta brott var 40,6 procent ekonomiska brott. De medmisstänkta medmisstänkta hade begått färre ekonomiska brott: endast 20,6 procent att döma av misstänkeregistret. Tabell 10 sammanfattar de brott som personerna i de kriminella entreprenörernas nätverk misstänks för.

En detaljerad analys av de kriminella entreprenörernas misstänkta brottslighet visar att deras vanligaste brott var olika typer av skattebrott. Den sortens brott utgjorde en tredjedel av de kriminella entreprenörernas totala misstänkta brottslighet. Därefter var det vanligt att de misstänktes för trafikbrott, bokföringsbrott/brott mot borgenär samt smuggling/narkotikabrott/brott mot alkohollagen. Dessa tre kategorier av brott stod för ytterligare en tredjedel av de kriminella entreprenörernas misstänkta brottslighet. Ovanliga brott bland de kriminella entreprenörerna var miljöbrott, sexualbrott, rån och förfalskningsbrott. Ungefär fyra procent av deras misstänkta brott var våldsbrott, vilket utgör 21 brott. Dessa våldsbrott var olika former av misshandel. Majoriteten av de misshandlade var män som var bekanta med den misstänkte.

Den vanligaste brottstypen bland de kriminella entreprenörernas medmisstänkta var bedrägeri och annan oredlighet som stod för 17 procent av deras misstänkta brott. Därefter var det vanligt att vara misstänkt för skattebrott och smuggling/narkotikabrott/brott mot al-

kohollagen. De två brottstyperna utgjorde ungefär 14 procent vardera av de medmisstänkta brott. Bland de medmisstänkta var det ovanligt att ha begått miljöbrott, sexualbrott och rån.

De medmisstänkta brott utgjordes främst av trafikbrott, att döma av misstankeregistret. Därefter var brottstypen snatteri, stöld och inbrott vanligast. Det följdes av bedrägeri och annan oredlighet samt av smuggling/narkotikabrott/brott mot alkohollagen. En sammanställning av brottstyperna i de kriminella entreprenörernas nätverk återfinns i tabell 10.

Tabell 10. Misstänkta brott i de kriminella entreprenörernas nätverk uppdelat på ekonomiska respektive andra typer av brott samt redovisat efter olika brottstyper. Uppdelat på de kriminella entreprenörerna, deras medmisstänkta och de medmisstänkta medmisstänkta. Procent. Avrundat till en decimal.

Brottstyp	Kriminella entreprenörer	Medmisstänkta	Medmisstänkta medmisstänkta
Ekonomiska brott	50,7	40,6	20,6
Skattebrott	34,1	14,3	3,8
Bedrägeri och oredlighet ¹³	5	17,4	13,2
Förfalskningsbrott	0,5	2,3	2,0
Bokföringsbrott/brott mot borgenär m.m.	11,1	6,6	1,6
Andra typer av brott	49,4	59,5	79,5
Våldsbrott	3,8	5,2	4,3
Sexualbrott	0,3	0,2	0,3
Hot-, kränkings- och frihetsbrott	4,4	7,7	7
Fordonsbrott ¹⁴	0,8	1,6	4,2
Snatteri, stöld och inbrott	5,6	8,7	14,3
Rån	0,3	0,3	1,3
Skadegörelse (inkl. allmänfarliga brott)	2,6	1,8	2,6
Brott mot staten ¹⁵	3,5	3,9	5,1
Miljöbrott	-	0,1	0,2
Trafikbrott ¹⁶	14,4	11,1	20,2
Smuggling/narkotika/dopning/alkohol	10,8	13,7	13,1
Övriga brott	2,9	5,2	6,9

¹³ Med oredlighet menas: häleri, utpressning och ocker.

¹⁴ Fordonsbrott inkluderar: fullbordat biltillgrepp, försök till biltillgrepp och tillgrepp av cykel.

¹⁵ Brott mot staten inkluderar: våldsamt motstånd, våld/hot mot tjänsteman, osann utsaga och ohörsamhet mot ordningsmakt.

¹⁶ Trafikbrotten inkluderar: (grovt) olovlig körning, (grovt) rattfylleri, grov vårdslöshet i trafik och smitning.

Jämförelse

Sammanlagt finns det 1 413 stycken individer i fixarnas och de kriminella entreprenörernas nätverk. Det är 297 personer som förekommer i båda nätverken. Beräkningar visar att vare sig fixarna eller de kriminella entreprenörerna förekommer särskilt ofta i den andres nätverk. Flödet av personer mellan de två nätverken sker i huvudsak bland de medmisstänkta till fixarna och de kriminella entreprenörerna.

Trots att det är ett stort utbyte av personer mellan nätverken och trots att många är med i bägge finns det en del skillnader mellan fixarnas och de kriminella entreprenörernas nätverk. Det är emellertid svårt att uttala sig entydigt om de två nätverken. De 11 fixarna och de 33 kriminella entreprenörerna skiljer sig något från sina respektive medmisstänkta och sina medmisstänkta medmisstänkta. Därför är det meningsfullt att skilja på fixarna och de kriminella entreprenörerna liksom på deras två nätverk. De mest framträdande skillnaderna mellan fixarna och de kriminella entreprenörerna presenteras i tabell 11.

Tabell 11. Jämförelse mellan de 11 fixarna och de 33 kriminella entreprenörerna. Antal individer i varje grupp anges inom parentes.

Fixare (11 st)	Kriminella entreprenörer (33 st)
Större nätverk (884 st)	Mindre nätverk (791 st)
Äldre (födelseår 1957)	Yngre (födelseår 1962)
Deltar ofta i brott med andra (61 %)	Deltar inte lika ofta i brott med andra (32 %)
Fler medmisstänkta (13,5 st i snitt)	Färre medmisstänkta (9 st i snitt)
Kortare tid med samma medmisstänkt (1–2 år)	Längre tid med samma medmisstänkt (1–3 år)
Misstänkta för färre brott (17 st i snitt)	Misstänkta för fler brott (20 st i snitt)
Fler ekonomiska brott (77 %)	Färre ekonomiska brott (51 %)
Fler bedrägerier och oredlighet (32,1 %)	Färre bedrägerier och oredlighet (5 %)
Fler förfalskningsbrott (7,9 %)	Färre förfalskningsbrott (0,5 %)
Färre trafikbrott (3,7 %)	Fler trafikbrott (14,4 %)
Färre smugglings/narkotikabrott /brott mot alkohollagen (3,7 %)	Fler smugglings/narkotikabrott /brott mot alkohollagen (10,8 %)

I tabell 12 jämförs i stället fixarnas nätverk med de kriminella entreprenörernas nätverk men de 11 fixarna och de 33 kriminella entreprenörerna inkluderas inte i jämförelsen.

Tabell 12. Jämförelse mellan fixarnas nätverk och de kriminella entreprenörernas nätverk. Exklusive de 11 fixarna och de 33 kriminella entreprenörerna. När det anges två siffror inom en parentes avser den första siffran de medmisstänkta och den andra siffran de medmisstänkta medmisstänkta.

Fixarnas nätverk	Kriminella entreprenörernas nätverk
Fler personer (884 st) Något fler kvinnor (6/13 %) Deltar inte lika ofta i brott med andra (27/27 %) Fler medmisstänkta (14/17 st i snitt) Behåller medmisstänkta längre tid Misstänkta för fler brott (38/93 st i snitt) snitt) Färre ekonomiska brott bland de medmisstänkta (32/22 %) Fler trafikbrott (18/22 %) Mycket få våldsbrott (4/3 %)	Färre personer (791 st) Färre kvinnor (5/10 %) Deltar oftare i brott med andra (38/32 %) Färre medmisstänkta (11/14 st i snitt) Behåller medmisstänkta kortare tid Misstänkta för färre brott (26/51 st i snitt) Fler ekonomiska brott bland de medmisstänkta(41/21 %) Färre trafikbrott (11/20 %) Mycket få våldsbrott (5/4 %)

Analys och slutsatser

Fixarna har större nätverk än de kriminella entreprenörerna

Antalsmässigt fanns det fler personer i fixarnas nätverk än i de kriminella entreprenörernas: 895 personer respektive 824 personer. Nätverket bör dock betraktas utifrån hur många fixare och kriminella entreprenörer som analysen utgick ifrån. Fixarna var 11 stycken medan de kriminella entreprenörerna var 33 stycken. Det innebär att fixarna hade mer än tre gånger så stort nätverk som de kriminella entreprenörerna. Ett stort kontaktnät verkar vara en förutsättning för fixarnas brottslighet. De andra undersökningarna i denna rapport visar att fixaren vanligtvis är den som förmedlar tjänster, ordnar målvakter och är med vid starten av nya bolag. På så sätt expanderar fixarens kriminella nätverk konstant. Den kriminelle entreprenören har däremot ofta en legal verksamhet vid sidan av den kriminella verksamheten. Eftersom den kriminelle entreprenören ofta blandar vit och svart verksamhet behöver han inte ett lika stort kriminellt nätverk som fixaren. Fixaren sysslar nämligen främst med illegal verksamhet.

Mansdominerade nätverk

Alla kriminella entreprenörer var män medan det fanns två stycken kvinnor bland fixarna. Att det var så få kvinnor kan förstås utifrån att byggbranschen är en mansdominerad sektor som präglas av en machokultur (SOU 2002:115 s.335). De andra undersökningarna i rapporten visar också att försörjningsansvaret ses som en manlig plikt, vilket delvis används som en ursäkt för att rättfärdiga den egna eko-

nomiska brottsligheten. Att det trots detta finns två kvinnor bland de elva fixarna är således förvånande. Dessa två har dessutom blivit fixare på två helt olika vis vilket visar att det finns flera sätt för kvinnor att ta sig in i den mansdominerade ekonomiska brottsligheten inom byggbranschen. Fixarna är emellertid inte så bundna till byggbranschen som de kriminella entreprenörerna. Det kan vara ett sätt att förstå varför de två kvinnorna har kunnat etablera sig som fixare.

Både fixarna och de kriminella entreprenörerna väljer emellertid nästan uteslutande att begå brott med män. Att män i stort sett alltid väljer att begå brott med andra män har visats i flera svenska studier om tonåringars brottslighet. Även kvinnor väljer ofta att begå brott med personer av samma kön men det är också vanligt att de i mer än hälften av fallen begår brott med män (Sarnecki, 2004 s. 40f.; Pettersson, 2002, s. 155).

I båda nätverken är andelen kvinnor högre bland de medmisstänkta medmisstänkta, minst var tionde medmisstänkt är kvinna. Antalet kvinnor är emellertid fortfarande lägre än bland samtliga personer som misstänks för brott under ett år i Sverige. Av dem som misstänktes för brott år 2005 utgjorde kvinnorna 20 procent (Brå, 2007c). En svensk studie av skattebrottslingar tyder på att skattebrottslighet är en särskilt mansdominerad brottstyp. Det förklaras med att få kvinnor är egna företagare, vilket skulle möjliggöra skattebrottslighet (Brå, 2003:3 s. 18). Många av brotten som fixarna och de kriminella entreprenörerna misstänktes för var just skattebrott, och det ökar ytterligare förståelsen för varför få kvinnor återfinns i materialet.

Äldre brottslingar

Personerna i fixarnas nätverk var i genomsnitt 42 år (år 2005) medan genomsnittsåldern för de misstänkta i de kriminella entreprenörernas nätverk var 41 år. Om man utgår från att misstankeregistret återspeglar den verkliga brottsligheten betyder det att dessa brottslingar är mycket äldre än personer som sysslar med andra former av brott. De flesta människor som begår brott debuterar i de tidiga tonåren. Brottsligheten kulminerar i mitten av tonåren för att därefter minska (Gottfredson och Hirschi, 1990; Wikström, 1991). Det finns flera studier som i likhet med den här visar att ekonomiska brottslingar vanligtvis begår sina brott i 40-årsåldern. Ofta är de yngsta personerna 30 år då de begår sina ekonomiska brott (Brå, 1996:5; Brå, 2003:3; Weisburd m.fl., 1991). Sannolikt beror den högre åldern på att ekonomisk brottslighet är en mer avancerad brottstyp än många andra. Brotten begås också inom en näringsverksamhet. Det innebär att det är få yngre människor som har möjlighet att begå denna typ av brott (jfr Brå, 2003:3, s. 19).

I nätverksanalysen var fixarna i genomsnitt fem år äldre än de kriminella entreprenörerna. Fixarna var 48 år (år 2005) medan de krimi-

nella entreprenörerna var 43 år. Ålderskillnaderna kan förklaras av att fixarna i större utsträckning ägnar sig åt ekonomiska brott än de kriminella entreprenörerna. Åldern på de misstänkta minskar längre ut i nätverken. Det hänger sannolikt också ihop med att de ekonomiska brotten minskar och ersätts av mer traditionella brott som yngre personer har större möjligheter att begå. Åldern uppdelat på män och kvinnor var lika i de två nätverken, männen var i medeltal fyra år äldre än kvinnorna. I det fallet är de misstänkta i denna studie påfallande lika andra typer av brottslingar. Resultaten från en svensk ungdomsstudie visar exempelvis att pojkar kulminerar i sin brottslighet fyra eller fem år senare än flickor (Sarnecki, 2003, s. 276f.).

Medbrottslingar är en förutsättning för den organiserade handeln

Fixarna misstänks ofta ha deltagit i brott tillsammans med en medmisstänkt. Det är inte alls lika vanligt bland de kriminella entreprenörerna men även de misstänks ha deltagit i brott tillsammans med andra i en tredjedel av fallen. Längre ut i de två nätverken är det inte lika vanligt att vara misstänkt för brott med någon annan. Eftersom studien är inriktad på den organiserade handeln med svart arbetskraft inom byggbranschen är det inte förvånande att många brott begås med medmisstänkta. Att ha en medbrottsling är en förutsättning för att kunna begå denna typ av brott. Det är inte bara nätverksanalysen som pekar på det utan det framgår även av de andra studierna i denna rapport. En annan typ av organiserad, illegal handel som kräver medbrottslingar är organiserad narkotikabrottslighet. En studie av misstänkta narkotikabrottslingar i Sverige visar att de deltar i brott tillsammans med andra i ungefär samma utsträckning som de misstänkta i den här studien (Brå, 2005:11, s. 109). Fixarna utmärker sig emellertid. Sammanlagt deltar de i brott med en medmisstänkt i 61 procent av fallen, vilket är mycket mer än någon annan grupp i den här studien eller i undersökningen om narkotikabrottslingarna. Fixarna har i genomsnitt 13,5 medmisstänkta och således fler än de kriminella entreprenörerna som har 9 stycken. Fixarnas medmisstänkta och deras medmisstänkta har i medeltal också några fler medbrottslingar enligt registret än personerna i de kriminella entreprenörernas nätverk. Skillnaderna är inte förvånande eftersom fixarnas verksamhet i huvudsak är kriminell medan de kriminella entreprenörerna också till stor utsträckning är inblandade i legal verksamhet.

Stabilare nätverk i kärnan

Att de kriminella entreprenörerna i genomsnitt har färre medmisstänkta än fixarna kan också förklaras av att de behåller sina medmisstänkta en längre tid. De kriminella entreprenörerna misstänks oftast för brott med samma medmisstänkta i ett år men i hälften av fallen

finns de med i registret med samma person i två eller tre år. Bland fixarna är det vanligast att misstänkas för brott med samma medmisstänkta i ett eller två år. Ingen av fixarna misstänktes för brott med samma medmisstänkta så länge som tre år. Intervjuerna som redovisas i den här rapporten pekar på att byggbranschen i stor utsträckning baserar sig på långsiktiga kontakter. Eftersom fixarna typiskt sätt inte är lika bundna till byggbranschen som de kriminella entreprenörerna behöver fixarnas kontakter inte vara långsiktiga. Däremot är det nödvändigt för fixarna att ha ett omfattande, kriminellt nätverk. Längre ut i båda nätverken misstänktes nästan alla personer bara ha begått brott med en och samma medmisstänkta i ett år. Nätverken med fixarna och de kriminella entreprenörerna är således mycket mer stabila i kärnan än längre ut. Eftersom andelen ekonomiska brott minskar längre ut i nätverken minskar också behovet både av att begå brott med en annan medbrottsling och av att behålla medbrottslingen en längre tid. Det fanns emellertid undantag med enstaka personer som misstänktes ha begått brott tillsammans under en längre tid än tre år.

Ekonomiska brott är vanligt

Fixarna är i större utsträckning registrerade som misstänkta för ekonomiska brott än de kriminella entreprenörerna. Det är emellertid så att alla individer i dessa grupper misstänks för ekonomiska brott i Ekobrottsmyndighetens förundersökningar; det är av den anledningen de har valts ut till nätverksanalysen.¹⁷ Att döma av misstankeregistret verkar de kriminella entreprenörerna inte vara lika specialiserade på ekonomiska brott som fixarna. De andra studierna i den här rapporten visar att fixarnas verksamhet kännetecknas av att de är experter på ekonomisk brottslighet. De skiljer sig från de kriminella entreprenörerna som oftare har legala inkomster vid sidan av de kriminella. Fixarna och de kriminella entreprenörerna förefaller inte heller alltid begå samma typ av ekonomiska brott (se stycket längre fram om Olika typer av brott). Längre ut i nätverken minskar andelen ekonomiska brott, och andra mer traditionella brott som snatteri, trafikbrott och narkotikabrott ökar. Trots det är andelen ekonomiska brott fortfarande relativt hög även i utkanten av de studerade nätverken.

Våldsbrott är inte särskilt vanligt

Det är inte särskilt vanligt att fixarna eller de kriminella entreprenörerna misstänks för våldsbrott. I intervjuerna som redovisas i den här rapporten beskriver intervjupersonerna att det inte är acceptabelt att "tjalla" på varandra. Lojalitet och tystnad premieras inom branschen. Sannolikt gör det att få fall av våldsbrott rapporteras till polisen. När människor är nära bekanta med en gärningsperson och brottet är

¹⁷ Detta beskrivs något mer utförligt under rubriken Datamaterial och urval på s. 18.

lindrigt samt begås på en privat plats anmäls det sällan till polisen (Brå, 2001, s. 62). Sannolikt är det just sådana fall av våldsbrott som förekommer i branschen. Att döma av intervjuerna i den här rapporten är det få som personligen har utsatts för våldsbrott men det finns en föreställning om att det är vanligt. Dessa föreställningar kan i vissa fall styra människors ageranden. Utifrån de genomförda studierna är det emellertid inte möjligt att bedöma hur vanligt förekommande det är med våld. Med tanke på den låga anmälningsbenägenheten som kännetecknar våldsbrott går det inte heller att avgöra hur ofta fixarna och de kriminella entreprenörerna begår sådana brott. Även om både fixarna och de kriminella entreprenörerna kan anta rollen som torpeder och därmed begå våldsbrott förekommer de inte som misstänkta för denna typ av brottslighet i någon större utsträckning i misstankeregistret.

Fler brott längre ut i nätverken

Personerna i fixarnas nätverk är sammanlagt misstänkta för nästan dubbelt så många brott som personerna i de kriminella entreprenörernas nätverk. Fixarnätverket är således mycket mer brottsbenäget att döma av misstankeregistret. Det gäller även när beräkningarna görs på genomsnittligt antal brott per grupp. Den enda avvikelser som förekommer är mellan de 11 fixarna och de 33 kriminella entreprenörerna. En jämförelse mellan dessa två grupper visar att de kriminella entreprenörerna i medeltal är misstänkta för något fler brott än fixarna. Förundersökningarna och intervjuerna i den här rapporten indikerar att fixarna ofta är svåra att komma åt i olika utredningar. Det är främst genom telefonavlyssningar som de går att upptäcka. Det framstår därför inte som särskilt konstigt att de inte finns med i misstankeregistret i samma utsträckning som de kriminella entreprenörerna. Fixarna är yrkeskriminella som bland annat arbetar med att knyta målvakter till bolag. Därför går det att anta att många i fixarnas nätverk är kriminella, fler än i de kriminella entreprenörernas nätverk. Det kan vara ett sätt att förstå den omfattande brottsligheten i fixarnas nätverk.

Olika typer av brott

En jämförelse mellan fixarna och de kriminella entreprenörerna tyder på att det finns en del skillnader mellan vilka typer av brott som är vanligast i de två grupperna. I tabell 13 finns en mer detaljerad beskrivning av deras brott. Sammanställningen i tabellen visar att den allra vanligaste misstänkta brottstypen bland fixarna var bedrägeri och oredlighet. Dessutom var ungefär åtta procent av fixarnas misstänkta brott förfalskningsbrott. För de kriminella entreprenörerna var det ovanligt att vara misstänkt för sådana brottstyper. Bedrägeri och förfalskningar förefaller vara fixarnas specialitet.

När det gäller skattebrott var det nästan lika vanligt förekommande bland både fixarna och de kriminella entreprenörerna. Skattebrott stod för en mycket stor andel av brotten. Bokföringsbrott och liknande brott var också nästan lika vanligt i de båda grupperna. De kriminella entreprenörerna var i ganska stor utsträckning misstänkta för trafikbrott liksom smuggling/narkotikabrott/brott mot alkohollagen. Det är två brottstyper som fixarna inte verkar ägna sig åt, att döma av misstankeregistret. Dessa två brottstyper kan betraktas som mer "traditionella" brott. Det är vanliga brott som för det mesta inte kräver någon särskild utbildning eller specialisering. Resultaten ger ett intryck av att de kriminella entreprenörerna är mer inriktade på sådana brott än fixarna.

Tabell 13. Misstänkta brott bland fixarna och de kriminella entreprenörerna redovisat på olika brottstyper. Procent. Avrundat till en decimal.

Brottstyp	Fixare	Kriminella entreprenörer
Våldsbrott	2,1	3,8
Sexualbrott	-	0,3
Hot-, kränkings- och frihetsbrott	5,8	4,4
Fordonsbrott ¹⁸	1,1	0,8
Snatteri, stöld och inbrott	3,7	5,6
Rån	-	0,3
Bedrägeri och oredlighet ¹⁹	32,1	5
Bokföringsbrott/brott mot borgenär m.m.	8,4	11,1
Skadegörelse (inkl. allmänfarliga brott)	0,5	2,6
Förfalskningsbrott	7,9	0,5
Brott mot staten ²⁰	1,1	3,5
Skattebrott	28,9	34,1
Miljöbrott	-	-
Trafikbrott ²¹	3,7	14,4
Smuggling/narkotika/dopning/alkohol	3,7	10,8
Övriga brott	1,1	2,9
Totalt	100 %	100 %

¹⁸ Fordonsbrott inkluderar: fullbordat biltillgrepp, försök till biltillgrepp och tillgrepp av cykel.

¹⁹ Med oredlighet menas: häleri, utpressning och ocker.

²⁰ Brott mot staten inkluderar: våldsamt motstånd, våld/hot mot tjänsteman, osann utsaga och ohörsamhet mot ordningsmakt.

²¹ Trafikbrotten inkluderar: (grov) olovlig körning, (grovt) rattfylleri, grov vårdslöshet i trafik och smitning.

Sammanfattning: Nätverksanalysen av fixare och kriminella entreprenörer

Nätverksanalysen har fokuserat på två centrala roller inom organiserad handel med svart arbetskraft i byggbranschen: fixarna och de kriminella entreprenörerna. De har specialstuderats genom beräkningar av information från misstankeregistret.

Analysen visade att fixarnas och de kriminella entreprenörernas nätverk överlappar varandra till en viss del. Trots det finns det flera skillnader både mellan fixarna och mellan de kriminella entreprenörerna liksom mellan deras två nätverk.

Fixarnas nätverk är större än de kriminella entreprenörernas, dessutom misstänks personerna i fixarnas nätverk för mycket fler brott. Fixarna deltar oftare i brott med andra och har fler medmisstänkta än de kriminella entreprenörerna. Däremot misstänks de kriminella entreprenörerna ha hållit ihop med sina medmisstänkta en längre tid än fixarna. Fixarna verkar vara specialiserade på bedrägerier och förfalskningsbrott medan trafikbrott och smuggling/narkotikabrott/brott mot alkohollagen är vanligt bland de kriminella entreprenörerna.

Nätverken är väldigt mansdominerade och i genomsnitt mycket äldre än vanliga brottslingar. Både fixarna och de kriminella entreprenörerna är i 40-årsåldern. Nätverken är relativt stabila i kärnan. Många av fixarna och de kriminella entreprenörerna misstänks för brott med samma medbrottsling under en längre tid. Längre ut i nätverken byts medbrottslingarna oftare ut. Att ha en medbrottsling är en förutsättning för att kunna driva en organiserad handel med svart arbetskraft. Skattebrott är mycket vanligt i båda grupperna. Även längre ut i nätverken förekommer det ovanligt ofta att personer misstänks för skattebrott. Längre ut ökar också andelen brott som varje person misstänks för. Våldsbrott verkar däremot inte vara särskilt vanligt bland fixarna eller de kriminella entreprenörerna, att döma av misstankeregistret.

Historien om Danne Själv är bäste dräng

En dag får Danne inte kontakt med Leffe. Danne försöker om och om igen, utan framgång. Han frågar runt i den vida bekantskapskretsen. Han går till och med tillbaka till Leffes stamhak i Örnberg där Gunnar introducerade Danne och Leffe för varandra. Han förstår så småningom att Leffe "ligger lågt" i ett land med mer sol och lägre ölpriser än i Sverige.

Initialt blir Danne orolig, hur sjutton ska han kunna lösa den kris som han nu befinner sig i – utan tillgång till osanna fakturor blir det omöjligt att han-

tera svarta jobb till vita kunder som kräver fakturor. Men eftersom Danne nu har börjat få insyn i den typ av ekonomisk brottslighet som Leffe är proffs på tänker Danne att det kan ju inte vara helt omöjligt att lösa situationen själv.

För det första måste man ha ett bolag som kan ställa ut fakturor till Erix Byggservice. Ett bolag måste vara registrerat, ha styrelse och revisor. För det andra får man inte själv finnas med i några papper för då riskerar man att få myndigheterna på sig. Danne börjar bakifrån och börjar leta efter en person som kan fungera som företrädare för ett bolag och ta de stötar som kan komma senare om myndigheterna blir för intresserade. Leffe brukar kalla sådana personer för "målvakter".

Genom Gunnar får Danne kontakt med de snubbar som brukar hänga med Leffe på puben. Molle, är intresserad att mot ersättning agera "målvakt" i Dannes bolag. Molle är förtidspensionär, har redan stora skulder och är därför "immun" mot all indrivning från myndigheternas sida. Dessutom är han van att hålla sig undan och antyder till och med att han och Leffe brukar resa utomlands tillsammans då och då. Gunnar går i god för Molle och säger att han känner flera personer som har använt Molle utan problem.

Nästa steg är att registrera bolag och då berättar Molle att han känner en revisor som har så kallade lagerbolag som redan är registrerade och som man kan köpa rakt över disk. Med benäget ekonomiskt bistånd av Danne och Erik köper Molle ett lagerbolag och registrerar sig som vd och styrelseledamot. Molle ordnar också övriga ledamöter samt revisor.

Dannes och Eriks samarbete fortsätter i Erix Byggservice, men nu är det Danne själv som administrerar "fakturaservicen". De som jobbar på Erix Byggservice jobbar nu i allt större utsträckning både vitt och svart. Till detta kommer Dannes eget bygglag med en flexibel skara medarbetare som nästan uteslutande jobbar svart. Via egna och Eriks kontakter förhandlar sig Danne till sig egna byggjobb och ibland skrivs kontrakt nu direkt mellan kunderna och det nya bolag som Molle förestår.

Danne är nu ganska slipad. Han förekommer inte i några papper, förutom som anställd i Erix Byggservice. Han har ändå full kontroll över det bolag, som Molle formellt företräder. Genom bolaget kan olika byggjobb faktureras. Molle hämtar ut pengarna som ramlar in och Leffe fördelar dem mellan sig, Erik och arbetskraften. Ibland blir Danne kontaktad av andra företagare som behöver "hjälp" med fakturor, något som han löser utan problem. Det som ursprungligen var en (visserligen svart) handel med byggtjänster börjar mer och mer övergå till "ren" ekonomisk brottslighet.

Danne drar ett tungt lass för tillfället eftersom Erik räknar på ett stort anbud. Det är ett stort jobb och när Erik kalkylerat några dagar visar det sig att de kan behöva 20 svartgubbar som "underentreprenörer" åt de 13 man han har tänkt ha vitt på arbetsplatsen. Det finns mycket pengar att tjäna. Han lämnar in anbudet och sedan är det bara att rulla tummarna, eller?

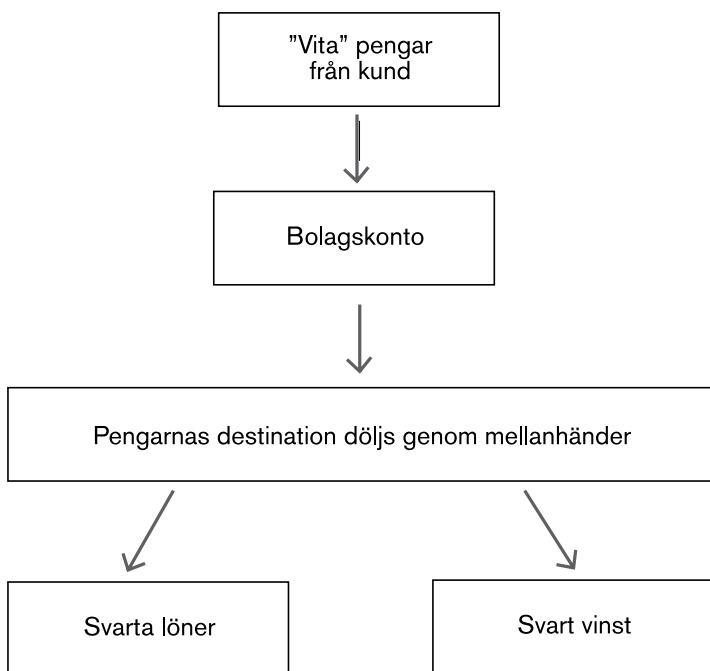
Penningmaskering – brottsverktyg och upplägg

I det tidigare kapitlet redogjordes det för de nätverk som utgår från de fixare och kriminella entreprenörer som har urskiljts i förundersökningarna. Mot bakgrund av denna analys, såväl som tidigare kapitel om branschvillkor, brottslighetens relation till den legala byggbranschen samt de roller som är centrala i den organiserade handeln med svart arbetskraft riktas fokus i detta kapitel mot hur själva brottsligheten ser ut. Nedan beskrivs brottsuppläggen samt de verktyg som används för att möjliggöra brotten.

Penningmaskering

De kriminella entreprenörernas kunder, som befinner sig i den vita ekonomin, betalar för de utförda tjänsterna mot faktura. Detta är ett problem för den entreprenör som vill undvika att betala skatt då betalningen lätt kan spåras av Skatteverket, exempelvis vid en revision, eller annan kontroll. Den kriminella entreprenören behöver därför en metod för att föra ut dessa tillgångar från bolagskontot utan att det går att bevisa vart de tagit vägen och vem som har tagit del av dem. Det behövs helt enkelt en metod för att dölja pengarnas *destination*.

Figur 2. Grundläggande principskiss för penningmaskering – vita pengar blir svarta.

Begreppet penningmaskering introducerades först i rapporten *Fina Fasader med Fixade Fakturor* (Brå 2007:18) Tanken med att introducera detta begrepp var att skilja den här typen av skattebrott från penningtvätt, som syftar till att dölja det kriminella ursprunget i tillgångar som förvärvats genom brott (Leijonhufvud och Wennberg, 2004). Penningtvätt görs, typiskt sett, genom att investera kriminella eller svarta pengar i en legal verksamhet eller i ett värdefullt föremål. Att penningmaskeringen har kommit att förknippas med penningtvätt beror troligen främst på att båda verksamheterna ofta medför en hantering av större mängder kontanter och att de båda därmed avslöjas genom rapporter om ”misstänkt penningtvätt”. I det typiska fallet är emellertid kontanter målet²² med penningmaskeringen, medan kontanter typiskt sett är utgångspunkten för penningtvätt. Förekomsten av penningmaskering utesluter inte penningtvätt, tvärtom är det så att de svarta vinster som genereras som ett resultat av penningmaskeringen mycket väl kan komma att tvättas som nästa steg i brottsligheten. Exempelvis berättade en intervjuperson att den största delen av de svarta vinsterna återinvesteras i det egna byggföretaget.

Penningtvätt	Penningmaskering
Syftar till att dölja tillgångars ursprung.	Syftar till att dölja tillgångars destination.
Förutsätter att tillgångarna förvärvats genom brott.	Förutsätter inte att tillgångarna förvärvats genom brott.
Resulterar i "tvättade" pengar som kan användas i den legala ekonomin.	Resulterar i pengar vars ursprung ej kan förklaras. Penningmaskering skapar därmed ett behov av penningtvätt.

Tillgång till kontanter

En förutsättning för den typ av penningmaskering som beskrivs i rapporten är att gärningspersonerna har möjlighet att göra uttag av större mängder kontanter. I en av de förundersökningar som studerats beräknades värdet av de osanna fakturorna med god marginal överstiga ett hundra miljoner kronor. Eftersom stora kontantuttag kan generera en anmälan om misstänkt penningtvätt, något som väcker myndigheternas intresse, tas kontanter oftast ut i mindre summor. Om vi antar

²² Det bör emellertid påpekas att det inte kan uteslutas att pengar kan "maskeras" utan att omvandlas till kontanter, exempelvis genom transaktioner till bolag i andra länder.

att man tog ut pengar i poster om tjugofem tusen kronor (en vanlig summa i materialet) krävdes det, endast i denna härva inte mindre än fyra tusen uttagstillfällen. Det är också kontantuttag relaterade till svart arbetskraft som står för den största delen av penningtvättsanmälningarna (www.polisen.se). Normalt sett går man till banken om man vill ta ut pengar. Nackdelen med banker i dessa sammanhang är att de oftast är bra på att rapportera in misstänkta transaktioner. Banker har använts som utbetalare i enstaka fall i de undersökta förundersökningarna, i materialet är det betydligt vanligare att använda sig av olika växlingskontor för kontantuttag. En annan variant är att konkursbolaget säljer sin skuld till ett factoringbolag²³. Eftersom detta förändrar penningströmmen beskrivs detta som ett eget upplägg i slutet av kapitlet (se s. 109).

Sammanfattning – penningmaskering

Penningmaskering är processen med vilken tillgångar förs ut ur det legala systemet – vanligen genom omvandling till kontanter.

Kontantuttag är en förutsättning för den penningmaskering som beskrivs i rapporten, vanligen tas pengar ut från växlingskontor, men även factoringbolag kan användas – det gäller att inte väcka misstanke.

²³ Ett factoringbolag belånar eller köper fakturor; fordringsägaren säljer sin fordran till factoringbolaget för att, mot en avgift, snabbare få in pengar.

Verktyg för penningmaskering

Konkursbolaget

Konkursbolaget²⁴ är kanske det mest centrala verktyget i handeln med svart arbetskraft. Bolaget fyller flera funktioner i den illegala ekonomin, som alla syftar till att sprida olika dimridåer kring verksamheten. Konkursbolaget är ett bolag som kommer att gå i konkurs, vanligtvis inom ett år, utan att lämna någon bokföring efter sig. I och med avsaknaden av bokföring blir det mycket svårt att bedöma vad som egentligen har skett med bolaget, hur stora tillgångar det hade vid olika tillfällen och så vidare. Det går inte utan vidare att säga hur stora uttag som gjort ur bolaget eller hur stora utgifter bolaget har haft. De spår som konkursbolaget lämnar efter sig är ett tomt konkursbo med en målvakt som formell företrädare, det vill säga en person som säger sig vara helt ovetande om bolagets verksamhet. Dessutom förekommer fakturor från konkursbolaget i andra bolags bokföring.

Funktionen hos konkursbolag i handel med svart arbetskraft²⁵ kan sammanfattas enligt följande:

- Konkursbolaget döljer gärningspersonen
- Konkursbolaget medger uttag av obeskattade tillgångar

Att dölja den faktiska företrädaren

Den första funktionen hos konkursbolagen är att dölja verksamhetens faktiska företrädare, det vill säga de kriminella entreprenörer och fixare som ligger bakom brotten. Detta uppnås genom att konkursbolagen uteslutande företräds av en eller flera målvakter, det vill säga personer som i själva verket inte fattar några beslut angående bolagets affärer. I förundersökningarna är det mycket svårt att avgöra vilka personer som har agerat som någon typ av målvakt och vilka som har suttit i olika bolags styrelser med seriösa intentioner, bland annat eftersom bolagen ofta säljs i flera led. Även i de fall där det tydligt framkommer att personer har agerat som målvakter är det svårt att säga vad uppdraget egentligen har inneburit då alla målvakter har starka intressen av att ljuga, både för att rädda sig själva och för att skydda de faktiska företrädarna.

²⁴ Denna typ av bolag kallas ofta i utredningar för "fakturaskrivande bolag". Problemet med en sådan benämning är att den ger intrycket att den här typen av bolag endast används för att ställa ut osanna fakturor. Benämningen "fakturaskrivande bolag" används inte i denna rapport eftersom sådana bolag även kan användas till att fakturera kunder som står helt utanför brottsligheten.

²⁵ Illegala konkurser behöver inte nödvändigtvis vara kopplade till skattebrott, de kan också användas till andra brott, exempelvis borgenärsbrott.

Gemensamt för alla målvakter är att de agerar på någon annans uppdrag. Det som varierar är hur många uppgifter som ingår i uppdraget och hur självständigt målvakten sköter dessa. Vissa målvakter verkar inte känna till något om verksamheten och säger sig antingen ha blivit lurade eller övertalade att ”ställa upp” för en vän eller släkting. Dessa personer vet sällan mer om upplägget än att man har skrivit under ett papper. Andra målvakter ger intryck av att mer eller mindre leva på att företräda olika bolag. De har ofta kvalificerade uppdrag och jobbar mycket med att skriva fakturor, sköta korrespondens med myndigheter och så vidare. Dessa målvakter kan ibland gränsa till fixare i sitt agerande och kan själva se till att sälja bolagen vidare i rätt tid.

I en härva liknade målvaktens roll mycket den kriminelle entreprenörens, denne målvakt företrädde verksamheten mot många av kunderna och skötte även stora delar av arbetsledningen. För detta fick han en god svart månadslön av de verkliga företrädarna, vilkas identitet aldrig kom fram i utredningen. Ett liknande målvaktsupplägg förekommer även i en intervju med en kriminell entreprenör där denne beklagar sig över att hans målvakter inte skött verksamheten som det var tänkt utan helt struntat i att sköta arbetsledningen.

De tjänade 20 000 var i månaden. Bolaget funkade bra och det var deras rättmätiga lön de skulle ha. Meningen var att de skulle vara ute och jobba och se att det funkade på arbetsplatsen. Men det gav de fullständigt fan i. De bad ju sin kompis i stället.

Harald, kriminell entreprenör

I en telefonkonversation mellan en fixare och en kriminell entreprenör kommer det också tydligt fram att det är viktigt att målvakten sköter sig som han ska. Uppenbarligen har man problem med en målvakt som inte håller sig på sin kant, utan ständigt hör av sig angående uppdraget. Lösningen är att byta ut honom.

Kriminell entreprenör: Hörrudu, har du två styrelser till i morgon tror du?

Fixare: Jo men dom har jag ju haft i bilen hela tiden i väntan på att det skulle bli någonting.

Kriminell entreprenör: Ja, och i morgon blir det, ser du, då blir det.

Fixare: Det är viktigt att jag får bort den här fan, jag orkar inte ha sånt här jävla ringande hela tiden.

Kriminell entreprenör: Nej, va bra. Jag ska fixa det där.

Fixare: Jag ska ta det i morgon, tidigt som fan. Så att jag slipper ha dom.

Kriminell entreprenör: Nej, han ska bort, den där dåren.

Uttag av obeskattade tillgångar

Konkursbolagets andra funktion är att medge obeskattade uttag från verksamheten. I de allra flesta förundersökningar som har studerats har uttagen byggd på samma grundprincip: Kontanter tas ut från konkursbolagets konto och överlämnas sedan till en av de faktiska företrädarna. I förundersökningsmaterialet förekommer att de flesta uttag görs från växlingskontor, oftast i mindre poster mellan 10 000 och 25 000 kronor. Det förekommer även att uttagen görs i större belopp och på bankkontor. Uttagen kan göras av målvakten eller av någon annan person som genom fullmakt har tillgång till bolagskontot. Ofta är det ett tidsödande arbete som innebär att åka runt flera timmar till olika utbetalningskontor inför varje löneutbetalning. Undantaget från detta är om ett factoringbolag används för kontantuttag, då behöver inte konkursbolagets konto användas, se sidan 109.

I och med att ingen bokföring från konkursbolagen sparas är det svårt att i efterhand rekonstruera hur stora vinster som har funnits i bolaget eller vart de tagit vägen. Företrädarna för bolaget uppger vanligen (i de fall de erkänner att de haft något med verksamheten att göra) att skulderna i bolaget vida översteg intäkterna och att detta varit anledningen till konkursen. I flera härvor som har studerats har myndigheterna kunnat lokalisera delar av "bokföringen" hos någon av de faktiska företrädarna, dessa räkenskaper har då varit till stor hjälp i utredningen.

Fasadbolag

Fasadbolagen fungerar ofta som gränssnitt mellan den svarta och den vita ekonomin, de skiljer sig på flera sätt från konkursbolagen. För det första kan fasadbolagen vara långlivade och inte sällan väletablerade företag på byggmarknaden. Detta beror på att de inte behöver gå i konkurs eftersom deras bokföring kan vara helt i sin ordning. Den andra skillnaden är att fasadbolagens egenskaper är mer varierade än konkursbolagens. Det kan röra sig om allt från bolag som endast fuskar någon enstaka gång till bolag som mer eller mindre har ekobrott som kärnverksamhet. Den mest utstuderade typen av fasadbolag bedrivs som en del av samma organisation som konkursbolagen i en härva. Denna typ av bolag är inte i första hand byggföretag utan kan sägas ha två huvudsakliga funktioner:

- Att upprätthålla en fasad mot kunder och myndigheter
- Att ge den kriminelle entreprenören en legitim inkomstkälla

Motivet till att skjuta in ett bolag mellan konkursbolaget och den legala marknaden är i dessa fall att det då går att behålla ett och samma bolag i relationen med kunderna, något som ger ett mer seriöst intryck och bättre möjligheter att bygga långsiktiga kundrelationer. Gränsen mellan rena fasadbolag och "andra" fuskande bolag är

flytande. Något som kommer fram i flera förundersökningar är att många bolag som bokför osanna fakturor framstår som i grunden seriösa. Dessa bolag kan ha funnits under en lång tid och är ofta väletablerade på byggmarknaden. De befinner sig långt borta från målvakter och illegala konkurser.

Fasadbolagen kan använda de osanna fakturorna för att dölja kostnader för svart arbetskraft och för att ta ut vinst ur bolaget utan att redovisa eller skatta för detta. Det vanliga är en kombination av båda. Typiskt sett får arbetstagaren ungefär lika mycket i svart lön som han skulle ha fått efter skatt medan resten av pengarna går till den kriminelle entreprenören. I en förundersökning menar dock åklagaren att de osanna fakturorna endast användes till att undvika vinstskatt. Företaget som fuskade hade gått mycket bra under en längre period och ägaren ville ta ut en stor summa i vinst. Han drog sig emellertid för att göra detta med tanke på den stora summa han skulle få betala i skatt. När han fick kontakt med en fixare fick han hjälp att lösa detta med osanna fakturor.

Osanna fakturor

Den osanna fakturan används i de flesta förundersökningar som har studerats. Den osanna fakturan möjliggör obeskattade uttag ur fasadbolag utan att dessa behöver drivas i konkurs. Den osanna fakturan upprättas med ett konkursbolag som avsändare, men är ”osann” eftersom den inte motsvaras av någon prestation. Konkursbolaget har aldrig utfört något arbete åt fasadbolaget. Konkursbolaget har med andra ord inget verkligt krav på fasadbolaget som är mottagare av fakturan. Funktionen hos osanna fakturor är att maskera uttag ur bolag genom att ge ett sken av en legitim affär. I och med att fakturan betalas förs tillgångarna, utan att beskattas, över till konkursbolaget, varefter pengarna återförs till företrädare för det betalande bolaget.

Om konkursbolaget bedrivs som en separat verksamhet tar företrädarna för bolaget ut en provision för hanteringen. Uppgifter om hur stor denna avgift är har varit svåra att hitta i förundersökningarna, eftersom alla inblandade inför domstolen vill ge sken av att man inte har tjänat så mycket på brotten utan mest har utnyttjats av andra. Siffror mellan ”några procent” av fakturabeloppet till hela momsen har förekommit, både i förundersökningar och i intervjuer. Troligen varierar ersättningen också mycket från fall till fall.

En osann faktura, eller värdet av en osann faktura, kan också passera genom flera lager av bolag. Detta sker genom att ett fasadbolag i sin tur ställer ut en osann faktura till ett annat fasadbolag. Denna typ av upplägg har emellertid endast förekommit i en av förundersökningarna, något som kan bero på att det är ovanligt att göra på det viset *eller* att denna typ av upplägg sällan avslöjas ”hela vägen”.

En i förundersökningarna återkommande svårighet är att skilja osanna fakturor från ”riktiga” fakturor från konkursbolag. Flera åklagare har särskilt beskrivit denna svårighet i fall där ingen spaning eller teleavlyssning har förekommit. I bokföringen syns ingen skillnad, då båda transaktionerna lämnar exakt samma spår efter sig: en faktura från ett bolag som har gått i konkurs utan att lämna någon bokföring efter sig. I flera förundersökningar har det också kommit fram att de osanna fakturorna specificeras noga, så att de ser ut att avse de arbeten som verkligen har utförts av den svarta arbetskraften. Företrädaren för fasadbolaget kan då säga (till beställare, konkurrenter och myndigheter) att han hade ”otur” och råkade ut för en underentreprenör med svart arbetskraft. I en förundersökning framgår detta extra tydligt i ett förhör med en målvakt. Denne hade fått mycket specifika direktiv om utformningen av de osanna fakturor som beställdes av olika kriminella entreprenörer. Fakturorna skulle uppvisa vilket arbete som hade utförts, hur många personer som hade utfört arbetet, samt under vilken period arbetet skulle ha utförts.

Det finns också andra användningsområden för den osanna fakturan, exempelvis otillåtna lån eller skattebrott utan användning av svart arbetskraft:

Vi var ett nät av entreprenörer som hjälpte varandra. En del hade enorma vinster i sitt företag och ville bortfakturera det. Då skrev vi en faktura till dem på 150 000–200 000 och fick en slant för det. Och tvärtom: En hade förlust i sitt bolag, då lånade vi ut kapital till det företaget så att det skulle fortsätta, för vi gick ju bra ihop, vi räddade varandra hela tiden. I stället för att en skulle gå i konkurs och släppa sina gubbar så behövde han låna 200 000–300 000, så fick han det. Han fakturerade 200 000 till oss, en summa på mig, en summa där och där. Sedan när han fick tillbaka pengarna då fick vi ju tillbaka det, men då fakturerade vi aldrig, för han kunde inte visa alla sina pengar han fick in helt plötsligt. Utan jag fick mitt, den fick sitt och så. Och sedan var allting frid och fröjd.

Harald, kriminell entreprenör

En annan, mer ”oskyldig” användning av osanna fakturor kan vara att dölja tillgångar för den egna företagsledningen.

Om du hade väldigt mycket pengar på ditt distrikt och så ville du liksom inte flagga upp före årsskiftet med de här pengarna va, för bolaget skulle ju sno dem för dig då och du kanske behövde ha en buffert för du hade ett projekt som kunde gå åt helvete. Då kunde du lägga ut pengarna hos någon som du litade på över årsskiftet.

Josef, personalchef

Sammanfattning – verktyg för penningmaskering

Konkursbolaget. Används för att ta ut pengarna och dölja gärningsmännen, detta görs genom att anlita målvakter som företrädare för konkursbolagen.

Fasadbolaget. Används för att upprätthålla en seriös fasad mot kunder och myndigheter. Fasadbolaget kan fungera som en ren fasad, men också vara ett i grunden seriöst byggföretag med inslag av skattefusk.

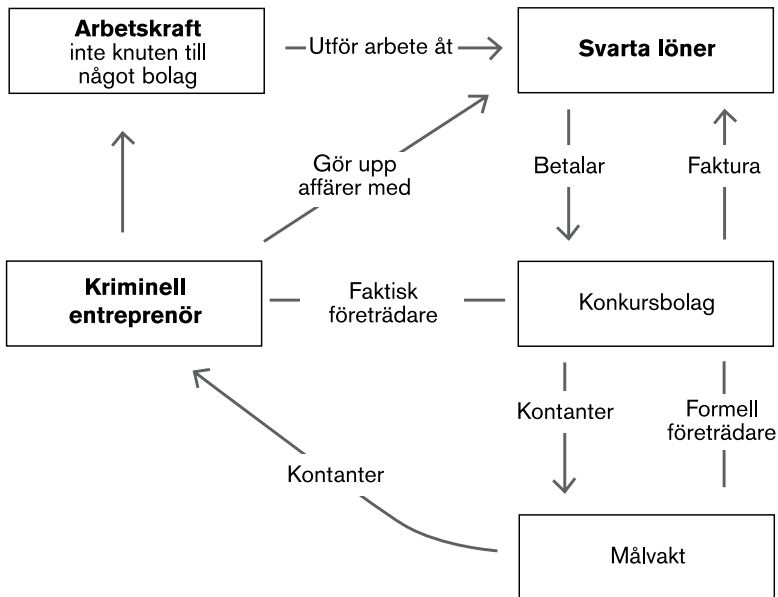
Den osanna fakturan. Används för att motivera att pengar flyttas från fasadbolaget till konkursbolaget där de kan tas ut i kontanter.

Upplägg för penningmaskering

Enkelt upplägg

Det enklaste upplägget för penningmaskering går ut på att konkursbolaget fakturerar kunderna direkt. Det krävs då inget arrangemang med osanna fakturor eftersom de svarta pengarna töms direkt ur konkursbolaget. Efter att kunderna har betalat fakturan tar målvakten (eller någon annan med tillgång till bolagskontot) ut pengarna och överlämnar dem i kontanter till den kriminella entreprenören. Denna transaktion kan ibland ske via en fixare som mellanhand. Den faktiske företrädaren, alltså den person som styr och planerar verksamheten, är den kriminella entreprenören som ser till att inte vara formellt bunden till konkursbolaget. För den kriminella entreprenören är den främsta nackdelen med detta arrangemang att denne måste byta bolag om han vill ha en långvarig relation till kunden, något som inte ger ett seriöst intryck.

Figur 3. Enkelt upplägg.

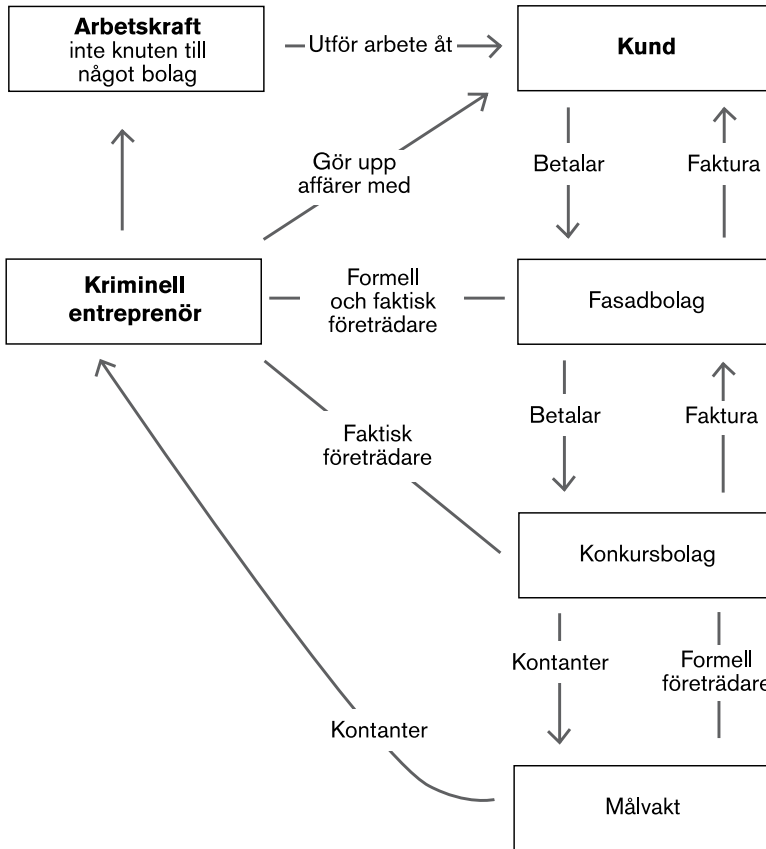
Upplägg med fasadbolag

Ett mer komplicerat upplägg för penningmaskering innefattar användandet av fasadbolag och osanna fakturor. Det går att urskilja två huvudsakliga varianter av detta upplägg. Det ena är då fasadbolaget och konkursbolaget företräds av samma person, eller personer. Den andra varianten är då konkursbolagen och fasadbolagen drivs helt separat.

Egenproducerade fakturor

Den första varianten av upplägg med fasadbolag genomförs på så sätt att den kriminella entreprenör som vill använda svart arbetskraft, själv startar konkursbolag med egna målvakter. Det är alltså samma personer som driver fasadbolaget som kontrollerar det konkursbolag som ställer ut de osanna fakturorna. Denna typ av fasadbolag kan i sin tur ställa ut osanna fakturor till andra fasadbolag. Handeln med osanna fakturor kan därmed bli en egen vinstdrivande affärsverksamhet som är separerad från byggandet.

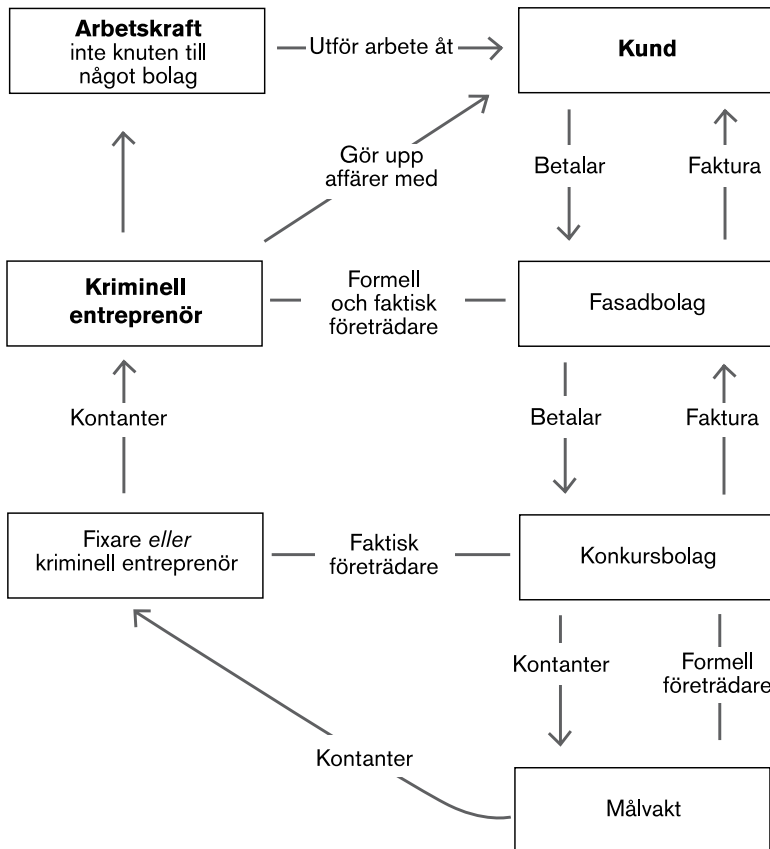
Figur 4. Egenproducerade fakturor.

Beställda fakturor

Den andra varianten av upplägg med fasadbolag genomförs genom att den kriminella entreprenör som vill ha svarta pengar, ”köper” osanna fakturor från någon som har kontroll över ett konkursbolag. Den kriminella entreprenören behöver då inte göra några egna arrangemang. I stället beställer den kriminella entreprenören, ofta genom mellanhänder, fakturor från ett externt bolag som tillhandahåller denna ”tjänst”. Genom sitt företag betalar sedan den kriminella entreprenören den beställda osanna fakturan från bolagets konto och bokför den som en utgift. Därefter får entreprenören tillbaka de till konkursbolaget betalda pengarna i kontanter från konkursbolagets företrädare. Denna tjänst kostar givetvis en del pengar, och den kriminella entreprenören betalar vanligtvis en procent av fakturabeloppet i avgift. Det bör påpekas att detta upplägg inte behöver vara omfattande hos det bolag som bokför den osanna fakturan. Poängen med upplägget är att det är nästintill omöjligt att i efterhand avgöra vilken personal som har utfört arbetet.

Figur 5. Beställda fakturor.

Härvan - verkligheten

Sedan har vi de här problembarnen som driver lite av varje. De har sju, åtta gubbar som de hyr ut svart. Men på pappret ger de sken av att det har 40. Man har en liten svart verksamhet samtidigt som man har en större del som bara är osanna fakturor till höger och vänster. Och då får man [myndigheterna] problemet att få fram vad som är riktiga jobb, om än svart, och var finns det ingen substans alls. De kan både ha vitt, och svart och fakturaskrivning. Eller svart och fakturaskrivning. Eller vitt och fakturaskrivning. Det finns alla varianter.

Mathias, revisor Skatteverket

Den vanligaste härvan i förundersökningarna förefaller vara blandningar av de tidigare nämnda uppläggen. Det vill säga att några personer tillsammans kontrollerar både fasadbolag och konkursbolag. Dessa personer erbjuder sedan *både* svart arbetskraft *och* osanna fakturor till andra entreprenörer. Vilket bolag som används till fakture-

ring, ”riktig” eller osann, beror på vilken typ av kund man har att göra med och hur bolagen för tillfället ligger till. Detta framgår till exempel i följande citat från en telefonavlyssning:

Kriminell entreprenör 1: Han [kunden] vill att alla jobb ska gå genom oss, att vi ska bestämma vem som ska vara där och jobba, vi kan ju ta dit vem vi vill. Förstår du?!

Kriminell entreprenör 2: Vi kan tjäna hur mycket pengar som helst!

Kriminell entreprenör 1: Han säger att ”jag vill att du tar det här nu, jag vill att det är du som ska ta det här nu.”(...) ”Säg vilken firma som ska hit och jobba så blir det så”, säger han.

Kriminell entreprenör 2: Har vi någon?

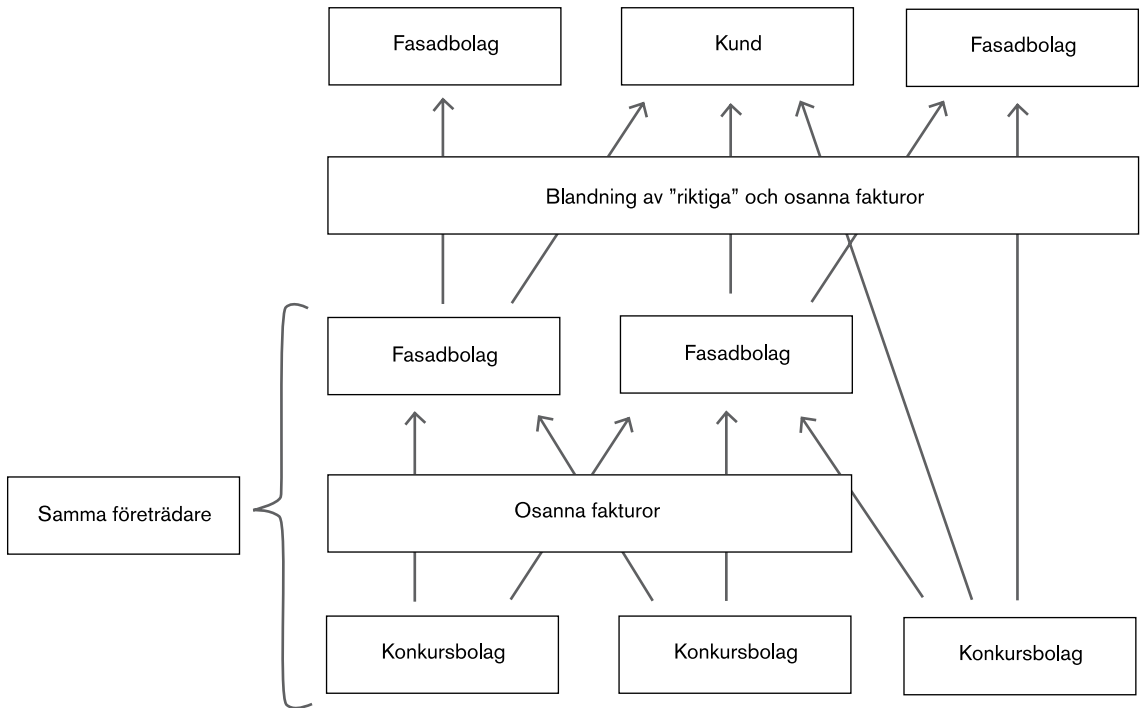
Kriminell entreprenör 1: Nej men det är ju det vi måste fixa. Förstår du, vi kan ha hur mycket stålar som helst här. Jag tror inte att vi ens fattar. Sen sa han: ”Och du förresten, här finns det en jävligt rymlig budget. Jag har mycket pengar över i budgeten. Dels kan du ta bra betalt, dels kan du göra nåt roligt efteråt.” Han menade att jag skulle fakturera och sen så kunde vi dela på fakturan, hajar du?

Följande citat kommer från en annan telefonavlyssning där två kriminella entreprenörer diskuterar hur de ska använda olika bolag. Det framgår tydligt hur man medvetet använder olika bolag för olika kunder samt att man är mån om att inte driva konkursbolaget i botten på en gång.

Man skulle lägga upp en strategi där vet du. Seriösa kunder som det inte går att trixa med, de är min stora [grej]. Men mina knegare som springer runt och tar egna jobb och som går genom mig, det kan vi ju ta på det nya [bolaget], om man fixar alla avtal och alltihop. Men däremot, du har ju säkert några [kunder] som inte går att byta från höger till vänster, då är det ju bra att ha två. För även om man skickar över pengar från bolag 1 till det nya också emellanåt. Kruxet är ju att det inte bara ska hålla i 3 månader för då kan man få någon jävla koll på sig.

Citat från telefonavlyssning

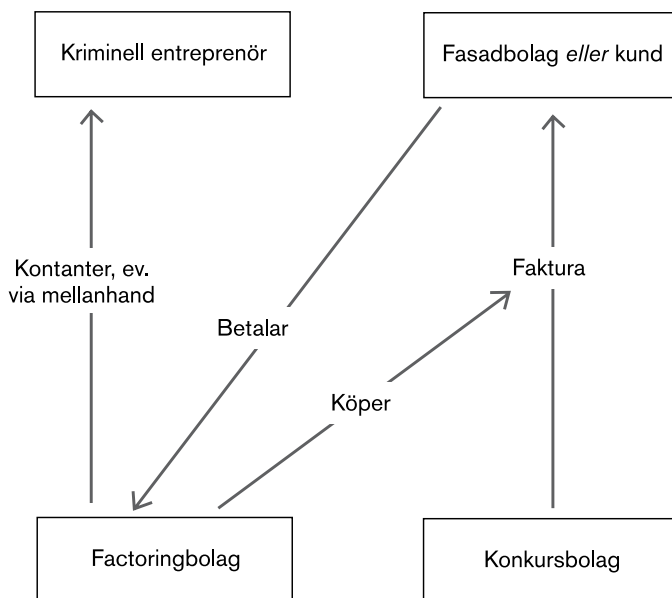
Figur 6. "Typisk" härva.

Falsk factoring

Användandet av factoringbolag är inte ett egentligt "upplägg", utan en metod för kontantuttag som kan användas i alla de ovan beskrivna uppläggen. Att det ändå beskrivs beror på att förfarandet förändrar pengarnas väg mot den svarta ekonomin, då konkursbolagets konto aldrig behöver användas. Det hela går till så att konkursbolaget "säljer" sin faktura till factoringbolaget som sedan betalar ut pengar direkt i kontanter. Dessa kontanter ska "på pappret" gå till konkursbolaget, men hamnar i stället hos den kriminella entreprenören. Factoringbolaget fyller därmed fler funktioner än att bara betala ut kontanter: Om en kriminell entreprenör med ett fasadbolag samarbetar med ett oseriöst factoringbolag minskar hans behov av att kontrollera konkursbolag och målvakter.

Figur 7. Falsk factoring.

Sammanfattning – upplägg

Enkelt upplägg. Kunden faktureras direkt från fasadbolaget

Egenproducerade fakturor. Kunden faktureras från ett fasadbolag, företrädarna för detta har kontroll över egna konkursbolag

Beställda fakturor. Kunden faktureras från ett fasadbolag, företrädarna för detta beställer penningmaskering som en tjänst av någon som har kontroll över konkursbolag

Härvan. Ofta en blandning av olika upplägg

Falsk factoring. Pengarna behöver aldrig passera konkursbolaget eftersom fakturan säljs till ett factoringbolag som betalar ut kontanter direkt

Historien om Danne Muta och kör

Veckan innan beslut ska fattas om vem som ska få entreprenaden ringer platschefen som begärt in förfrågningsunderlaget och undrar om Erik är intresserad av några inledande förhandlingar.

– Ni ligger väldigt bra till, säger platschefen. Vi har kollat referenser, och vi vet att ni gör ett bra jobb. Det är bara några frågetecken som behöver rätas ut, kan vi ses på onsdag kväll på Röde riddaren?

Erik träffar platschefen på Röde riddaren. Platschefen beställer en parasolldrink och förklarar att han och hustrun var i Thailand förra året och då fick han smak för landets kultur. Han berättar en hel del intressanta saker om Thailand och det framskymtar att familjen gärna skulle åka igen om det hade funnits utrymme, rent ekonomiskt alltså. Erik har varit med länge och är inte dummare än att han förstår vad som förväntas. Han ställer lite frågor om vart de hade tänkt resa och hur länge. Erik antyder att han känner på sig att det kommer att bli en resa till Thailand och platschefen kontrar med att han ser fram emot att göra affärer med Erix Byggzervice.

Erik ringer till Danne för att kolla om mutan är ok. Det är ett beslut som måste fattas snabbt eftersom något annat företag kan hinna före. Danne och Erik resonerar huruvida det är värt pengarna. I sammanhanget utgör två biljetter till Puhket ingen kostnad. Nästa dag gör Molle ett uttag från "bolaget", och Danne åker förbi platschefens kontor och lämnar några "kompletterande uppgifter" med anledning av anbudet. Han ska hälsa från Erik. Som ett brev på posten får Erix Byggzervice anbudet.

– För att vinna måste man våga, säger Danne när de firar med varsin parasolldrink på puben, som en diskret hälsning till deras Thailandresenär.

Otillåten påverkan

”Otillåten påverkan” är ett samlingsbegrepp som omfattar olika kvalificerade otillåtna påverkansformer (Brå 2007a). Med otillåten påverkan avses

- trakasserier, till exempel kränkning, ofredande eller subtila hot
- hot, till exempel utpressning eller andra direkta straffbara påtryckningar som hot om våld
- fysiskt våld mot person eller egendom
- korruption i form av otillbörliga erbjudanden av olika slag.

I den här rapporten har studiet av den otillåtna påverkan i byggbranschen begränsats till tre element som är framträdande i forskningsmaterialet: motiv till otillåten påverkan, form för otillåten påverkan och konsekvens av otillåten påverkan. Det är viktigt att påpeka att denna studie, som är kvalitativ, inte ger någon möjlighet att avgöra hur vanlig otillåten påverkan är inom byggbranschen. De personer som har intervjuats har valts ut för att de har särskild kunskap om svart arbete och därmed förmodligen lever närmare den kriminella ekonomins verklighet än andra personer inom byggbranschen. Detsamma gäller förundersökningarna, som ger information om förhållanden inom framför allt den kriminella sfären.

Motiv för otillåten påverkan

Att få uppdrag

Bland de motiv till otillåten påverkan som vi hittat är det vanligaste att någon vill ha ett visst uppdrag och av den anledningen utövar otillåten påverkan mot en annan person. Den person som blir utsatt för den otillåtna påverkan befinner sig ofta i någon form av beställarposition, det vill säga ansvarar för vilken underentreprenör eller leverantör som byggföretaget ska anlita. Detta framgår tydligt i telefonavlyssningarna där det främsta motivet för den otillåtna påverkan är att få uppdrag.

Därmed gäller det att hålla sig särskilt väl med kunden. Flera intervjuade byggföretagare menar att otillåten påverkan emellanåt är ett svar på kundens förväntningar. Mellan vissa kunder och anbudsgivare finns en underliggande kommunikation och outtalad förståelse för att den typen av socialt smörjmedel är accepterad. Man befinner sig i samma kultur, talar samma språk och följer samma regler.

Jag kan ta ett exempel, jag bjöd ett helt gäng ner till Kanarieöarna, och där gick inköpschefen bara och pekade i taxfreebutiken, ”det där ska jag ha,

och det, och det". Och jag fick ju bara betala. Det är man tvungen att göra för att få jobben och så funkar det. Det är precis som systembolagshärvan. Det är hela mentaliteten och inställningen. Det fungerar så enkelt att om du har räknat på ett jobb, du lämnar in anbudet sent, då får du indikationer från kalkylatorn om hur du ligger till. Han säger aldrig några exakta summor utan han pratar i hundratusental. Och då får du lägga dig där så att du är med på förhandlingsbordet. Sen när man kommer dit, då sitter man och jämför hur man ligger till och som final så säger man att 'vi ska väl ha någon resa också' och så får man baka in det också. Så går det till i hela branschen.
Carl, byggentreprenör

Konfliktlösning

Ett annat förekommande motiv bakom otillåten påverkan är att lösa konflikter som uppstått i någon affär. Enligt uppgifter från intervju-personer kommer hotet typiskt sett från någon som inte har fått betalt för ett utfört arbete. Ofta håller köparen inne betalningen därför att han inte är nöjd med den utförda tjänsten. Att lösa en konflikt kring inestående betalning genom otillåten påverkan kan då ta sig uttryck i olaglig indrivning av skulder. En intervju-person berättar:

Om vi ska gå tillbaks till det där vi sa innan, det där om kriminalitet, det enda jag kan tänka mig det är i så fall indrivning. Det förekommer, det måste ju förekomma, annars skulle det inte gå runt.

Daniel, byggarbetare

En typ av konflikt kan uppstå om någon ertappas med en oegentlighet, exempelvis med att stjäla. Även sådana situationer kan lösas på informell väg. Ett exempel på detta framkom i en intervju med en kriminell entreprenör som berättar hur han agerar om han blir påkommen med att stjäla material från byggarbetsplatsen:

Skulle verkaren märka det så får han en lax extra eller två, det är ju hans företag som betalar det. Då är ju han med i det hela, sen har du honom i ditt grepp sen.

Harald, kriminell entreprenör

Former av otillåten påverkan

Mutor

En form av otillåten påverkan är mutor, en brottslighet som ofta tangerar de "sociala smörjmedel" som diskuterades i kapitlet om byggbranschens villkor (jfr även Brå 2007:21). Mutor kan utgöra en viktig

del av gränssnittet mellan den legala och illegala ekonomin, då en mutad beställare knappast har något intresse av att avslöja oegentligheter hos sin underentreprenör. Dessutom har en kriminell entreprenör tillgång till svarta pengar som kan användas till bestickningen utan att det syns i bokföringen. Uppgifter om korruption förekommer endast i ett par av de undersökta förundersökningarna. I dessa fall har personer i beställarposition tagit emot mutor av olika slag för att anlita den kriminella entreprenören. Det avslöjades i samband med telefonavlyssning riktad mot de kriminella entreprenörerna i härvan.

Något som framgår i förundersökningarna är att den formen av kundvård kan löna sig. I en telefonavlyssning beklagar sig till och med en kriminell entreprenör för en annan över hur korkade ett par personer i bekantskapskretsen är som inte förstår hur viktiga mutor kan vara, att detta lönar sig inför framtida affärer.

De dökallarna, de fattar ju inte sånt va. De ramlar på en sån där guldåder vet du, och så fattar de inte hur de ska bevara den va.

Citat från telefonavlyssning

I intervjuer framgår att önskemål eller erbjudanden om mutor ofta framförs på ett mer diskret sätt än öppet i ett telefonsamtal, något som tyder på att korruption mycket väl kan ha förekommit i fler fall utan att den har avslöjats. En intervjuad byggföretagare berättar till exempel om en situation då hans egen platschef blev uppringd av en beställare hos ett bolag som intervjupersonens företag hade gjort ett jobb åt. I telefonsamtalet lät beställaren uppjagad och stressad varpå platschefen lämnade den familjemiddag han befann sig på för att genast bege sig till arbetsplatsen. När platschefen anländer säger beställaren att han behöver nya vinterdäck till bilen.

Mutbrott är relationella, något som kräver att givaren och mottagaren talar samma språk. För att förstå den inofficiella överenskommelse som givande och tagande av en muta är krävs alltså att de båda parterna har en gemensam förståelse för varandras förväntningar. Att mottagaren är medveten om givarens förhoppningar om att exempelvis få fler framtida jobbuppdrag framgår tydligt i materialet. Det är ofta mottagaren av mutan som tar initiativet till handlingen genom att mer eller mindre öppet erbjuda givaren framtida jobb.

Mutor kan ta olika form. Vissa mutor är exempelvis tydligt koplade till byggarbete, det vill säga att mottagaren får byggarbete utfört gratis:

Vi har haft många sådana här utredningar där det är jobb på sommarstugor. Vi hade en utredning för ett tag sedan där företagsledaren hade som krav att tjugo timmar i veckan skulle göras på hans privata villa. Och det var

målning, gräsklippning, staketmålning, fönsterputs, ja de gjorde allt. Han hade tre–fyra gubbar som lallade runt där och gjorde i stort sett någonting varje dag.

Mathias, revisor Skatteverket

I andra fall handlar mutorna om rena pengar, vilket ovanstående intervjuperson också kommenterar.

Vi hade en annan utredning för ett antal år sen där det var ett lite större företag som gav alla sina förmän en löneförhöjning, alla utom en, han fick inget. Så när vi började nysta i det här så småningom visade det sig att det fanns då en sån där stor härva med svart arbetskraft i det här. Och det var under den här arbetsledaren som inte fick någon löneförhöjning. Och det kom också så småningom fram att den här arbetsledaren han fick viss ersättning per arbetad timme mot att han fortsatte att anlita de här [underentreprenörerna]. Och det måste ha varit hos företagets ledning att säga att "han behöver inte någon mer lön här för han får sitt i all fall". Som vi ser det är företaget helt medvetet om vad som försiggår.

Mathias, revisor Skatteverket

Mutorna kan variera stort i värde. I somliga fall är gränsen mot vad som är acceptabelt ganska luddig; som när någon tillåts att ta spillvirke från arbetsplatsen eller när platschefen får en flaska whiskey som tack för ett väl utfört jobb. De grövsta fallen rör dock helt andra värden och kan omfatta allt från dyra utlandsresor till reda pengar i belopp över 100 000 kronor. Exempelvis framgår i en intervju hur en person i beställarposition mottog en ersättning på 10 000 kronor per månad från ett byggföretag. Dessa pengar var till synes inte förknippade med några specifika krav, utan föreföll tjäna som ett allmänt "smörjmedel" i affärer parterna emellan.

Hot, våld eller skadegörelse

En annan sida av otillåten påverkan är hot, våld och skadegörelse. Flera intervjudeltagare berättar om hotfulla situationer som har uppstått i samband med affärer inom byggbranschen. Ofta handlar det om anonyma hot via telefon. Somliga intervjupersoner berättar även om hot som har framförts personligen. Ingen intervjuperson uppger att man själv har blivit utsatt för fysiskt våld, men några känner till personer som har råkat illa ut rent kroppsligen. Det är emellertid svårt att avgöra vad som egentligen har legat bakom dessa våldshandlingar. Det kan finnas många faktorer som intervjudeltagarna inte känner till. Den situation som i intervjuerna oftast förknippas med hot om våld är den olagliga indrivningen av obetalda skulder.

Daniel: Om vi ska gå tillbaks till det där vi sa innan, det där om kriminalitet, det enda jag kan tänka mig det är i så fall indrivning.

Brå: Okej?

Daniel: Det förekommer, det måste ju förekomma, annars skulle det inte gå runt. Är det någon leverantör som inte har pröjsat, jag menar, jag är ganska liten. De flesta [i byggbranschen] är ganska bitiga grabbar, gamla knarkare, gamla skinnhuvuden, you name it. Man skickar iväg tre såna. Jag har aldrig varit med på något sånt, men jag vet hur det går till om man säger så. Man knackar knäskålarna, tar stålarna.

Brå: Gör man? Knackar man verkligen knäskålarna eller är det bara något man säger?

Daniel: Det beror väl på, om killen inte pröjsar så tar man väl första knäskålen och sen.

Brå: Men det har hänt alltså?

Daniel: Det är klart att det har hänt. Man har stött på ett par lirare som har kommit på kryckor efter ett par veckor och då är allt grönt. Det är den bistra verkligheten det. Den svarta sidan av byggbranschen, den är svart. Man ska inte rekommendera folk att ge sig in i den om de inte vet vad de pysslar med. Men jag säger det, oavsett vem man är och vad fan man har gjort, har man vart inne i det där så vill man aldrig tillbaks om man väl har kommit ur.

Hot kan framföras personligen mot den hotade, men hot kan också vara anonyma och vaga. Ett exempel på ett diffust hot beskrivs av en intervjuperson som hotades genom telefon.

Han sa "Du bor där och dina barn bor där", och jag sa "Du verkar tydligen ha problem, du kanske vill ha ännu mera information, var ska vi boka möte? Vill du ha det på en mörk gata eller?"

Kjell, arbetsgivarrepresentant

Något som framgår av citatet är att Kjell inte tog hotet på något större allvar. I intervjun var det tydligt att han ansåg att han befann sig på en så pass hög position att ingen i praktiken skulle våga ge sig på honom. Andra intervjudeltagare, både fackliga kontrollanter och företagare berättar dock att de har känt sig illa till mods efter att ha blivit hotade på liknande sätt.

I intervjuerna förekommer även uppgifter om att otillåten påverkan i form av skadegörelse kan riktas mot konkurrerande företag. Anledningen till detta kan vara att man vill att de ska hålla sig borta

från ett visst område eller en viss verksamhet. En intervjuad företagare berättar att han vid flera tillfällen har fått sin utrustning sönderslagen när han tagit över jobb från andra byggtreprenörer som inte har klarat att hålla deadlines eller misskött arbetet på annat sätt.

Konsekvenser av otillåten påverkan i byggranschen

Branschaktörers handlingsutrymme minskar – den fria konkurrensen sätts ur spel

Flera intervjudeltagare beskriver hur de är tvungna att förhålla sig till de risker som är förknippade med att göra affärer med vissa aktörer. Ett exempel är byggtreprenören Lars. Han har själv aldrig råkat ut för något hot, men undviker ändå aktivt att hamna i konflikt med folk vid misstanke om att någon form av otillåten påverkan kan komma att förekomma. Han beskriver också hur han försöker dra sig ur affärer på ett smidigt sätt, utan att trampa någon på tårna:

Lars: Det finns en aspekt av det här (...) det finns alltså firmor som håller på med det här som jag tror att man ska passa sig för att komma i... hur ska jag säga... konflikt med.

Brå: Varför då?

Lars: Det är inte riktigt rumsrena firmor, det är organiserade brottslingar som ligger bakom en hel del firmor. Jag har inte hittills råkat ut för en sån firma, vårt företag tror jag inte har jobbat med någon av de här firmorna och jag har inte känt att... men dom förekommer ju. Jag vet inte, det är väl bara en säkerhetsgrej att man kanske ska ge fan i vissa saker.

Brå: Närmare bestämt?

Lars: Ja, alltså för det första ska man aldrig jobba med motorcykelgäng, firmor som någon MC-klubb ligger bakom, det är nummer ett. Vet jag att dom ligger bakom någon firma så kommer jag aldrig någonsin ta kontakt med dem. Men: hur vet man det? Det vet man ju inte. Och därför så är... Jag vet inte, men jag misstänker att dom håller väl på med sån här skit och upptäcker jag en firma som kanske gör det; det kanske är stor chans att det är ett motorcykelgäng bakom en firma, det vet man ju inte. Men jag har ingen lust att hamna i den diskussionen utan då är det bättre att [säga] att vi inte har mer jobb, vi avslutar det här, och det finns inte mer jobb. Det är inget mer med det.

I en intervju med en byggnadsarbetare framkommer det hur denne gör riskbedömningar av de personer som han har att göra med i an-

slutning till svartjobb. Riskbedömningarna rör framför allt eventuella hot som man kan tänkas utsättas för. Det gäller att göra en korrekt bedömning så att man inte utsätter sig för fara. I ett samtal om kriminalitet i byggbranschen och som svar på frågan om det händer att folk hotar varandra säger intervjupersonen:

Jo, hela tiden, speciellt när det är svartjobb, blir det något fel, det finns inga försäkringar som täcker det, det finns ingenting. Då hotar de en tills man gör om det gratis. Eller så ska de ha pengarna tillbaks. Det är därför vi alltid går minst tre stycken. Känns ett jobb dåligt, då tar man det inte. Man får läsa av personen och se vem det är. Vet man att det här jobbet kan bli jävligt svårt att klara av, då gör man det inte. Det gäller att vara ärlig mot sig själv och veta sina begränsningar. Speciellt som vi är så mycket ute i förorten och härjar.

Daniel, byggnadsarbetare

En annan risk att förhålla sig till är vad det innebär att inte ge eller ta emot mutor. Ett ”felaktigt” beslut kan leda till att man inte får det eftertraktade uppdraget, inte heller framtida jobb. Detta innebär konsekvenser inte enbart för den enskilde byggföretagaren, utan även för byggbranschen som helhet eftersom konkurrensen snedvrids då överenskommelser sluts på skilda villkor. En byggföretagare beskriver i en intervju hur han vid ett tillfälle blivit uppmanad att lägga en större summa pengar (över 100 000 kronor) på sitt anbud för att sedan ta ut pengarna och ge till inköparen. Mot denna ersättning skulle intervjupersonen garanteras att få uppdraget. Han vägrade att gå med på detta men fick ändå entreprenaden. Han fick emellertid inga fler uppdrag från denna kund. En annan intervjuperson menar att det kan vara svårt att stå emot ett erbjudande om man sedan tidigare har en god affärs- eller vänskapsrelation med en person. Man kanske vill göra rätt och inte ta emot mutor, men tycker att det är svårt eftersom en god relation kan bli lidande.

Det kan vara väldigt svårt att stå emot en leverantör som man faktiskt tycker är väldigt trevlig privat och så vidare. Det kan vara jättesvårt om du får ett erbjudande om en fantastisk fotbollsresa ner till Spanien och se Barcelona spela mot Real Madrid, jag tror att jag har fått det tre gånger. Jag vart bjuden nästa vecka med ett stort företag ner till Tyskland för att gå på Oktoberfest. Det skulle vara ”jättebra seminarier” men det är klart att det inte är några seminarier. Jag vet att det inte är det för att jag känner folk som har åkt på de där resorna förr. Då gäller det ju, det är upp till en själv att känna att ”det här är inte jag intresserad av”.

Jan, entreprenadupphandlare

Den svarta ekonomin upprätthålls

Våld och hot beskrivs ofta i kriminologisk litteratur som en konsekvens av en illegal ekonomi. Tvister uppstår i all affärsverksamhet, men om affären från början är illegal kan inte rättssystemet användas för att lösa problemen, i stället måste alternativa lösningar användas. Alternativet blir ofta att hota motparten för att denna ska ”göra rätt för sig” (Brå 2005:11; Brå 2007:4; Brå 2007:7). Byggnadsarbetaren Daniel gör en liknande reflektion när han konstaterar: ”det måste ju förekomma, annars skulle det inte gå runt”.

Denna faktor förstärks rimligen av det faktum att anmälningsbenägenheten hos personer som utsatts för otillåten påverkan verkar vara låg, åtminstone tyder uppgifter från materialet på detta. Det verkar inte spela någon roll om man har ”rent mjöl i påsen” eller ej, man ”tjallar” ändå inte (något som även belyses i kapitlet om branschkulturen, s. 44 f.).

Sammanfattning – otillåten påverkan

Otillåten påverkan är ett samlingsbegrepp för:

Motiv för otillåten påverkan inom byggbranschen:

- Att skaffa uppdrag
- Att lösa konflikter
- Att dölja oegentligheter

Form för otillåten påverkan inom byggbranschen:

- Mutor – allt från whiskey till stora summor pengar
- Hot – från svordomar till anonyma hot i hemmet
- Våld
- Skadegörelse

Konsekvenser av otillåten påverkan inom byggbranschen:

- Aktörers handlingsfrihet minskar
- Fri konkurrens sätts delvis ur spel
- Den svarta ekonomin upprätthålls

Historien om Danne Skatteverket lägger pussel

Det går bra för Danne. Ibland brukar han tänka tillbaka på sitt liv som vanlig byggare. Då fick han ut en "liten" nettolön av arbetsgivaren efter att staten hade tagit sitt. Nu är det pengar rakt ned i fickan. Livet är för kort för att knoga och slita, tänker Danne, som inte vet att han snart kommer att få en längre tids semester, bara strax utanför Stockholm.

Danne är nämligen lyckligt ovetande om att Skatteverket systematiskt kartlägger byggbranschen för att kunna rikta in revisioner mot de kriminella entreprenörer och fixare som anses göra störst skada. Man kan säga att Skatteverket har följt Dannes karriär genom de spår som han avsätter hos olika aktörer på den legala marknaden.

Även kriminella entreprenörer behöver köpa byggnadsmaterial och genom revision hos en byggnadsleverantör upptäcker Skatteverkets revisorer att Danne beställt varor som tyder på att två badrum har renoverats i tät följd efter varandra. Via bilregistret kommer fram att Danne köpt en exklusiv bil, men det finns inga kontrolluppgifter på att han tagit lån eller minskat sina besparingar. I stället har hans bankkonto växt på ett sätt som hans registrerade inkomster inte riktigt kan motivera. Enligt kontrolluppgift är han numera anställd hos Erix Byggzervice och Erik har flera gånger figurerat i utkanten av några svarthärvor. Flera tidigare revisioner pekar på det. Skatteverket får också ett tips om att Erik och Danne samarbetar med fixaren Leffe och målvakten Molle. Fokus riktas mot det bolag som Molle företräder. Det visar sig att det också har köpts in byggmaterial från en leverantörsfirma som tidigare reviderats av Skatteverket. Uppgifter från tidigare revisioner och ytterligare kartläggning gör att ärendet överlämnas till Skattebrottsenheten, som lägger upp en särskild undersökning, bland annat på Danne. Det är först när Ekobrottsmyndigheten bistår med spaning och telefonavlyssning som Dannes centrala roll i brottsligheten kan avslöjas. Även om de inblandade är försiktiga med att säga för mycket per telefon går det inte att driva en omfattande byggverksamhet med svarta arbeten och osanna fakturor utan mycket kommunikation. Det är strul här och där som behöver åtgärdas. Snart kommer myndigheterna att slå till. Beloppens storlek och de systematiska och organiserade uppläggen gör att det handlar om grovt skattebrott.

Åtgärder mot den organiserade handeln med svart arbetskraft

I det här kapitlet presenteras förslag på åtgärder mot den organiserade handeln med svart arbetskraft inom byggbranschen. Åtgärderna grundar sig på de empiriska studierna som redovisats i de tidigare avsnitten. Flera förslag har formulerats under två seminarier med företrädare för Ekobrottsmyndigheten, Skatteverket och Finanspolisen samt byggbranschen, både från arbetsgivar- och arbetstagsidan.

Ett problem som vanligtvis förknippas med brottsförebyggande arbete är att kriminaliteten som ska förebyggas riskerar att byta skepnad. Det kan exempelvis ske genom att gärningspersonerna byter brottstyp, plats eller tidpunkt för brottet (Lab, 1997). De flesta aktörer som begår ekobrott inom byggbranschen är emellertid en del av det legala samhället. De kan inte på ett enkelt sätt byta bransch och fortsätta att begå brott i någon helt annan sektor av ekonomin. Det gör att förutsättningarna för en verklig minskning av brottsligheten kan bedömas vara goda när brottsförebyggande åtgärder sätts in. Om möjligheterna till svart arbete minskar kommer troligen utbudet och efterfrågan av vit arbetskraft att öka (jfr Brå 2007:23).

Öka anmälningsbenägenheten

Ett framträdande drag i byggbranschens kultur är principen om lojalitet och tystnad: att inte tjalla. Detta innebär att oegentligheter sällan rapporteras. Med skattebrotten, som är i fokus för denna rapport, följer även annan brottslighet, som hot och skadegörelse men också korruption.

Det kan inte ligga på myndigheterna att upptäcka all brottslighet. Resurserna kommer aldrig att räcka till och det är också ett ansvar för branschen att motverka brottsligheten. Vissa brott är dessutom svåra att upptäcka även med den mest rigorösa myndighetskontroll. Arbetsgivare- och arbetstagare måste därför hjälpa till, inte minst genom att i högre grad anmäla brott. Ett led i detta är att byggbranschens aktörer arbetar mot de attityder som främjar och befäster tystnadstraditioner, både hos arbetsgivare och hos arbetstagare.

Slå håll på neutraliseringarna

Det finns åtskilliga motivationsdrivande bortförklaringar (neutraliseringar) till svart arbete. Bortförklaringar som att ”alla andra gör det”, eller ”det är den enda lösningen” underlättar för den svarta ekonomin. Ursäktande och förklarande resonemang bör uppmärksammas och motverkas av branschens aktörer. I stället bör det tydliggöras att det alltid är olagligt att använda svart arbetskraft, att arbeta svart eller att arrangera svarta arbeten. Detta gäller oavsett om jobbet blir

utfört i tid, om kvalitén är god, eller om det är det ”enda” alternativ som finns att tillgå. Svart arbetskraft innebär dessutom alltid illojal konkurrens gentemot konkurrenter som följer lagar och regelverk.

Skapa ett forum för diskussion om branschens spelregler

Det förefaller finnas motsättningar mellan små och stora företag inom byggbranschen. Representanter för mindre bolag har beskrivit en situation där de spelas ut mot varandra i upphandlingsskedet och tvingas ta uppdrag där man riskerar att gå med förlust. De stora bolagen anklagas också för att vara dåliga på att betala sina fakturor i tid, något som snabbt kan skapa likviditetsproblem hos en mindre entreprenör. Mindre företag vågar inte protestera mot detta eftersom de ofta är måna om ett fortsatt samarbete med de stora bolagen som har mycket stora marknadsandelar inom flera sektorer. För underentreprenören kan lösningen bli att börja avlöna arbetskraften svart.

Byggbranschen föreslås skapa ett forum där frågor om spelreglerna inom byggbranschen och de olika aktörernas villkor och agerande kan diskuteras.

Skriftliga avtal

Flera intervjuer visar att många affärer inom branschen i dag görs upp genom muntliga överenskommelser och handslag. När det sedan blir problem, eller om oegentligheter uppdagas, står ord mot ord. För en seriös aktör kan det då bli svårt att visa att företaget inte varit delaktigt i några svarta affärer.

Branschens aktörer bör uppmärksammas på alla fördelar med skriftlig dokumentation och uppmuntras att alltid ingå avtal skriftligen.

Skuggaktörer bör identifieras av de brottsbekämpande myndigheterna

Det finns personer och roller som fyller viktiga strategiska funktioner för den organiserade handeln med svart arbetskraft. Dessa personer är ofta svåra att identifiera och omnämns emellanåt som ett oidentifierat förnamn i brottsutredningar. De håller sig i bakgrunden genom att synas så lite som möjligt i officiella handlingar, men är samtidigt de personer som tjänar mest pengar på brottsligheten. Dessa ”osynliga” kriminella entreprenörer och fixare förefaller spela en central roll, framför allt för penningmaskeringen med allt vad det innebär av att bilda bolag, konstruera osanna fakturor, rekrytera målvakter i bolagen och administrera uttag av pengar till svarta löner. Att identifiera dessa personer bör därför vara en högt prioriterad fråga för de brottsbekämpande myndigheterna. Detta kräver ofta ett uthålligt kartläggningsarbete med spaning eller telefonavlyssning.

En mer synlig men samtidigt viktig roll i den kriminella ekonomin har de målvakter som formellt företräder de bolag som används för uppläggen. Det är en missvisande bild att alla målvakter är marginaliserade människor utan insikt i vilka rättsverkningar deras underskrifter medför. Det finns också personer som är närmast yrkesmässiga målvakter och dessa bör identifieras och stängas ute genom näringsförbud.

Inför legitimationsplikt och närvaroredovisning på byggarbetsplatser (ID06)

ID06²⁶ innebär krav på namnbrickor för företagens medarbetare, underentreprenörer och för medarbetare från uthyrningsföretag samt registrering av alla som vistas på arbetsplatsen. Beställare bör i kontraktshandlingarna kräva att entreprenörer och underentreprenörer tillämpar ID06.

Utveckla ID06 – redovisa personuppgifter på fakturan

En möjlig utveckling av ID06-konceptet är att personuppgifter för all inhyrd arbetskraft redovisas även på fakturorna, tillsammans med uppgifter om antal arbetade timmar för varje person. Den som hyr in arbetskraft kan då jämföra dessa uppgifter med närvaroregister och på så sätt få ännu bättre kontroll över att rätt personer är på arbetsplatsen. Systemet bör utformas så att en faktura med felaktiga personuppgifter ska vara ogiltig. På så sätt får företagare som misstänker svart arbetskraft hos en underentreprenör möjlighet att på civil-rättslig väg hålla inne betalningen tills arbetskraftens identitet är klarlagd.

Förslaget bör inte innebära några stora administrativa kostnader för uthyran då uppgifterna kan hämtas från de tidssedlar som ligger till grund för fak-turna.

Fokus på arbetskraften

Det är vanligt att myndigheternas insatser främst riktas mot de personer som organiserar det svarta arbetet, medan arbetstagarna mer sällan identifieras i utredningarna. Ett skäl är svårigheten att identifiera den svarta arbetskraften med de metoder som används. Genom att i ökad utsträckning fälla även arbetstagare till ansvar för skattebrott och påföra skatt samt skattetillägg kommer intresset för att arbeta svart att minska. Det gäller särskilt de kvalificerade yrkesarbetarna, som har störst möjlighet att välja vitt i stället för svart. Det är också dessa personer som har mest att förlora i socialt anseende av att bli ertappade med skattebrott.

²⁶ Se www.id06.se

En ökad inriktning på arbetskraften underlättas om kontrollen av arbetstagarnas identitet förbättras, exempelvis genom ID06.

Använd informatörer och andra metoder mot organiserad brottslighet

Denna rapport beskriver en organiserad brottslighet där handeln med svart arbetskraft är basen för den kriminella verksamheten, men där också inslag av hot och våld förekommer. Den genomgång av Ekobrottsmyndighetens förundersökningar som gjorts för denna studie visar att beprövade metoder mot organiserad brottslighet, som spaning och telefonavlyssning, har varit framgångsrika mot den organiserade handeln med svart arbete. De brottsbekämpande myndigheterna bör därför i högre utsträckning än i dag använda samma metoder mot den organiserade handeln med svart arbete som mot exempelvis den organiserade narkotikabrottsligheten. Användningen av informatörer, spaning och telefonavlyssning bör fortsätta och utvecklas.

Specificera skattebetalningar på individnivå

I stället för att som i dag redovisa inbetalning av de anställdas källskatt och arbetsgivaravgifter i en klumpsumma månadsvis bör företagen koppla inbetalningarna till enskilda individer (jfr SOU 1997:111; Brå 2007:23). Därmed skapas en möjlighet för Skatteverket att löpande kontrollera att skatter och avgifter betalas för de personer som är verksamma på ett bygge. Samtidigt kan den enskilde arbetstagaren kontrollera att redovisade skatteavdrag faktiskt också erläggs till Skatteverket. Detta förslag förutsätter lagstiftning.

Oanmälda arbetsplatsbesök

Skatteverket bör, genom ändrad lagstiftning, få rätt att genomföra oanmälda besök på byggarbetsplatser för att kontrollera vilka som arbetar där. Ett liknande system med personalliggare och oanmälda arbetsplatsbesök finns redan inom restaurang- och frisörbranschen. Erfarenheterna synes vara goda med detta system, vilket inte minst framgår av att redovisningen av arbetsgivaravgifter ökat.

Genom oanmälda besök görs kontrollen där det svarta arbetet förekommer, ute på arbetsplatserna. På detta sätt ökar risken för upptäckt, både för dem som arbetar svart och arbetsgivare som använder svart arbetskraft.

Tipstelefon

Som ett komplement till förslaget om oanmälda besök på byggarbetsplatser kan Skatteverket inrätta en tipstelefon dit man kan ringa anonymt och anmäla misstankar om svart arbetskraft. Sådan information kan sedan ligga till grund för urvalet av vilka arbetsplatser som ska besökas, men också för andra typer av utredningar. Numret till tip-

telefonen bör anslås synligt på varje byggarbetsplats, exempelvis på anslaget om ID06.

Arbetsförmedlingen bör uppmärksamma svarta arbeten bättre

Det har visat sig att arbetsförmedlingen har använts för att förmedla arbeten som visat sig vara svarta (jfr även Brå 2007:23). Detta är givetvis särskilt allvarligt då arbetsförmedlingen företräder staten. Dessutom riskerar arbetstagare att bli av med sin arbetslöshetsersättning om de inte accepterar anvisade arbeten.

Arbetsförmedlingen bör undersöka möjligheten att inrätta bättre rutiner för att utestänga svarta arbeten från platsbanken.

Utveckla skatteverkets förebyggande information

Skatteverkets blankett 4820 används för att kontrollera underentreprenörer. I dagsläget ger den information om inbetalda arbetsgivaravgifter, F-skatt, momsregistrering och om företaget har ett registrerat organisationsnummer och är registrerat som arbetsgivare samt om eventuella skatteskulder. Förutom registerkontrollen ger dessa uppgifter en uppfattning om hur många anställda företaget kan ha.

Kontrollen bör kunna utvecklas genom att den även innefattar information om företagets formella företrädare. Om de formella företrädarna visar sig vara andra personer än de som företräder bolaget mot kunden kan detta vara en varningssignal. Om så är fallet kan kunden lämpligen kontakta de formella företrädarna för en förklaring innan affären görs upp, detta för att undvika att göra affärer med ett bolag som företräds av målvakter. I dag måste frågeställaren vända sig till näringslivsregistret för att mot en avgift få tillgång till denna information.

Ytterligare ett sätt att utveckla kontrollen skulle kunna vara att frågeställaren enligt 4820 blir kontaktad om den kontrollerade firman byter ägare inom ett år.

Helhetsbild över personaluthyrningen

I dag är det möjligt att skatta för ett fåtal anställda och samtidigt avlöna ett större antal personer svart. Så länge man inte hyr ut fler än det antal man skattar för till en och samma kund, får inte kunden någon anledning att fatta misstanke med ledning av 4820-kontrollen. Med ett system som skapar en helhetsbild av varje företags totala uthyrning av arbetskraft kan detta försvåras. Möjligheten att skapa ett sådant system bör utredas av Skatteverket.

Webbplats med stöd till beställare

Beställare utan vana av byggupphandling bör få enkel tillgång till information som är till hjälp för att skilja seriösa byggtreprenörer från oseriösa. Detta kan ske genom att en webbplats upprättas för

ändamålet. Informationen bör ges om 4820-kontroll och om möjligheterna och fördelarna med att använda sig av ID06. Om beställaren vill använda ID06 bör denne erbjudas hjälp med detta. Förutom detta bör webbplatsen innehålla information om kvalitetskrav, miljönormer och andra uppgifter som är indikationer på en seriös entreprenör. Webbplatsen kan också ge beställare underlag för att formulera krav som kan ställas på entreprenören och dennes underentreprenörer.

Denna webbplats kan utvecklas och drivas i samarbete mellan Byggbranschen i samverkan och lämpliga myndigheter, exempelvis Skatteverket, Konkurrensverket och Konsumentverket. Den kan rikta sig till både privatpersoner och företag. Webbplatsen bör marknadsföras så att den blir känd och länkas från de organisationer och myndigheter som ingår i samarbetet.

Öka säkerheten vid företagsregistrering

En målvakts uppgift är att för någon annans räkning agera företrädare för de bolag som används till brott. Många gånger sker detta utan målvaktens eget medgivande. Detta är möjligt eftersom företagsregistrering i dag sker genom att en underskriven handling skickas till Bolagsverket. En underskrift är inte särskilt svår att förfalska. Denna osäkerhet ger dessutom alla målvakter möjlighet att svära sig fria från medveten inblandning i brottsligheten genom att hävda en fullständig okunskap om uppdraget.

Bolagsverket planerar att övergå till företagsregistrering på Internet med användning av elektronisk legitimation. Denna process bör uppmuntras då detta skulle innebära en högre säkerhet än i dag.

Följ upp hur omvänd skattskyldighet för moms fungerar

Ett viktigt steg i arbetet med att förebygga penningmaskeringen är redan taget vid tiden för publicering av denna rapport (prop. 2005/06:130). Den omvända skattskyldigheten inom byggsektorn innebär att det är köparen och inte säljaren som ska deklarerat och betala momsen till staten. Momsen har länge utgjort en del av vinsten i handeln med svart arbetskraft eftersom konkursbolagen (som på pappret är säljare), inte har betalat sina momsskulder. Nu kommer istället fasadbolagen att bli momspliktiga för de osanna fakturorna. Lönsamheten i handeln med osanna fakturor kommer därmed att minska. Det bör dock poängteras att lösningen på detta problem, för den kriminella entreprenör som behöver svarta pengar, kan vara så enkel som att öka faktureringen från konkursbolaget. En annan aspekt som myndigheterna bör beakta är att den omvända momsen kan reducera risken för kriminella entreprenörer som bokför osanna fakturor eftersom de inte längre blir misstänka för momsbedrägeri.

Branschen och de kontrollerande myndigheterna bör dessutom vara uppmärksamma på att aktörer som bedriver försäljning av osan-

na fakturor kan komma att hitta nya sätt att specificera dessa. Konsulttjänster omfattas exempelvis inte av de nya momsreglerna, inte heller försäljning av byggmaterial eller uthyrning av maskiner. Därför är det viktigt att Skatteverket granskar hur omvänd skattskyldighet för moms fungerar.

Skärp kontrollen av valutaväxlingsföretag och factoringbolag

Många företag som hanterar kontanter är i dag skyldiga att rapportera misstanke om penningtvätt till Finanspolisen. Seriösa aktörer på valutamarknaden anmäler i dag alla situationer som kan bedömas som misstänkta. Det finns emellertid vissa mindre företag som inte inkommer med några anmälningar alls. Dessa företag är ofta valutaväxlingskontor eller factoringbolag. Sådana företag beskrivs ofta som ett stort problem i arbetet mot penningmaskeringen, och ofta går det att på goda grunder misstänka att vissa av dem i själva verket har penningmaskering som affärsidé. Vissa av dessa företag ägnar sig i stort sätt enbart åt kontant hantering av svenska kronor.

Kontrollen av dessa företag bör öka samtidigt som sanktioner måste införas för dem som underlåter att följa reglerna om rapportering. Exempelvis kan Finansinspektionen tillåtas att göra oanmälda besök hos denna typ av företag. En annan fråga som bör utredas är om valutaväxlingsföretag kan förbjudas att göra transaktioner med enbart svensk valuta.

Historien om Danne Karriären tar slut

Genom nya skatteregler får Skatteverket rätt att göra oanmälda besök på arbetsplatser. Samtidigt har regler införts som innebär att Skatteverket vid varje månadsinbetalning kan se för vilka arbetstagare som arbetsgivaren redovisat inbetald preliminärskatt och arbetsgivaravgifter. Dessa regler gör det möjligt att rikta insatserna även mot dem som arbetar svart.

Vid ett möte bestämmer sig skatterevisorer, skattebrottsutredare, poliser och åklagare för en strategi som går ut på att Skatteverket inleder med att göra ett oanmält besök på Dannes och Eriks byggarbetsplatser, man är nogga med att få besöket att likna rutin, detta för att inte väcka någon misstanke hos Danne. Genom besöket får man klarhet i vilka som utför arbeten på arbetsplatsen. Sedan kan dessa uppgifter jämföras med den senaste månadens inbetalningar av preliminärskatt och arbetsgivaravgifter. Byggena har varit igång en tid och det är därför inte trovärdigt att hela arbetsstyrkan anställts samma dag som Skatteverket knackar på dörren. Nästa steg är att Skatteverket gör revision hos Erix Byggzervice och de bolag som Molle är företrädare för. Skatteverket ansöker också hos länsrätten om betalningssäkring för de skatter och arbetsgivaravgifter som kan bli aktuella. Åklagaren inleder förundersökning och anhåller Erik, Danne och Molle. De häktas senare för misstanke om grovt skattebrott och bokföringsbrott (Erik och Danne) respektive medhjälp till dessa brott (Molle).

Facit blir att killarna som arbetade svart blir upptaxerade, får betala skattetillägg och döms till villkorlig dom och dagsböter för skattebrott. Även Erik och Danne blir upptaxerade, får betala skattetillägg och döms till fleråriga fängelsestraff. Molle döms för medhjälp. Både Erik, Danne och Molle får näringsförbud. Erix Byggzervice liksom Molles bolag blir upptaxerade och får betala skattetillägg.

Danne får gott om tid att begrunda hur byggbranschen kommer att förändras genom de nya skattereglerna. Han tror att de oannonserade besöken "slår undan benen" på de mer organiserade formerna av svart arbete, såvida de inte kan ske diskret i inomhusmiljöer eller man är beredd att ta stora risker. Han tror också att många i grunden seriösa byggentreprenörer kommer att vara mer försiktiga med att anlita svarta underentreprenörer.

Referenser

- Alalehto, T. (1999). *Motiv eller tillfälle? En studie om ekonomisk brottslighet i restaurangbranschen*. Stockholm: Atlas.
- Berg, B. L. (2001). *Qualitative Research Methods in Social Research*, Boston: Allyn and Bacon.
- Björklund, U. och Hannerz, U. (1983). *Nyckelbegrepp i socialantropologin*. Socialantropologiska Institutionen, Stockholms Universitet.
- Brå (1996). *Ekonomisk brottslighet – den rättsliga processen*. Författare: Ahlqvist E, Isaksson J och Johansson R, PM 1996:5. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (1999). *MC-brott*. Författare: Sundberg, R. Rapport 1999:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2000). *Från storsvindlar till småfiffel – teman i internationell ekobrottsforskning*. Rapport 2000:23. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2001). *Konsten att läsa statistik om brott och brottslingar*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2002). *Ekobrott – utvecklingen av några centrala brottstyper*. Författare: Korsell, L. Rapport 2002:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2002). *Just in time. Ekobrottslighet inom svensk och norsk långtradartransport*. Författare: Lundgren, V. och Pettersson, L. Rapport 2002:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2002). *Organiserad brottslighet lösa maskor eller fasta nätverk*. Författare: Korsell, L. och Örnemark Hansen, H., red. Rapport 2002:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2003). *Förebygga ekobrott – behov och metoder*. Författare: Korsell, L. Rapport 2003:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2003). *Skattefiffelare och tjuvar. En studie av sociala förhållanden och brottsbelastning hos två grupper av lagförda gärningsmän*. Författare: Ring, J. Rapport 2003:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2005). *Narkotikabrottslighetens organisationsmönster*. Författare: Korsell, L., Heber, A., Sund, B. och Vesterhav, D. Rapport 2005:11. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2005b). *Illegal jakt på rovdjur. En förstudie*. Författare: Forsberg, J. och Korsell, L. Webb-publication. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2006). *Penningtvätt och finansiering av terrorism. Kunskapssammansättning av betalningssystemens användning*. Författare: Forsberg, J. och Korsell, L. Webb-publication 2006:2. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2006). *Häleri: Den organiserade brottslighetens möte med den legala marknaden*. Författare: Källman, L. m.fl. Rapport 2006:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2007). *Vart tog alla pengarna vägen? En studie av narkotikabrottslighetens ekonomihantering*. Författare: Korsell, L. Skinnari, J. och Vesterhav, D. Rapport 2007:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

- Brå (2007). *Narkotikadistributörer. En studie av narkotikamarknadens grossister*. Författare: Korsell, L., Skinnari, J. Och Vesterhav, D. Rapport 2007:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2007). *Fina Fasader med Fixade Fakturor – Kriminella entreprenader i byggbranschen*. Författare: Lantz Hedström, H. och Carlström, A. Webbpublikation 2007:18. Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2007). *Korruptionens struktur i Sverige. ”Den korrupte upphandlaren” och andra fall om mutor, bestickning och maktmissbruk..* Författare: Karlsson, M. och Korsell, L. Rapport 2007:21. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2007). *Fusk med a-kassa. Motiv, omfattning och åtgärder*. Författare: Hagstedt, J., Persson, A., Malmer, H. och Korsell, L. Rapport 2007:23. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå, (2007a). *Motverka otillåten påverkan. En handbok för myndigheter om att förebygga trakasserier, hot, våld och korruption*. Författare: Wallström, K., Korsell, L. och Andersson, R. E. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2007b). *Misstänkta personer*.
http://www.bra.se/extra/pod/?action=pod_show&id=24&module_instance=4 (Nedladdat 2007-11-19).
- Brå (2007c). Statistik över misstänkta personer.
http://www.bra.se/extra/pod/?action=pod_show&id=116&module_instance=21 (Nedladdat 2007-11-15).
- Bygghälsomyndigheten (2003). *Utmaningar för nytänkare. Bygghälsomyndighetens rapport om företagsförnyelse och medarbetarutveckling i byggnäringen*.
www.bygghalsheden.se
- Carlsson, K.-M. (2003). *Utvärdering av Västerortspolisens Rånkommission. Brottsliga Nätverk i Polismästardistrikt Västerort*. Rapport. Kriminologiska institutionen. Stockholms universitet.
- Cohen, L. E. & Felson, M. (1979). Social trends and crime rate change: A routine activity approach. *American Sociological Review*, 44 (4), 588–608.
- Coles, N. (2001). It's not *what* you know – it's *who* you know that counts. Analysing serious crime groups as social networks. *British Journal of Criminology*, 41, 580–594.
- Coleman, J.W. (1998). *The criminal elite. Understanding white-collar crime*. New York: St. Martin's Press.
- Denscombe, M. (1998). *The Good Research Guide – for small-scale social research projects*. Buckingham/Philadelphia: Open University Press.
- Denscombe, M. (2000). *Forskningshandboken*. Lund: Studentlitteratur.
- Dickie, J. (2004). *Cosa Nostra. A History of the Sicilian Mafia*. London: Hodder & Stoughton.
- Ds B 1980:10. *Den grå arbetskraften och skattekontrollen*. Budgetdepartementet. Stockholm: Liber förlag/Allmänna förl.

- van Duyne, P.C. , von Lampe, K. och Newell, J.L. (2003). *Criminal Finances and Organising Crime in Europe*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- van Duyne, P.C. (1996). *Organized Crime in Europe*. New York: Nova Science Publishers.
- van Duyne, P.C. och Houtzager, M.J. (2005). Criminal sub-contracting in the Netherlands: the Dutch 'koppelbaas'. I van Duyne, P.C. , von Lampe, K., van Dijck, M. och Newell, J.L. (red.). *The organised crime economy. Managing markets in Europe*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Ekobrottsmyndigheten 2004:1. *Rapport om den ekonomiska brottsligheten*. Ekobrottsmyndigheten 2005. *Ekobrottsligheten och ekobrottslingarna i ett framtidsperspektiv*.
- Ely, M. m.fl. (1993). *Kvalitativ forskningsmetodik i praktiken – cirklar inom cirklar*, Lund: Studentlitteratur.
- Europeiska unionens råd (1997). REV 2 Enfopol 6204/2/97, Bryssel.
- Fijnaut, C., Bovenkerk, F., Bruinsma, G. och van de Bunt, H. (1998). *Organized Crime in the Netherlands*. The Hague: Kluwer Law International.
- Fijnaut, C. (1990). Organized crime: a comparison between the United States of America and Western Europe. *British journal of criminology* vol 30 No. 3.
- Finansdepartementet (1976). *Ansvar för skatt vid entreprenad m.m.* Ds Fi 1976:4. Stockholm: Liber förlag/Allmänna förl.
- Gottfredson, M. R. Och Hirschi, T. (1987). Causes of white-collar crime. *Criminology*, 25 (4) s. 949–974.
- Hannerz, U. (1983). *Över gränser*. Stockholm: Liber Förlag.
- Jacobs, J.B. (2006). *Mobsters, Unions, and Feds: The Mafia and the American Labor Movement*. New York: New York University Press.
- Korsell, L. (2006). Ekonomisk och organiserad brottslighet, *Nordisk tidskrift för kriminalvetenskap* vol 96 nr. 3.
- Kleemans, E. R. och Van de Bunt, H. G. (1999). The social embeddedness of organized crime. *Transnational Organized Crime*, 5 (19), 19–36.
- Kvale, S. (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*, Lund: Studentlitteratur.
- Lantz Hedström, H. (2006). *Utpressning, hot och korruption inom byggbranschen. Företagsbaserad brottslighet ur ett systemhotande perspektiv*. C-uppsats. Kriminologiska institutionen: Stockholms universitet.
- Leijonhufvud, M. och Wennberg, S. (2004). *Brott och straff i affärslivet*. Uppsala: Iustus.
- Lindgren, S-Å. (2000). *Ekonomisk brottslighet – ett samhällsproblem med förhinder*. Lund: Studentlitteratur.
- Pettersson, T. (2002). *Tre perspektiv på brottsliga nätverk: supporterbråk, etnicitet och genus*. Avhandling nr 7. Kriminologiska Institutionen, Stockholms Universitet.
- Proposition 2005/06:130. *Omvänd skattskyldighet för mervärdesskatt inom byggsektorn*.

- Rikspolisstyrelsen (1977). *Organiserad och ekonomisk brottslighet i Sverige – ett åtgärdsförslag*. Arbetsgruppen mot organiserad brottslighet (AMOB).
- Riksskatteverket (2001). *Riksprojektet – Kontroll av svart arbetskraft inom byggbranschen*. RSV Rapport 2001:9.
- RKP KUT-rapport 2004:5c. *Organiserad brottslighet i Sverige 2004*. Rikskriminalpolisen, kriminalunderrättelsetjänsten, analysroteln.
- RKP KUT-rapport 2004:9b. *Systembotande brottslighet i Sverige 2004*. Rikskriminalpolisen, kriminalunderrättelsetjänsten, analysroteln.
- RKP KUT-rapport 2005:2b. *Organiserad brottslighet i Sverige 2005*. Stockholm: Rikskriminalpolisen, kriminalunderrättelsetjänsten, analysroteln.
- Roxell, L. (2002). *Nätverksanalys av fängelsegång. En pilotstudie*. Rapport 9. Norrköping: Kriminalvården.
- Sarnecki, J. (2001). *Delinquent Networks. Youth co-offending in Stockholm*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sarnecki, J. (2003). *Introduktion till kriminologi*. Lund: Studentlitteratur.
- Sarnecki, J. (2004). Girls and boys in delinquent networks. *International Annals of Criminology*, 42, 29-57.
- Skinnari, J. och Korsell, L. (2006). Svart på rött – statliga kasinon, skattekriminalitet och svart konsumtion. Bilaga till Kasinoutvärderingens betänkande, *Internationella kasinon i Sverige – en utvärdering*. SOU 2006:64. Stockholm: Fritzes.
- SOU 1997:111. *Branschsanering och andra metoder mot ekobrott*: huvudbetänkande av Branschsaneringsutredningen. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2002:115. *Skärpning gubbar! Om konkurrensen, kvaliteten, kostnaderna och kompetensen i byggsektorn*. Betänkande av Bygghälsomyndigheten. Stockholm: Fritzes.
- Sutherland, E. och Conwell, C. (1937). *The Professional Thief*. Chicago: Chicago University Press.
- Sutherland, E.H. (1949). *White Collar Crime*. Reprint 1983. Westport: Greenwood Press.
- Sveriges Byggindustrier (2005). *Fakta om byggandet*.
- Sykes, G. och Matza, D. (1957). Techniques of neutralization: A theory of delinquency. *American Sociological Review*, 22 (6), 664-670.
- Thomsson, H. (2002). *Reflexiva intervjuer*. Lund: Studentlitteratur.
- Wasserman, S. och Faust, K. (1994). *Social Network Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weisburd, D. m.fl. (2001). *White-Collar Crime and Criminal Careers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weisburd, D., m.fl. (1991). *Crimes of the middle classes. White-collar offenders in the federal courts*. New Haven: Yale University Press.
- Wikström, P-O. (1991). *Urban Crime, criminals and victims. The Swedish experience in an Anglo-American comparative perspective*. New York: Springer.

"Helt plötsligt har vi brist på folk och det måste fixas. Vi kan inte gå till beställaren och säga att 'vi måste ha två månaders förlängning på det här projektet för vi har inte personal', det köper inte dom."

Josef, personalchef

Byggbranschen har länge pekats ut som ett problemområde när det gäller ekonomisk brottslighet. Organiserat svartarbete i byggbranschen handlar om hur Josef och andra i branschen "trixar till" sin verksamhet. I rapporten beskrivs den organiserade handeln med svart arbetskraft som omsätter stora summor pengar som aldrig beskattas. Rapporten skildrar hur svartarbetet struktureras, vad som skapar förutsättningar för brottsligheten, mötet mellan den svarta och vita ekonomin och vilka roller som förekommer, såsom fixaren, målvakten och den kriminella entreprenören.

Rapporten bygger på intervjuer, analyser av förundersökningar och telefonavlyssningar samt en nätverksanalys. Löpande genom rapporten får läsaren också följa en fiktiv berättelse om Danne och se hur han utvecklas från lärling till fullfjädrad ekobrottsling.

Rapporten har tagits fram av Brottsförebyggande rådet (Brå) på initiativ av Byggbranschen i samverkan och Ekobrottsmyndigheten.

Fritzes

ett Wolters Kluwer-företag

106 47 Stockholm Tel 08-690 91 90 Fax 08-690 91 91 order.fritzes@nj.se www.fritzes.se

ISSN 1100-6676, ISBN 978-91-85664-83-2